

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMFUNDET
FOR DANSK
GENEALOGI OG
PERSONALHISTORIE
STIFTET 1879

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

83. AARGANG
(14. RÆKKE 5. BIND 3.—4. HEFTE)
1963

UDGIVET AF
SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG
PERSONALHISTORIE

INDHOLD

Adam Fabricius og hans Danmarkshistorie. Af professor, dr. phil. <i>Knud Fabricius</i>	53
Duellanten oberst Joachim Ernst Scheel. Af byfoged <i>Jørgen Scheel</i> †	74
Om Fredensborg Slotshaves gartnere før 1852. Af havearkitekt <i>Johannes Tholle</i>	79
Den ambitiøse præst. Af amanuensis, cand. jur. <i>Erik Reitzel-Nielsen</i>	109
Finansdeputationens Uddeling af Rejsestipendier 1842—48. Af arkivar, cand. mag. <i>Henny Glarbo</i> †	133
Sydslesvigske Herredsfogeder. Af amtsassessor <i>J. Smith</i>	143
Prokurator, Skønaand og Patriot. Af kontorchef, cand. jur. <i>H. F. Garde</i>	161
Anmeldelser	170
Samfundets regnskab for 1963	176
Register. Ved fuldmægtig <i>Finn H. Blædel</i>	177

KØBENHAVN — 1965

Oplysningstjeneste.

Medlemmer, der ønsker oplysning eller vejledning i genealogiske og personalhistoriske spørgsmål, kan henvende sig til oplysningstjenesten, der efter evne og spørgsmålenes art besvarer disse, enten direkte til spørgeren eller ved indrykning i tidsskriftet. Spørgsmål indsendes til redaktøren, afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, Sdr. Fasanvej 46, København Valby. Svarporto bedes vedlagt.

Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie.

Medlemsbidraget er 25 kr.

Samfundet har siden dets stiftelse i 1879 udgivet:

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

1. række, bind I-III (1880-82) ved *F. Krarup*.
1. - , - IV-VI (1883-85) ved *G. L. Wad*.
2. - , - I-IV (1886-89) ved *G. L. Wad*.
2. - , - V-VI (1890-91) ved *H. W. Harbou*.
3. - , - I-III (1892-94) ved *H. W. Harbou*.
3. - , - IV-VI (1895-97) ved *G. L. Grove*.
4. - , - I-II (1898-99) ved *C. E. A. Schøller*.
4. - , - III-VI (1900-03) ved *G. L. Grove*.
5. - , - I-VI (1904-09) ved *G. L. Grove*.
6. - , - I (1910) ved *G. L. Grove* og *Paul Hennings*.
6. - , - II-VI (1911-15) ved *Paul Hennings*.
7. - , - I-VI (1916-21) ved *Paul Hennings*.
8. - , - I-VI (1922-27) ved *Paul Hennings*.
9. - , - I-VI (1928-33) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
10. - , - I-VI (1934-39) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
11. - , - I-VI (1940-45) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
12. - , - I-III (1946-48) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
12. - , - IV-VI (1949-51) ved *Albert Fabritius*.
13. - , - I-II (1952-53) ved *Albert Fabritius*.
13. - , - III-VI (1955-58) ved *Sven Houmøller*.
14. - , - I-V (1959-63) ved *Sven Houmøller*.

I årgangen 1930 findes indholdsfortegnelse til tidsskriftets første 50 årgange og i årgangen 1946 til årgangene 51-66.

Fortegnelse over restbeholdninger af

»PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT«

1.-10. Række. (1880-1939).

Række 1. Bind I-V (1880-84)		Række 2. Bind I (1886)	udsolgt.
	udsolgt.		
Bind VI (1885)		Bind II (1887)	
Hefte 1	udsolgt.	Hefte 1	3 ekspl.
- 2	2 ekspl.	- 2	11 -
- 3	7 -	- 3	6 -
- 4	udsolgt.	- 4	7 -

ADAM FABRICIUS OG HANS DANMARKSHISTORIE

AF

KNUD FABRICIUS

I.

Der findes i Danmark flere forskellige Slægter af Navnet Fabricius; af disse er den største den, som stammer fra Faaborg. Uden for Landets Grænser lever der ydermere flere forskellige Slægter af samme Navn. Dette er ganske naturligt. I den lærde Tid var det almindeligt, at Borger- eller Bondesønner, der kom til at studere, latiniserede deres Navne for at vise, at de tilhørte „den lærde Stand“. En Smeds Sønner vilde således ledes til at anlægge Navnet Fabricius. Slægten Fabricius fra Faaborg stammer da også fra Byens Smed og Kirkeværge Søren Jørgensen, der levede på Christian V's Tid, og satte ikke mindre end 17 Børn i Verden.

Flere af disse blev Præster i det syd-fynske Arkipelag eller drog så langt bort som til Broderlandet Norge, de blev Stamfædre for endnu blomstrende Linjer.

Inden for en af de største af disse: Rudkøbing-linjen var Biskop OTTO FABRICIUS' ældre Broder CHRISTEN (1736-86), ligesom han, en Tid Missionær i Grønland, men senere Præst i Lejrskov ved Kolding. Han var gift med en Søsterdatter af Statsminister HENRIK STAMPE, Præstedatteren CHARL. AM. FOSS HEINING. Af deres Børn var Sønnen JOHANNES (1771-1847) Præst i en række jydsk Embeder (sidst fra 1828 i Sjøring i Thy); han satte i to Ægteskaber ligeledes 17 børn i verden, af disse de sidste 7 med hans anden Hustru, NICOLINE CHRISTINE MARIE DAHL, en Datter af Toldkasserer ADAM CHRISTOFFER DAHL i Stege. Den tredje i Rækken var ADAM CHRIF., der fødtes 18/7 1822 og blev opkaldt efter sin Morfader.

Drengens Vugge stod ved Versterhavet, i Bøvling Pgd. syd for Lemvig. Han havde senere kun spredte Barndomserindringer; først da han i sit 6te År med Faderen kom til Sjøring, en Mils Vej SV for

Thisted, fik han det Barndomshjem, der prægede ham for hele Livet, i det bakkede, skovløse og altid blæsende Thy med de rige Oldtidsminder. Allerede forinden havde han Interesse for Geografi og Historie, kunde i timevis sidde fordybet i Studier af Landkort. Nu betog Stedets historiske Levninger ham, ikke blot Bispegraven på Kirkegården og den sagnomspundne „Ring“ på Kirkedøren, men også de fire Voldsteder i Sognet. Han fortæller i sin utrykte Selvbiografi, at han ofte sad og drømte på Sjøring Volde med den vældige Udsigt over den milelange Sjøring Sø, der mod V. afsluttedes af en hvidgrå Række Klitter, bag hvilke Havet larmede, mens Blikket på de andre Sider mødte et Virvar af Marker, Heder, Enge og Indsøer. Også Adams Naturfølelse fik herved en varig Vækkelse.

Faderen Johannes Fabricius var en Præst, der nød megen Anseelse, både hos sine overordnede og i Befolkningen. Det siges ved hans Død¹, at han var „en alvorlig og troende Kristen“, en saare samvittighedsfuld Embedsmand, der førte „det retskafneste Liv“, altså en af „Frederik VI's Mænd“, som Biskop Mynster udtrykte sig i sin Ligpræken over Kongen. Han var velegnet til patriarkalsk at forestå sine Menigheder i hine hårde og strænge Tider. Det er derfor intet Under, at Kongen viste sin Anerkendelse ved (kort før hans Død) at give ham den sjældne Udmærkelse af Konsistorialrådtitlen, en Benævnelse, der voldte Tjenestefolkene deres Besværligheder, navnlig når de skulde bruge det endnu vanskeligere „Konsistorialrådsindend“. Og det skulde de, for Præstens Hustru satte stor Pris på Titlen og forlangte den anvendt.

Men Præstens økonomiske Kår svarede ikke til de åndelige, Præstegårdsjorden var ca. 100 Tdr. frugtbar Jord, men Forpagtningsafgiften var så lav, at der, når Skatterne var betalte, kun var nogle Naturalydelse og Hestehold (til Befordring) tilbage. Så var der Tienden, men denne opkrævedes i Thy ikke „i Kærven“ på Marken, som ellers i Danmark, men hver enkelt Mand indgik ved en ny Præsts Tiltræden af Embedet en Akkord med denne om, hvad han skulde yde. Den Tiende, Johannes Fabricius fik, var 240 Tdr. Byg (hans Eftermand fik 320 Tdr.) og hver Td. Korn regnedes at være 9–10 Mark værd. Men Kornet kunde ofte ikke sælges, da Købmændene i Thisted havde deres Lagre overfyldte. Tiendekornet blev så oplagret i en stor Dagligstue fra Gulv til Loft, og det borttuskedes efterhånden til „Havboerne“, som tilbyttede sig det i små Portioner mod deres

¹ Horsens Avis, Ribe Stiftstid. 1847 ¹³/₁₃.

tørrede Fisk. Det har sikkert været den praktiske Præstekone, som ledede denne Byttehandel, mens Præsten, efter hvad der fortælles, nødig forlod sit Studereværelse.

Præstegårdshavens Avling af Grøntsager og Frugt bødede noget på denne Fattigdom, og Adam erklærede senere, at Familien aldrig savnede Mad, men at det kneb stærkt med Tøjet, så at det stadig måtte sys om fra Barn til Barn. Når man betænker, hvor mange de var, kan man ikke undre sig over, at Præstens Kone straks fra sit Bryllup stræbte at få sine Stedbørn ud af Huset ved Giftermål, før hun begyndte at sætte sine egne syv i Verden. Det blev naturligvis ikke standsmæssige Forbindelser, hun fik knyttet for dem (en Farver i Lild, en Retsbetjent i København, flere Bønder o.s.v.). Men „Formålet helligede Midlerne“. Og Folketællingen 1834 viser, at Målet da var nået.

Den Gang boede der i Præstegården syv Børn i en Alder fra 2 til 16 Aar, alle fødte i Præstens andet Ægteskab. Desuden holdt man Huslærer, vist en Seminarist, til Børnene og 6 Tjenestefolk, deraf de to gifte, med Børn, altså en Husstand på ikke mindre end 16 Medlemmer. Og så var jo endda Præstegårdsjorden bortforpagtet, så at der ikke skulde synes Grunde til så stort Hold af Tjenestefolk.

Men Folkene fik sikkert heller ikke stort i Løn udover Kosten. Om Huslæreren ved vi, at han fik 50 Rdlr. om Aaret, og at en af Lærerne, der var meget øm om sit Udseende, brugte hele Beløbet til at forskrive en fin, mørk Dragt fra Hamborg, der på den Tid beherskede hele Jyllands Handel, så at den meste Omsætning foregik i de snavsede „lybske Skillinger“, der regnedes i Pæglemaal. Med Tiden afløstes Huslærerne af Lærerinder („Guvernanter“), hvad der næppe forøgede de Kundskaber, de kunde meddele Børnene, thi Læreranstalter for Privatlærerinder eksisterede den Gang ikke i Danmark.

Under sådanne Forhold voksede den lille Adam op i et kærligt Hjem, hvor han navnlig følte sig knyttet til sin ældre Broder PREBEN (en vældig Jæger) og til Søsteren ELISABETH. Det blev tidligt klart, at han var den bedst begavede af Børnene (allerede i sit 6te Aår havde han begyndt at få Undervisning). Hvis nogen af dem skulde tænkes at gå den studerende Vej og følge Familiens Traditioner, måtte det være ham. Han var da 12 Aar.

Men Betænelighederne var store, hans Fader var midt i Tredserne. Hvorledes skulde et Studium kunne gennemføres, hvis Faderen faldt fra forinden. Aalborg Latinskole, som Planen gjaldt, lå 14 Mil borte, og til den krævedes en Optagelsesprøve, der omfattede både

Latin og Græsk. Ganske vist fandtes der i Thisted, en ung Præst, der påtog sig at „lære Drengene op“ til denne Prøve. Denne Præst tilbød efter nogen Tids Forløb at undervise Adam gratis; en anden (ugift) Præst, som var en Ven af Familien, lovede at bekoste hans Udgifter og skaffede ham Logis i Aalborg til den billige Pris af 80 Rdrl. årligt. Således besejredes de økonomiske Vanskeligheder, men gamle Pastor Fabricius' Betæneligheder var hermed ikke overvundne, og Familietraditionen fortæller, at det til sidst var den energiske Præstekone, som på egen Hånd lod spænde for Vognen og med den 14-årige Adam kørte den lange Vej til Aalborg. Drengen var jublende glad, skønt Rejsen tog 3 Dage. Om Rejsen fortæller han, at han for første Gang i sit Liv kom til en lille Skov (Bratskov) og at Synet af den gjorde ham „vild af Glæde“.

Aalborg Skole stod den Gang under Rektor EM. TAUBER, en stilsfærdig, men højtbegavet Lærer, der havde bragt sin Skole Ry som en af de bedste i Landet. Skolen omfattede 4 Klasser, hver delt i to Afdelinger, og Skoletiden var fra Kl. 8-12 og 2-5. Rektor ledede selv Optagelsesprøven, hvorved Adam Fabricius optoges i 2den Klasses øverste Afdeling, men han var også den eneste af Drengene fra Thy, der slap igennem denne Skærsild. Så vendte hans Moder hjem, og i de næste 5 Aar sad Drengen ganske alene i den fremmede By. Kun i de store Ferier, Jul og Sommer kom han hjem til Sjøring. Arbejdet på Skolen var, især i Begyndelsen, meget anstrengende, navnlig i Latin og Græsk, fra 3dje Klasse begyndte Disciplene desuden med Hebraisk, fordi de allerfleste af dem var bestemte for den theologiske Vej. Adam var en flittig Elev, der fulgte godt med, og Rektor var ham altid „en trofast Ven og Raadgiver“. De øvrige Lærere var mindre betydelige, og Billedet af dem minder nærmest om Blichers Skildring i Novellen „Juleferien“. Der vil derfor ikke være Grund til her at gå ind på de enkelte Lærere. De var ofte Originaler, som så mange af Datidens Latinskolelærere, navnlig gjaldt det om Islænderen BJARNE JOHNSEN.

Adam Fabricius har sikkert udviklet sig betydeligt i Løbet af de 5 Aar, han gik i Aalborgs latinske Skole. Han var et Friluftsmenneske, der i Aalborg lærte at tumle sig lige frit på Land og i Vand; Disciplene i Skolen øvede sig ved at svømme over Limfjorden til Nørre Sundby og tilbage igen. Adam blev da også lige til sin Alderdom en regulær „Vandhund“. I Skolen var han vellidt af Lærere og Kammerater, og det er karakteristisk for hans Sind, at når han så en yngre Discipel blive plaget og mishandlet af en ældre, skred han ind og satte med sine Næver Sagen paa rette Plads. Da han endelig skulde forlade Aalborg

for at rejse til København, fandt han den sidste Aften ved sin Hjemkomst på sin Trappe en lille Dreng ventende, der vilde takke ham til Afsked, fordi Adam altid havde taget sig af ham over for ældre Kammerater. Iøvrigt optog Skolearbejdet hele hans Tid, og vi hører derfor ikke meget om Livet i Aalborg i 1830'erne. Som et Vidnesbyrd om, hvor lille og provinsiel Byen var, fortæller han, at man almindeligt tømte Affald ud på Gaden, og at han en Morgen kom galt af Sted ved at hælde sit Vandfad i Hovedet på en ung Pige, der var på Morgenindkøb, og at han fik meget Besvær med at stille hende til Freds.

I 1841 var den lange Skolegang til Ende, og Adam Fabricius kunde forberede sig på Studentereksamen, der den Gang aflagdes ved Universitetet i København. Men en Rejse fra Aalborg til Hovedstaden var ikke så lige en Sag som i vore Dage. Den foregik i Paketbaad, Sejlskib, som p. g. a. Modvind undertiden behøvede 14 Dage til Turen. Adam var dog heldigere, Rejsen for ham tog kun 2 Dage. Så gik han fra Toldboden op til Vestergade, hvor der skriftligt var lejet ham Logis i en Baggaard uden synderlig Lys eller Luft. Den beskedne Betaling herfor var 5 Rdr., mdl. I de følgende Dage klarede han – som den eneste Student fra Thy – Studentereksamen med et smukt Resultat, hvorpå han måtte begynde på den meget omfattende „Anden Eksamen“, (hvoraf vi nu kun har en sørgelig Levning tilbage i den bekendte „Filosofikum“). Der aflagdes et Aar efter Eksamen Artium. Først da kunde Adam tage fat på sit egentlige Embedsstudium. Helst havde han valgt Historie til sit Levebrød, men der fandtes ved Universitetet ingen Embedseksamen i dette Fag. Ganske vist indgik Historie i den lange Række Emner, som omfattedes af den uhyrlige „Store Philologicium“, men få Studenter vovede sig på denne monstrøse Prøve, der sjældent indbragte sine Dyrkere mere end Karakteren „haud secund“ eller måske endog kun „non“. De fleste Studenter valgte derfor Theologien, og Adam Fabricius valgte som de, navnlig – fordi Kirkehistorien betød så meget heri, og til Kirkehistorien følte han sig virkelig draget.

MARTENSEN blev Fabricius' Hovedprofessor, hvis Forelæsninger han intensivt fulgte; de andre Universitetslærere betød langt mindre for ham, selv den berømte H. N. CLAUSEN. Clausen forekom ham i Tilbagegang og mest optaget af Politik. Dog gør han en Undtagelse med Clausens Skriveøvelser, der var meget udviklende for Studenterne.

Livet i København blev for Adam Fabricius nødvendigvis meget enkelt og sparsommeligt. Hver Måned modtog han hjemmefra 7 Rdr. ligesom man besørgede hans Vask; en Gang om Aaret, ved Efterårs-

tid, ankom en stor Kasse, fyldt med Smør, Ost, røgede Faarelaar, Pølse o.l. I sit Logis fik han daglig en Kop Morgenthe uden Sukker og Fløde, og en sjællandsk Bonde bragte ham i Ny og Næ et Rugbrød med de Ord: „Her bringer jeg Herren et Levebrød“. Dette magre Eksistensgrundlag måtte han selv supplere ved Undervisning og Oversættelser fra fremmede Blade til københavnske Aviser. Men begge Dele var så dårligt betalte, at han ikke havde Råd til at være Medlem af Studenterforeninger o.l. Alligevel fik han læst en hel Del Literatur foruden de theologiske Lærebøger i disse Aar, formodentlig ved Laan. Det var navnlig svensk Historie og Æstetik, der fængslede ham. Vi er jo i den skandinaviske Studenterbevægelses Foraar.

Liberalisme og Skandinavisme var Tidens Løsen indenfor den akademiske Stand. I den strenge Vinter 1844–1845, da Sundet var tillagt og man kunde trave over til Skaane, gik Adam Fabricius med en Kammerat derover. Turen var ikke farefri, da det undervejs blev Snefog og Isen truede med at bryde op; men de to Vovehalse blev reddede ved pludselig uventet at stå på Saltholm, og den følgende Dag kunde Færden fortsættes uden Fare i smukt Vejr. Formålet ved Udflugten var naturligvis at drikke Brorskål med „Brødrene i Lund“. Nogle Måneder senere kunde Adam gøre Gengæld ved at indbyde liggende Gæster under det nordiske Studentermøde i København i Sommeren 1845. Han skildrer i sin Dagbog med Begejstring Mødet og dets Talere („En Tale som Lehmanns (Ridehustalen) har jeg aldrig hørt“), men han oplyser også, at der flød Strømme af Champagne under Mødet. Fra nu af havde Studenterne altid en Vagt på Toldboden for straks at få fat i svenske Studenter, der kom til København.

Fra nu af var Adam Fabricius en svoren Tilhænger af Skandinavismen, navnlig var hans Kærlighed til Sverige dyb og ægte.

I 1846 deltog han i det af Digteren J. L. Heiberg fremkaldte Tog til Hven for at fejre Mindet om Tycho Brahe i 300 Aaret efter hans Fødsel. Men navnlig benyttede han Lejligheden det følgende Aar 1847, da han, efter at have besørget Embedseksamen i Theologi med et smukt Resultat (I.), var arbejdsløs, til i Sommeren at foretage en flere Måneder lang Rejse gennem Sverige, navnlig Värmland og Dalarne. Her studerede han svensk Historie og Folkeliv og stiftede personligt Bekendtskab med flere tremtrædende Personligheder (Biskop ÅGARDH, Bispinde TEGNÉR, P. SÄVE o.fl.). Den utrolige Venlighed og Gæstfrihed, som han her var Genstand for, blev bestemmende for ham hele Livet.

Men 1840erne var ikke alene Skandinavismens Tid for Studenterne; de var også den nationale Vækkelses Tid, således at det slesvigske Spørgsmål kom på Dagsordenen, og de politisk liberale blev national-liberale. Adam Fabricius deltog i Skamlingsbankemødet 1845, og den unge Bonde LAUR. SKAU vakte ved sin Tale en lignende Begejstring hos ham, som Orla Lehmann havde gjort ved sin Ridehus-tale. Senere omgikkes han også med den Tanke, at søge Embede i Sønderjylland, og ansøgte både om Lærerstilling ved Flensborg lærde Skole og om Præstekald.

Men hans Hovedinteresse er og bliver Historie. Hans økonomiske Forhold må have bedret sig i Løbet af Studenterårene, for han kunde købe en Del Bøger, og ved Siden af sine Pligtforelæsninger gæstede han også de historiske Professorers, navnlig Fynboen N. M. PETERSENS, der forelæste over Danmarks Oldtidshistorie og Folketro. En Dag opsøgte han denne Universitetslærer i hans Bolig i Ll. Kirkestræde for at bede om Oplysning om et Punkt i Forelæsningerne, som han ikke rigtigt havde forstået. Han fik en så venlig Modtagelse hos denne kundskabsrige og elskværdige Lærde, at han ved Afskeden blev budt ind i hans Familiekreds (Petersen holdt hver Fredag åbent Hus) og opfordredes til at komme igen, når han havde Lyst. Fra nu af stod N. M. Petersens Hus åbent for Adam Fabricius, og det vedblev hermed, så ofte han senere i 1850erne kom til København. Her traf Adam ikke blot sammen med hjemlige Lærde, som Prof. C. F. ALLEN, men også med udenlandske Videnskabsmænd, og denne Omgang har åbenbart virket stærkt udviklende på ham. Et Vidnesbyrd herom er den lille, historisk-arkæologiske Afhandling om „Sjørring Volde“, hans Barn-doms Kærlighed, som han efter Embedseksamen 1847 fik optaget i Antiquarisk Tidsskrift“, Oldskriftselskabets Publikation.

Efter Embedseksamen var det derfor Adam Fabricius' hedeste Ønske at kunne blive i København og uddanne sig videre som historisk Forsker. Han havde Løfte om Bolig på Borchs Kollegium og om en Lærerstilling; de fremragende Historikere herhjemme som ALLEN, WERLAUFF, VELSCHOW, WORSAAE og N. M. PETERSEN viste ved deres Anbefalinger i de følgende Aar, at de var ham velsindede og ventede sig noget af ham. Hvis han opfyldte disse Forventninger, syntes en smuk videnskabelig Løbebane ham sikker. Men en Betingelse herfor var, at han kunde blive i København, thi alene her i Danmark, med Adgang til Biblioteker og Arkiver, syntes det muligt at drive Videnskab. Men Adams Håb brast. Hans Fader var over 75 År og i Tilbagegang, ved hans Bortgang vilde hans Moder komme til at leve i usle Kår

oven i Købet med flere uforsørgede Børn. Sønnens Pligt til eventuelt at sørge for Moder og Søstre blev afgørende for ham. Efter sin Faders Ønske tog Adam en Stilling som Huslærer hos en Slægtning, der var Præst i Thy, og et År senere, da hans Fader imens var død, fik han efter Ansøgning Stillingen som Adjunkt i Historie og Fransk ved Aarhus' Kathedralskole. Den var kun beskedent lønnet, så da han efter nogle Års Forløb tog sin Moder og yngste Søster i Huset, måtte Familiens Økonomi rettes op ved at han tog nogle Skoleelever som Pensionærer.

Jeg har tidligere i en Artikel i „Østjysk Hjemstavn“ 1961 skildret Adam Fabricius' ti-årige Virksomhed i Aarhus, der måske kan betegnes som hans lykkeligste Tid, fordi han her stod i en Gerning, der fuldkomment svarede til hans Evner. Han var en fremragende Lærer, der forstod at holde god Orden blandt sine Elever, og samtidigt at fængsle deres Interesse; han var meget aktiv og holdt bl. a. historiske Aftenforedrag for Borgerskabet i Kathedralskolens Festsal, og han benyttede Skoleferierne dels til Strejftog til de historiske Mindesmærker i Himmelbjergseggen, Kalø, Hald, Bjørnsholm, dels til Rejser til København for at gæste sine historiske Forbindelser og supplere sin videnskabelige Bogbestand.

2.

Det var på dette Tidspunkt, den afgørende Begivenhed fandt Sted i hans Liv, som han selv skildrer med følgende Ord i sin Selvbiografi under Året 1852.

„Jeg blev meget overrasket ved, at en Mand mødte hos mig, der fremstillede sig som Typograf AAGAARD af Etablissementet Kittendorf og Aagaard og opfordrede mig til at udarbejde Teksten til en større „Illustreret Danmarkshistorie for Folket“. Firmaet havde nylig udgivet „Felttogene 1848, 1849 og 1850, illustreret med Tekst af VILHELM HOLST, der havde vundet meget stor Udbredelse, og derfor tænkt på Udgivelsen af dette ny Værk. Efter at have rådført sig med Wegener, Worsaae og Allen henvendte de sig til mig. Jeg følte fuldt ud Vanskelighederne ved min Fraværelse fra København og de mangfoldige Hjælpe-midler, Hovedstaden frembød. Men det var jo et meget fristende Tilbud, thi det er jo meget usædvanligt, at en yngre Forfatter opfordres til et større Arbejde. Jeg udførte det da i de næste tre År, så godt jeg kunde. Ofte har jeg, efter at have arbejdet indtil Kl. 3 om Natten, vandret ned i Aarhus Havn og over Landgangsbroen i Bælgmærke over på Postdampskibet for at stikke Manuskript og Korrektur i Postkassen,

thi Dampskibet afgik Kl. 6 Morgen til Korsør. Vandrigen var ikke uden Fare, thi der var ingen levende Sjæl vågen om Bord, dersom jeg i Mørket ved Uheld var falden i Vandet.

Bogen er udkommet i tre større Oplag. Det er senere blevet mig fortalt, at Digteren JOHAN LUDVIG HEIBERG subskriberede på et større Antal Eksemplarer – så vidt mindes 20 – og uddelte dem blandt sine bekendte“.

Når Adam Fabricius påtog sig at skrive en „Danmarks Historie for Folket“, d.v.s. en Historie, der vendte sig til alle Klasser og Lag i Folket, lå der heri, at den måtte være holdt i et overskueligt Omfang og skrevet i en let læselig Form. Fortællingen er den mest folkelige Fremstillingsform – det viser allerede Herodot snart 2500 Aar gamle Værk – og Fortællingen handler om Begivenheder af almen Interesse, hvis Udvikling har en dramatisk Karakter. Omfanget må også være overkommeligt for Forfatteren, da Læseren kan forlange, at Værket skal være båret af et Helhedssyn, så at Fortællingen fører til et bestemt Mål. Der burde altså være Forskel på populære og folkelige Historier. De første kan være omfattende af Størrelse, hvis de har mange Forfattere, af hvilke så til Gengæld den ene taler i Øst, og den anden i Vest; de har deres Fortrin i at rumme store og objektive Kundskabsmasser, men læses ikke så meget på langs, som de opsøges for at benyttes håndbogsmæssigt. Begge Fremstillingsformer har deres Eksistensberettigelse; „Lærkesang og Klokkklang de kan godt forliges“, men den folkelige Historieskrivning synes i Nutiden hendøende, og A. D. Jørgensen var vel nok dens sidste Repræsentant.

Det har sin Interesse at sammenligne Fabricius' Danmarks-historie med en Forgænger, der begyndte at udkomme forud for hans, nemlig Ludv. Chr. Müllers „Danmarks Historie“ hvis to første Dele, udkom 1836–37, men som kun nåede til Kong Abels Død 1252. Først efter at Fabricius' Historie var helt udkommet, fortsatte Müller med sin 3dje–5te Del, men han standsede endeligt ved Reformationen og nåede aldrig videre.

LUDV. CHR. MÜLLER var Præst af den grundtvigske Retning, Fabricius' Forgænger som Seminarieforstander i Ranum, og før den Tid Præst og Seminarieforstander i Snedsted i Thy. Den „højt dannede og højt elskværdige“ Nabo til Familien i Sjøring havde tilbudt Adam Adgang til sit store Bibliotek og senere ønsket at knytte ham til Ranum som Lærer. Forholdet mellem de to Mænd var altså det bedst mulige.

---

¹ Hertil kom 1913–15 en fjerde Udgave, besørget af Knud Fabricius.

Men de to Mænds Fremgangsmåde som Forfattere var ingenlunde den samme.

Müller satte det som sit Mål at „forlade Studerekamret“ og uden lærde Anmærkninger i et Sprog, der var beriget med folkelige Ord og Udtryk, at genfortælle Saxo og Snorre for „Folket“. Men, han lovede samtidig, „at meddele de sikreste Efterretninger, jeg kunde finde, og derfor altid holde mig til de pålideligste Forfattere, det vil sige, til dem, der levede nærmest ved Begivenhederne og kunde vide bedst Besked“. Man spørger sig selv, hvorledes dette fortræffelige Princip kan forenes med en Praksis, der fører til helt andre Resultater. Müller begynder sin „Danmarks Historie“ med at skildre Asernes Oplevelser i Asgaard øst for Donfloden i Rusland (på Grundlag af Snorre) og efter at have ofret 57 Sider herpå, at fortsætte med at genfortælle Saxo's Beretninger om de danske Sagnkonger på ikke mindre end 300 Sider. Dette er ikke „Historie“ men „Historier“, ganske vist ypperligt genfortalt, om end i en meget bred Form.

Müllers Løfte, at holde sig til de Forfattere, som levede nærmest ved Begivenhederne og kunde vide bedst Besked“, opfyldtes også på en mærkelig Måde, da han kom til den historiske Tid, altså ca. 800. Som Eksempel kan anføres Müllers Skildring af Oprøret mod Knud d. Hellige og dennes Død i St. Albans Kirke i Odense. Til Grund for sin Fortælling lægger han Knytlingesaga, der er mere end 100 År yngre end Begivenheden, og hans skyder Ælnoths Beretning, der er forfattet før 1124 (for ikke at tale om det endnu ældre hagiografiske Skrift „Passio St. Kanuti Regis et Martyris“ til Side for Sagaens romantiske Fortællinger. Motivet hertil kan næppe være noget andet, end at Knytlinga egnede sig meget bedre til Genfortælling, og Genfortælling var jo L. Chr. Müllers Hovedmål. Man ser da også, hvor ilde tilpas han føler sig, da han kommer til det Punkt, hvor Saxo og Knytlinga standser deres Beretninger, thi – som han selv siger – „de gav mig dog ordentlig Besked, det vil sige, de afbildede virkelig de Begivenheder, de fortalte“. Nu stod han i Stedet over for Kildeskrifter, der, som han sagde, „saa ligere ud som Regnskabsbøger end som Krøniker“. Det er altså Senmiddelalderens Årbøger, som får denne ned-sættende Omtale. Müller peger på Vanskeligheden ved „at samle en Fortælling af tørre Brudstykker“ i Sammenligning med „at benytte en levende Skildring“. Men han trøster sine Læsere med, at „jeg skal gøre Pinen kort“. Ludv. Chr. Müllers „Danmarks Historie“

¹ Om Ælnoth og Knytlinga se Hans Olrik i H. T. 6. R. IV.

² Forord til Bd. I.

kan i Virkeligheden snarere kaldes en Krønike end en Historie; den er en Række velskrevne Fortællinger, men uden at nogen Udvikling og Mål for Fortællingen påpeges. De blev meget populære i visse, særlig grundtvigske folkelige Kredse. Men almindelig Folkeyndest vandt de ikke, vel navnlig p. G. a. deres urimelige Bredde og Snakkesalighed. For Adam Fabricius fik Müllers Værk – trods deres indbyrdes gode Forhold – ingen påviselig Betydning. Dette skyldtes formentlig deres forskellige åndelige Præg. Müller var 16 År ældre end Fabricius og tilhørte fuldstændig Frederik VI's Tid (bryder således helt Staven over Bøndernes Oprør mod Knud den Hellige); Fabricius var som her påvist derimod stærkt grebet af Fyrrernes nationalliberale og skandinaviske Bevægelser; han var desuden Mynsters og Martensens Mand, mens Müller gennem Lindberg var kommet i et nøje forhold til Grundtvig.

Fabricius' „Danmarks Historie for Folket“ var den første, der vendte sig til alle Stænder og Klasser af Befolkningen, i hvert fald den første siden Holbergs Tid. Man spørger sig selv om, hvorledes en ung Adjunkt i en Provinsby kunde gennemføre dette med Held. Svaret må blive, at Forfatteren var så heldig at leve i en Tid, da der, Tak være „gode Tider“ og en liberal og national Vækkelse, var en stærk Grøde i dansk historisk Forskning. I 30'erne og 40'erne udkom Allens og Dahlmanns Danmarkshistorier, – den sidste på Tysk, – endvidere Worsaaes „Danmarks Oldtid, oplyst ved Oldsager og Gravhøje“; N. M. Petersens „Danmarks Historie i Hedenold“; Fr. Hammerichs „Danmark i Valdemarernes Tid“; Velschows Saxo-udgave; for ikke at tale om en Mængde Monografier, lige fra Wegeners „Carl den Danske“ til C. Paludan-Müllers Disputats om Kalmarunionen. Som man ser, er Emnerne for disse Skrifter overvejende hentede fra Middelalderen; inden for denne var ganske vist Kirkens Historie endnu ikke særlig studeret.

For første Gang i et historisk Værk har i denne Danmarkshistorie Arkæologien fået en Hædersplads som Hjælpevidenskab. „Oldnordisk Museum“, (som Nationalmuseets Danske Afdeling den Gang hed), åbner Læseren Adgang til sine rige Skatte; Worsaae er den kyndige Fører inden for denne nye Videnskab, og på ham bygger Bogens Indledning. For Oldtidshistorien er N. M. Petersen ellers den store Vejleder, både når det drejer sig om Gudelære, Heltesagn og Landets indre Tilstand. Men fra den historiske Tids Begyndelse følger Forfatteren Allens „Håndbog i Fædrelandets Historie“, dog således at Skildringerne af de historiske Begivenheder udvides meget stærkt ved

Lån fra Originalkilderne og den moderne historiske Forskning. De mange spredte kulturhistoriske Afsnit hos Allen samles til større Enheder hos Fabricius, hvorved han opnår at give et samlet Indtryk af hele Folkets Tilstand. Saxos Begivenhedsskildringer og Folkeviserne f. eks. om Dronning Dagmar, Marsk Stig og Niels Ebbesen, samt Billeder og Planer af Steder som Sjøring, Hald, Gurre og Kalundborg; dette var altsammen folkeligt Stof, som passede godt ind i den folkelige Ramme. Fra og med Kalmarunionen 1397 begynder et nyt Kildestof at gøre sig gældende, nemlig det svenske, som Fabricius navnlig havde lært at kende under sin Rejse gennem Sverige 1847. Hovedforfatteren her var ANDERS FRYXELL, hvis „Berättelser ur Fäderneslandets Historia“ gennem et Århundrede i sit Hjemland var den mest elskede Historiebog. Hvor Danmarks Historie faldt sammen med Sveriges, påvirkede den Fabricius' Fremstilling stærkt, lige fra Engelbrekt og Gustav Vasa til Karl Gustavs Tog over Isen til dennes Belejring af København.

Men for de øvrige Dele af Bogen vedblev Allen at være Forfatterens Ledestjerne; dennes nye, vellivlige Syn på Christian II har heller ikke undladt at påvirke Fabricius. Dog foretrækker han i sin Skildring af Grevefejden at bygge på C. Paludan-Müller, af hvem han alle Dage var en stor Beundrer; Skildringerne af Christian IV.s Ungdom og af Korfits Ulfeld bygger på Molbechs Afhandlinger i Hist. Tidsskrift, og Københavns Belejring – foruden på Fryxell – på Nyerups gamle „Efterretninger om Kong Frederik den Tredje“. Ja, selv en så gammel Klassiker fra d. 18. Århundrede som Mallings „Store og gode Handlinger“ tappes flittigt for „gode Historier“ om Niels Juel, Huitfeldt og Tordenskjold. Også Tyge Brahe, Griffenfeld og Holberg får deres Levnedsløb fortalte.

Så meget om de Sten, hvoraf Adam Fabricius har rejst sin Bygning. Men hvorledes gik han frem som Bygmester? Som allerede nævnt, var den folkelige Forfatters Hovedopgave at fortælle om Begivenheder og Menneskeskæbner. At nedskrive de historiske Fortællinger lå ikke så fjernt fra den Gerning, Forfatteren hidtil havde øvet: At foredrage Historien på en levende Måde for en videbegærlig Ungdom.

Fabricius havde Lykken med sig. Det viste sig, at han kunde skrive så fængslende, at han rev Læserne med sig; han oplevede Beretningerne med Skildringer af de Steder, hvor Begivenhederne foregik og med Stednavnenes Vidnesbyrd; han skrev et friskt og ukunstlet Sprog; endelig fældede han rolige og velafvejede Domme over de

handlende Personligheder. Kritisk og samvittighedsfuld brugte han det Stof, hans Forgængere bød ham. Selv om den politiske Historie for ham, som for Datidens Historikere, var Hovedsagen, viste han også Kulturhistorien Opmærksomhed, navnlig dens ældre Dele.

Til Værkets Folkeyndest bidrog i ikke ringe Grad det for sin Tid pragtfulde Udstyr, som Forlaget havde ofret derpå.

Navnlig havde Kunstneren LORENS FRØLICH tegnet en Række Billeder af Sagntidens Helte: Skjold binder Bjørnen; Rolf Krake springer over Ilden i Adils Hal; Hagbard og Signe; Regnar Lodbrog o. fl. Selv om CONSTANTIN HANSENS Billeder af de nordiske Guder vel nok stemte bedst overens med Datidens Smag, var det Frølichs, der i Længden hævdede Førstepladsen inden for dansk Kunst, og som bevarede deres Folkeyndest til sene Tider. For mange er Fabricius' Danmarkshistorie nu kun kendt som det Sted, hvor disse Tegninger første Gang så Lyset.

Værket har endelig den særlige Interesse at være den første Danmarkshistorie, hvori et skandinavisk Helhedssyn er lagt til Grund. Den første Del behandler Rigets Opgangstid, der kulminerer med Kalmarunionen 1397; den anden Del Nedgangstiden, Tiden siden da. Svenske Konger, som Gustav Vasa og Gustav Adolf, behandles med samme Sympati som danske. Noget lignende gælder om norske Konger, som Olav Trygvason og hans sidste Kamp ved Svold. Dette skandinaviske Syn forbinder sig med en liberal Samfundsopfattelse, der bygger Bro over Kløfter mellem Landets Opgangstid og dets Tilbagegang. Dette ses allerede af Forordet: „Det er ikke vidtstrakte Erobringelser eller glimrende Herredømmer, der gør et Rige mægtigt og et Folk stærkt. Desuden er forfængelig Glans det, der mindst passer for det jævne danske Sind. Det trives bedst i Fredens Sysler og finder sin Tilfredsstillelse i en stille, fordringsløs Virksomhed“.

Endelig lyder den nationale Tone i Værkets Slutningsord:

„Vi har levet i en skøn Tid (d.v.s. Treårskrigen), fuld af opofrende Fædrelandskjærlighed . . . Slesvig blev desværre ej vundet heelt og holdent, skjøndt haarde Kampe er kæmpede. Kampe staae tilbage, men de skulle – det haabe vi – finde os, ligesom Forfædrene, stedse beredte, naar vi ere besjælede af Fædrelandskjærlighed og sammenknyttede ved Enigheds stærke Baand“.

Den „Lykkefølelse“, som ifølge A. D. Jørgensen præger Datiden, møder man således også i Fabricius' Danmarkshistorie. Om Værkets Succes er der heller ingen Tvivl. Danmarkshistorien blev den Kilde, hvoraf store Dele af vor Befolkning øste sin Viden om Fædrelandets

Skæbne gennem Tiderne. Endnu henimod Århundredets Slutning kunde Politikeren HARALD HOLM, da man i Finansudvalget drøftede Indstillingen af Fabricius til en årlig Hædersgave, anbefale dette med de Ord: „Det er af ham, vi har lært den Historie, vi kan“.

3.

Under Udarbejdelsen af et populært Værk vil Forfatteren ofte gribes af en Trang til at komme i Lag med et selvstændigt Arbejde, hvor han ikke skal nøjes med at bygge på andres Viden, men kan søge helt ind til Kildestoffet i ubearbejdet Skikkelse. To Impulser i denne Retning havde mødt Adam Fabricius, mens han skrev på Danmarkshistorien; den ene hans Ven N. M. Petersens Oversættelse af Franskmanden Deppings „Normannernes Sætog til Frankrig“; den anden Worsaaes „Minder om de Danske og Normændene i England, Skotland og Irland“. De vakte hos Fabricius en stærk Trang til at gøre en lignende Indsats som Worsaaes, men på fransk og spansk Grund. Men Sporene af de danskes Færd i Vikingetiden i Sydvesteuropa måtte søges på selve Skuepladsen, thi kun der kunde man vente at finde Aktstykker, der indeholdt Sproglevn og Stednavne. Fabricius havde jo også interesseret sig for Sprogets og Stednavnenes historiske Vidnesbyrd i selve Danmark gennem mange År.

Uden større Vanskelighed opnåede Fabricius Tjenesteledighed fra Skolen i Aarhus i to År, fra Sommeren 1855 at regne, men han måtte foretage dette Studieophold i Udlandet på egen Regning. Honoraret for Danmarkshistorien kom ham her meget vel tilpas, men strøg også med til sidste Skilling. Ganske vist modtog han Løfte fra den elskværdige Kultusminister C. C. HALL om Statsunderstøttelse til Rejsen; („har vi sendt Dem ud, må vi jo også se at få Dem hjem“); – men det gik med Opfyldelsen af dette Løfte, som det plejede at gå med Halls Løfter. De længste Ophold under Rejsen gjordes i Frankrig og Spanien; det første Sted navnlig i Paris, hvor Fabricius sluttede Venskab med den berømte Historieforsker LEOPOLD DELISLE, der atter indførte ham hos den gamle Lokalhistoriker AUGUSTE PREVÔT. På dennes Herregård i Normandiet var Adam Fabricius Gæst i længere Tid og indsamlede under stadige Drøftelser med Ejeren et stort Kildestof, navnlig fra de gamle Kloster-Kapitularier (Klosterbrevbøger). Desuden gennemstrefede han det nordfranske Landskab på kryds og tværs og hjembragte en rig Høst af danske Levn i Sprog, Stednavne og Traditioner. Tilsvarende tilbragte han Vinteren 1856–

57 i Spanien, hvor han, navnlig i Madrid, studerede Vikingernes Tog og Kampe med Araberne (Maurerne), der på den Tid var Spaniens Herrer, samt Nordboernes senere Pilgrimsfærder til det kristne Spanien. Denne flerårige Rejse blev af varig Betydning for Fabricius, ikke blot ved at udvide hans Sprogkundskaber, men også ved at give ham en videre Horisont og større Skarpsindighed. Han havde desuden i sin Bagage et stort og mangeartet historisk Stof, så at han ikke behøvede at frygte for Arbejdsløshed i lange Tider. Det er karakteristisk, at hans Hovedværk først fremkom, da han var pensioneret og forlængst havde passeret „Støvets År“. („Danske Minder i Normandiet“ (1897)).

I Eftersommeren 1857 var Adam Fabricius atter hjemme i Aarhus og genoptog Undervisningen ved Katedralskolen. Hans Stilling i Byen var godt befæstet, og han glædede sig ved sin Virksomhed. Men økonomiske Vanskeligheder begyndte at lade sig mærke. Lønnen var så ringe, at det ikke var muligt for en Adjunkt at leve alene af sin Gage, han være så velanset som helst. Allerede før hans Rejse til Udlandet, havde D. G. MONRAD, der da var Overskole-direktør, haft sin Opmærksomhed rettet på ham med Henblik på en Stilling som Seminarieforstander. På Grund af hans omflakkende Liv i Udlandet, blev dette først til Alvor 1859, da Ranum Seminarium, der var forbundet med Kaldet som Præst i Bjørnsholm og Malle Sogne, blev ledig. Biskop BRAMMER og Rektor BLACHE anbefalede Fabricius varmt, så at han uden Vanskeligheder opnåede Udnævnelsen. Hermed var hans Virksomhed i Aarhus til Ende. Men hermed endte også et af de lykkeligste Afsnit af hans Liv.

Adam Fabricius' Udnævnelse til Seminarieforstander i Ranum betød en stor Forbedring af hans økonomiske Kår. Reguleringssummen for Præsteembedet var 1136 Rdlr. og Forstanderlønnen 400 Rdlr. Desuden modtog han 700 Rdlr. som Tilskud til at holde en personel Kapellan, da hans Forgængere ikke havde kunnet udholde den Byrde at forene et pædagogisk og et gejstligt Embede i samme Person. Det var altså næsten en Fordobling af Lønnen som Adjunkt i Aarhus. Adam Fabricius gik da også med Iver ind i sin nye Gerning, navnlig ved Seminariet; ved sine to Kirker (i Bjørnsholm og Malle) kunde han vente at blive aflastet ved sin Kapellan Kirkeby, der af Biskop Laub betegnes som en ung Mand med „Dygtighed, christelig Alvor og Nidkjerhed“. Ved Seminariet var der da også nok at gøre for Forstanderen. Den Undervisningsform i 3 Klasser, som har bestået til

vore Dage, gennemførtes i disse År, og Tilstrømningen af Elever var meget stærk, hvilket vidner om den Anseelse, Seminariet nød. Alt tyder på, at Fabricius' Begyndelse som Forstander var afgjort vellykket. Men det skulde ikke vare længe.

Vanskelighederne begyndte med Kapellanen. Kapellan Kirkeby viste sig ikke blot at være en velbegavet¹) og ivrig Præst af den grundtvigske Retning, men også (efter Fabricius Opfattelse) i Besiddelse af en stærk Selvfølelse, der ofte lod ham optræde trodsigt og selvrådigt. Han kunde efter Fabricius' Mening ikke tåle nogen ved Siden af sig, og vilde derfor udelukke Præsten fra Kirkebøgerne og hindre ham i at deltage i de kirkelige Forretninger. Sin Selvrådighed viste han ved at nægte at prædike i Fasten og ved ofte uden Tilladelse (Kapellanen var jo nøje knyttet til Præsteembedet) at rejse bort endog i flere Måneder, ja uden at sige et Ord derom til Præsten. Særlig illoyalt var det, efter Præstens Mening, at han søgte at skaffe sig Indflydelse på Seminaristerne, hvilket for de pågældende Elevers Vedkommende havde ført til Ligegyldighed mod Seminariets Lærere og Undervisning. Den endelige Krise indtraf i Begyndelsen af 1862, da Kirkeby, som han selv erklærede: „for sin Samvittigheds Skyld“ nægtede at vie en fraskilt Kone, der ønskede at indgå nyt Ægteskab, og da Fabricius vægrede sig ved selv at foretage Vielsen „for ikke at svække sin Stilling i Menigheden og blive et Skærnbræt for Kirkeby“.

Sagen gik gennem Provst og Biskop lige til Ministeriet og blev ikke nogen ubetinget Sejr for Adam Fabricius. Alle tre Instanser var vel enige om, at Kapellanen havde Hovedskylden i „det uhyggelige Forhold“ som var opstået mellem ham og hans Præst, og at man burde gribe Kirkebys eget Ønske, om selv at søge sin Afsked. Men Biskop Laub i Viborg misbilligede, at Adam Fabricius havde påtegnet og fremsendt Klagen over Kapellanen, uden at give ham Lejlighed til at tilføje sin Forklaring“ (altså uden at høre ham) og – særligt – at han havde føjet sin Vægring ved at vie det dubiøse Par til Kapellanens, da Kirkeby ikke var ansat på „eget An- og Tilsvar“. Han mente over Hovedet, at „Sognepræst Fabricius må bære en Deel af Skylden for det Forhold, der nu finder Sted mellem ham og hans Kapellan“. Resultatet blev, at Ministeriet billigede Bispens Forslag om at tildele hver af de modsatte Parter sin Misbilligelse af deres Handlemåde, dog for Fabricius' Vedkommende med Pålæg om at foretage den omstridte Vielse, mens Ministeriet for Kirkebys nøjedes med at udtale

¹ I en senere Indstilling (1870) af Provst Høeg-Guldberg kaldes han endog: En meget mere end almindelig *velbegavet* og nidkjær Præst.

det Håb, at han vilde følge sin Hensigt og søge sin Afsked. Dette Håb gik virkelig i Opfyldelse, sikkert til Fabricius' Tilfredshed.

Det synes, som om Kapellan Kirkebys Virksomhed ikke har vakt udelst Sympati i Bjørnsholm og Malle Menigheder. Når det senere i hans Liv udtales, at hans Betydning navnlig lå som „Opvækkelsesprædikant af den såkaldte „kirkelige Retning“ er det troligt, at dette allerede var Tilfældet i hans første Stilling som Kapellan, og at det også var herved, han fik Indflydelse på visse Seminarister. At hans hyppige Fraværelse fra sit Embede på den anden Side havde vakt Misfornøjelse inden for Menigheden, fordi han derved forsøgte Konfirmandundervisningen så at der – som Fabricius' meddelelser – endogså havde været Tale om at indsende Klage over ham, lyder meget troligt. Selv om han har foretaget disse Rejser for at holde opbyggende Møder i andre Sogne, har det næppe undskyldt hans Embedsforsømmelser i hans egne Menigheders Øjne.

Om Fabricius efter Kirkebys Afgang i 1862 har fået en ny personel Kapellan, kan ikke oplyses, men han siger, at han var uden en sådan Kapellan i de sidste 1 1/2 År før sin egen Afgang. Da denne fandt Sted i April 1864, har han muligvis hele Tiden været alene om at bestride de to Præsteembeder foruden Forstanderstillingen med dens Undervisningspligt (24 Timer om Ugen). Det var denne enorme Byrde, som havde tvunget begge hans Forgængere (LUDV. CHR. MÜLLER og A. P. LUNDDAHL) til at give tabt, og det gik ikke Adam Fabricius bedre. Det store Arbejde førte snart til Overanstrengelse, og Overanstrengelsen til nedbrudt Kraft. Forøvrigt foreligger der ikke fra 1862–1864 sådanne Oplysninger om Forholdene ved Seminariet, at vi kan se, om hans nedbrudte Sundhedstilstand medførte sådanne Forsømmelser af hans Embedspligter, at de måtte vække Kritik. Noget må der imidlertid være hændet, thi da han på Dybbøldagen (18/4 1864) af Ministeriet indstilledes til det lille Præsteembede på Drejø syd for Fyn, peges der heri ganske vist på hans gode Eksaminer, men anføres som Hovedgrunden „at han ikke er skikket til at være Seminarieforstander, og (at) det er efter en Opfordring, som Ministeriet derfor underhånden har ladet udgaa til ham om at søge Forflyttelse fra dette vigtige Embede“. Dette kan synes hårde Ord om en Mand, på hvis Skuldre man selv havde lagt en så urimelig Byrde. Først 1895 lykkedes det i Ranum at få Forstanderembedet skilt fra Embedet som Sognepræst, skønt Umuligheden af deres Forening var dokumenteret en Menneskealder tidligere.

Ranum var blevet Nederlaget i Adam Fabricius' Liv. Drejø

skulde blive det Sted, hvor han genvandt sine legemlige og åndelige Kræfter. Kaldet var ganske vist lille – det bestod af fire Småøer – og det betød derfor en væsentlig Nedgang i Præstens økonomiske Stilling. Reguleringssummen var kun 995 Rdlr., men Præstegården var rummelig og i god Stand, og Haven var 3 Tdr. Land stor, smukt beliggende og fortrinligt holdt.

Endnu vigtigere var det, at Befolkningen kom sin nye Præst i Møde med Tillid. Den levede under gammeldags og rolige Forhold, og der opstod hurtigt mellem de to Parter en Sympati, der bundede i den patriarkalske Stilling, som Præsten her endnu stod i til sin Menighed; denne Samfølelse bevarede, også da Fabricius efter ti Års Embedsgerning atter skiltes fra Beboerne. Drejø lå kun to Mil fra Svendborg, hvor den nye Præst havde Slægt og fandt Venner, der kunde udfylde de Savn, som det ensomme Liv på den lille Ø til Tider kunde vække. En særlig Fordel for den historisk interesserede Præst var det som Overhoved at have Biskop C. T. ENGELSTOFT i Odense, en kyndig Kirkehistoriker og fint dannet Humanist, med hvem han kunde pleje fælles Interesser.

Men „det er ikke godt, at Mennesket er alene“, og Adam var nu allerede i Fyrrerne, før han fandt sin Eva. 1865 ægtede han NIKOLINE FREDERIKKE JENSEN¹, en Købmandsdatter fra Kalundborg, der havde været hans Elev i et Pigeinstitut i Aarhus og var 17 År yngre end han. De fik dog et Samliv på 37 År, og i Ægteskabet fødtes fire Børn (ANNA MARGRETHE, MARIE ELISABETH, ADAM VILHELM JOHANNES og KNUD FREDERIK KROG), deraf de første tre på Drejø, den sidste nogle Måneder efter Bortrejsen derfra i Aarhus.

Adam og Frederikke supplerede hinanden godt; de var begge intelligente og positive Naturer, med de samme Idealer (høj Vurdering af åndelige Værdier) og med udpræget praktisk Sans. De var også forskellige; han således nærmest optimistisk anlagt; hun derimod med nogen Pessimisme på Bunden af sit Væsen, hvilket ikke udelukkede, at han var en mere forsigtig Natur, mens hun som et Viljesmenneske var rede til at tage store og afgørende Beslutninger. Han var den rolige; hun den lettere flammende, hvorfor Rivninger i Ægteskabet ikke kunde undgås, men da de begge inderst inde gensidigt beundrede hinanden, blev det kun Kрусninger på et let bevæget Hav.

---

¹ Ved deres Ankomst til Øen efter Brylluppet var Møllevingerne brasede ret, og Degnen Koch med Skolebørnene modtog dem ved Landingsstedet med en Sang: „Velkommen til vor lille Ø, hvor Fuglene de syng“ o. s. v.

En Begivenhed som særligt måtte føre Præst og Menighed sammen, var Stormfloden 1872, der oversvømmede de lavtliggende Øer og mange Steder tvang Beboerne til at søge deres Tilflugt på Lofterne i Husene, hvorfra de måtte reddes i Både. Adam Fabricius gjorde sit til at henlede Opmærksomheden i det øvrige Land på den opståede Nød, hvad der ikke blev uden Frugt. Også når det gjaldt om at redde Rester af folkelig Kultur for Videnskaben, f. Eks. Drejødragtten, var Præsteparret virksomt, ligesom han forfattede en „Drejø Sogns Historie og Beskrivelse“ til Afløsning af Pastor P. Tommerups lille Skrift fra 1823. Denne Bog udkom dog først 1882, da han forlængst havde forladt Øen. Derimod så en Frugt af hans store Udenlandsrejse: „Ingeborg, Philip Augusts Dronning“ 1870 Lyset. Det var en Skikkelse, som han var blevet grebet af under Opholdet i Paris, og hans Ven, Leop. Delisle, hvis Studier i så høj Grad havde samlet sig om d. 12. Århundredes Frankrig, havde formodentlig vakt hans Interesse for den danske Kongedatters tragiske Skæbne.

Men til videnskabeligt Arbejde var Livet på den lille Ø, der ofte i flere Uger var uden Forbindelse med det øvrige Land, lidet egnet, og dette var en Hovedgrund til, at Adam Fabricius, hvor godt han end befandt sig, søgte bort derfra. De dårlige økonomiske Forhold, der understregedes ved den voksende Børneflokk, bidrog dog deres, og efter ti Års Forløb ophævede da Kultusministeriet den Forvisning, som det havde idømt ham efter Ranumforsøget. Det udnævnte ham 1874 til Præst for Sognene Holme og Tranbjerg tæt syd for Aarhus i det frugtbare Østjylland.

Her, i nær forbindelse med den By, hvor han havde haft sin første Embedsgerning, kom han til at virke i sine sidste 14 Manddomsår. Stillingen havde mange Fordele. Foruden et sorgfrit Udkomme var der rigelig Adgang til et åndeligt Samliv, ikke blot med Præsterne i Landets næststørste By, hvor desuden flere af hans gamle Med-Lærere endnu virkede ved Katedralskolen, men også med andre Præster i Omegnen. Egnen var meget naturskøn, og der var let Adgang til Hovedstaden ved Damper. Men Fabricius var ikke længer nogen ung Mand, som let smeltede sammen med nye Omgivelser. Og det værste var, at Tiden var blevet en anden, siden han sidst opholdt sig på disse Breddegrader.

Den store politiske Strid i Landet, som voksede frem fra Midten af 1870erne, nedbrød gamle Skel inden for Befolkningen, men satte også nye. Det tillidsfulde Forhold, hvori en Præst som Regel stod til sin Menighed, fik nu ofte sit Grundskud. Hertil bidrog intet mere,

end når Præst og Menighed indtog modsatte politiske Standpunkter. Der var i Holme Sogn i 1880erne ca. 100 Stemmer for Venstre, og 3 for Højre. Af disse 3 var den ene Adam Fabricius.

Forholdet mellem ham og hans Menighed blev dog aldrig dårligt. Der fandt stadig selskabelig Omgang Sted, navnlig dog med Gårdmandsfamilierne. Men Menighedens politiske Liv gik uden om Præsten. Der blev ikke over Årene i Holme det samme varme og intime Præg, som Opholdet på Drejø havde båret.

Heller ikke med Hensyn til videnskabelige Studier kom den lange Årrække i Holme til at svare til Forventningerne. Kun et større Arbejde: „Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø i ældre Tid“ udkom 1882 og vakte ikke større Opmærksomhed. Årsagen hertil må dog vist søges hos Adam Fabricius selv. Han havde ikke i sin Tid kunnet fortsætte sin Uddannelse, og historisk Metode havde haft en stærk Udvikling siden den Gang (Kildekritikens Frembrud). Nu samlede Opmærksomheden sig om den nye Tids Mænd, af hvilke en – den unge højtbegavede Professor JOHANNES STEENSTRUP – havde kastet sig over samme Speciale som Fabricius: Normannerne.

Selv om Årene i Holme-Tranbjerg blev rolige og sorgfri, og Fabricius var en velset og anset Mand i vide Kredse, er det ikke underligt, at han greb Lejligheden, da den bød ham, til at realisere sit gamle Ønske: Det gik ud på at tilbringe sine sidste År i København med de Studier, som altid havde været hans største Lyst. Denne Lejlighed kom, da han var blevet angrebet af en Halssygdom, der hindrede ham i at prædike om Vinteren i uopvarmede Kirker. Allerede i 66 Års Alderen opnåede han sin Afsked med fuld Pension i 1888.

Den gamle Præst slog sig ned i det smukke Voldkvarter i Hovedstaden og opnåede her et Otium på ikke mindre end 14 År. Han udnyttede flittigt de videnskabelige Institutioner (Biblioteker og Selskaber), holdt Foredrag og skrev Afhandlinger og Artikler af historisk Indhold. Han rejste også jævnlig til Udlandet og deltog navnlig i Orientalist- og Amerikanistkongresser. Hovedsagen var dog, at han ikke alene fik offentliggjort adskillige populære Skrifter, som den „Kirkehistorie for Folket“, der kom i tre Oplag og vandt en betydelig Udbredelse, men særligt, at det lykkedes ham at gennemføre det Arbejde, han havde begyndt for over 40 År siden. 1897 udkom hans „Danske Minder i Normandiet“, en Samling af de Spor, som den 1000 År gamle Indvandring af de danske Vikinger har efterladt. Bogen indeholdt foruden en kulturhistorisk Skildring af Normandiets første Aarhundreder en udtømmende Oversigt over det sproglige Stof

i Person- og Stednavne. Her havde Professor Kristoffer Nyrop været ham behjælpelig i lingvistisk Henseende. Denne Bog må vistnok betegnes som Adam Fabricius' betydeligste, videnskabelige Værk, og da to unge Sprogmand, JAKOB JAKOBSEN og ANDERS PEDERSEN, senere anlagde deres normanniske Sprogstudier på Fabricius' Grundlag, („Danske Studier“ (1911)) kan det vel siges, at han efter sin Død fik en historisk Oprejsning. I sin Alderdom oplevede han i det hele sine lykkeligste År siden Ungdomstiden i Aarhus, da han skabte sit Livs Hovedværk.

En yngre Ven af Familien skrev noget senere¹: „Når man i Halvfemsene i forrige Århundrede ved Sommertid gik sig en Morgentur gennem Ørstedparken i København, kunde man ofte i det smukke Anlæg træffe en høj, kraftig-bygget gammel Mand. Han sad på en af Bænkene med sin Morgenavis, som han havde taget med ned i Anlægget. Kom man i Tale med ham, viste han sig som en underholdende og meget vidende Mand; og kom man op i hans nærliggende, smukke og hyggelige Hjem, hvor et stort Bibliotek prydede Væggene i hans Studereværelse, opdagede man, at han tillige var en lærd Mand. Og man vilde snart erfare, at det var Historien, Kundskaben om Fortidens Begivenheder, der havde til Huse i dette Hjem“. Der skildres herefter, hvorledes Hjemmet var harmonisk, præget af Kristendom og Fædrelandskærlighed, og Forfatteren slutter: „En yngre Skare Historikere . . . flokkedes om ham. Og selv kunde han være ung med de unge, forstå dem og dele deres Interesser“.

„Han nåede de 80 som en rask og kraftig gammel Mand, der endnu med Friskhed og Kraft kunde dyrke sine Studier. 24. August 1902 døde han efter et kort Sygeleje“. Artiklen ender: „Et virksomt og harmonisk Liv havde hermed fundet sin Afslutning, et Liv til Fædrelandets Ære og det danske Navns Ros, et Liv, der ikke var levet forgæves“.

¹ Chr. Knudsen i Slesvigsk Søndagsblad (Tillæg t. Flensb. Avis) 19/11 1922.

DUELLANTEN OBERST JOACHIM ERNST SCHEEL

AV

JÖRGEN SCHEEL †

Generallöjtnant HANS HEINRICH SCHEEL's yngre bror JOACHIM ERNST S. var födt i Kolding den 13. mars 1675. Om hans avstamning og slektskapsforhold henvises til artiklen „De eldre ledd i den i det 17de årh. innvandrede tyske slekt Scheel-Scheele“ trykt i Pers. Tidsskr. 13. R. V side 99. I A. W. Scheel's stamtavle over slekten opplyses kun om J. E. S., at han var „kaptein ved de danske tropper i Italien, senere i fremmed tjeneste, död i Königsberg“.

J. E. S. ble döpt i Kolding den 17. mars 1675. Fadderne var: JON PEDERSEN, rådmann; JOHAN ADOLPH, apoteker; TÖNDE HANSEN fra Odense (konsumpsjonsforvalter Tönnes H. g. m. ANNE MARGRETHE SCHEEL, datter av Hans S.); MARGRETHE oberst BEENFELDS (MARGRETHE BEENFELDT födt FISCHER g. m. den senere kommandant på Kronborg Poul B. † i Kolding 26. mai 1676, se D.A.A. 1919 side 462); SUSANNA MARCI SCHEELS (SUSANNA g. m. MARCUS S. som falt i slaget ved Lund 1677); DORTHE ANDERSDTR. (senere gift med HENNING SCHEEL til Tiselholt).

J. E. S. gikk som slektens övrige medlemmer den militære vei antagelig med proteksjon av sin eldre bror. Han trådte inn i Fortifikasjonsetaten, hvor han 3. juli 1697 ble underkonduktör. Slektshistorien av 1757 beretter at han derefter ble kommandert til Trankebar og at han ved sin tilbakekomst hadde den ulykke å drepe nær ved Kjöbenhavn sin motstander i duell. En aften traff han på en person, som pludselig sprang ut av en innkjørselsport og hugget til ham i nesen. S. sa: „Jeg kjenner deg og vi skal kjennes ved annetsteds.“ Da såret var halvveis leget, oppsökte han sin mann for å få oppreisning. De gikk derefter begge ut av byen og duellerte på kårder og S.'s motstander döde på stedet. For å undgå straff ble han nödt til å finne seg et fristed utenfor riket. Han satte over til Skåne og derfra til Tyskland.

Efter nogen tids forløp benådet Frederik IV ham, hvorefter han i 1702 avgikk fra Fortifikasjonsetaten og ble ansatt som major og overkvartermester i staben i det danske hjelpekorps¹⁾, som under kommando av kongens halvbror feltmarskal Christian Gyldenløve marsjerte fra Danmark til hjelp for den tyske keiser under den spanske arvefølgekrig. Broren Hans Heinrich fulgte med korpset et stykke på veien.

Sommeren 1702 deltok korpset i beleiringen av byen Mantua i Nord-Italien.

K. C. Rockstroh beretter i sin bok side 52, at den lange uvirkosomhet ga fritt spillerom for officerenes private stridigheter og det forefalt ikke få dueller, av hvilke den mellom majorene RANTZAU²⁾ og SCHEEL ga anledning til en del omtale utover det sedvanlige, idet duellene, når ikke en av partene ble på plassen, ellers i almindelighet dulgtes. S. og R. hadde i noen tid vært uvenner. S. ble så utfordret av R., som like i forveien hadde søkt sin avskjed.

Slekthistorien av 1757 beretter, at uenigheten var en bagatell. Ingen av partene ville i grunnen duellere. De ble derfor enig om å skyte med pistol for å såre hverandre, men ikke for å drepe. R. såret S. i låret og S. som siktet for lavt såret R. i kneet. Ulykken ville imidlertid, at R. ble dårlig behandlet og fikk feber. Man ville ikke desto mindre ha reddet ham ved å sette av benet. Dette modsatte imidlertid R. seg, idet han foretrakk å dø fremfor at det ble gjort. Trots dette forlot de hverandre forsonet og som venner. R. lot endog S. underrette om at døden nærmet seg for at han i tide kunne ta sine forholdsregler.

Efter duellen³⁾ måtte S. holde sitt oppholdssted hemmelig, inntil stormen om mulig kunne være drevet over.

Den 27. juli 1702 innberettet Gyldenløve duellen til Frederik IV, idet han som vanlig i sådanne affærer gikk i forbønn for den overlevende; men overkrissekreterær CHR. LENTE svarte Gyldenløve den 15. aug. s. å. således:

„Kongen har fått vite gjennom Deres Eksellenses innberetning,

¹ Se herom K. C. Rockstroh: Et dansk Korps' Historie 1701–09. 1895.

² FRANTZ RANTZAU, f. o. 1662, drept juli 1702 av overkvartermester J. E. SCHEEL, se D.A.A. 1930 II side 61. Adelsårboken anfører viktig Maastricht i Nederlandene som skueplass for duellen istedetfor Mantua. Frantz R. hadde vært kornet i 1. sjællandske rytterreg. I 1691 ble han kaptein ved prins Georgs reg. og i 1700 major ved Rodsten dragonreg., se Pers. Tidsskr. 3. R. V side 124 note 4.

³ I det nye Norsk Biografisk Leksikon bind XII side 313 anføres under generelltn. H. H. SCHEEL „to dueller med dødelig utgang“. Bemerkningen beror öyensynlig på en forveksling av H. H. S. med broren J. E. S. Det forlyter intet om, at H. H. S. noengang har duellert ennsige med dødelig utgang for motstanderen.

at der har funnet sted en duell mellom hr. Rantzau og Schell og at den første er død av sitt sår; da også Deres Eks. spør, om De kan la den siste komme tilbake til armeen, har Hans Majestet befalt meg å meddele Deres Eks., at da det er den annen person som S. har hatt den ulykke å drepe, finner han det ikke passende, at han igjen inntrer i hans tropper, eller at Deres Eks. betjener Dem av ham“.

Fra Verona sendte Gyldenlöve den 2. sept 1702 brev til Lente om at han skulle forholde seg overensstemmende med sistnevntes brev, hvis Scheel „blir helbredet for sitt sår, som ennå er meget farlig“.

J. E. S. ble helbredet og gikk følgelig ut av dansk krigstjeneste. Han søkte så å bli opptatt i den østerrikske armé. I Efteråret 1702 anmodet den berømte østerrikske feltherre prins Eugen keiseren i Wien om å kunne engasjere S. „der ei alene vel forstår sin charge som overkvartermester; men tillike er ingeniør og vel fundert i denne profesjon, således at jeg serdeles vel kunne betjene meg av denne person, likesom han, der er et meget statelig subjectum, er istand til å prestere Eders Keis. Maj. meget nyttige og gavnlige tjenester. Og da han oven i kjøpet har en affære så at han ikke kan forbli ved de danske tropper, bes om, at han må engageres med vanlig gage som ingeniørkaptein“.

Engagementet i den østerrikske hær gikk imidlertid ikke i orden og S. gikk da i russisk tjeneste. Mellom den russiske gesandt i Polen JOHAN REINH. PATKUL¹) og S. ble sluttet en overenskomst, hvorved S. ble oberstlöytnant i det russiske ingeniørkorps med rett til senere å avansere til høyere stilling og til å beholde sin religion. Han skulle også kunne ta sin avskjed efter to eller tre år.

S. ble ikke lenge i russisk tjeneste; „det stod ham ikke an der“ sier en slektsberetning av 1810. Som det urolige hoved som han var, tok han alt i 1705 sin avskjed. Ved dens innvilgelse ga Patkul ham den 13. mai 1705 attest om „at han ved ved alle anledninger har oppført seg og forholdt seg som en rettskaffen officer og oberst“.

S. tok så tjeneste som oberstlöytnant hos Frederik August II av Sachsen – Polen „den sterke“; men heller ikke her forble han lenge. Alt i januar 1707 døde han ugift i Königsberg av en ondartet feber som avskjediget sachsisk oberst.

Den 14. januar 1707 sendte en av Königsbergs borgere underretning om dødsfallet til S.'s bror den senere generalltn. H. H. S. Brevskriveren opplyste, at han gjentagende ganger hadde besøkt S.

¹ Liffenderen Parkul gikk 1687 i svensk tjeneste, gikk 1701 over i russisk tjeneste og ble russisk sendemann i Warszawa. I 1707 utleverte polakkene ham til svenskene, som lot ham henrette.

under hans sykeleie og at alt var forsøkt for å helbrede ham, men uten resultat. Under sykdommen var S. blitt oppvartet av sin trofaste tjener. S. var blitt bisatt i Königsbergs domkirke om aftenen kl. 8; under-officerer fra den derværende kgl. garde bar kisten med fakler, derefter fulgte noen karosser med høyere officerer og brave folk.

Dagen for dødsfallet ble ikke opplyst i brevet og Königsbergs Superintendentur har nå opplyst, at dødsregistrere i Königsberg først ble påbegynt i 1727, så dødsdagen ikke kan tidfestes. S.'s gravsted er heller ikke bevart.

J. E. S. var typen på sin samtids talrike omflakkende eventyrlystne officerer, som var hengitt til dueller og svir og som tok tjeneste i det ene land efter det annet eftersom det passet. I ung alder døde de ofte i ensomhet fjernt fra slekt og landsmenn. Broren H. H. S. var hans rene modsetning; han var en Kongen og fedrelandet til det ytterste tro og hengiven officer, som ved sitt iherdige og alsidige arbeid og sin begavelse tilslutt nådde opp blant rikets innflydelsesrike, betydelige borgere.

To dager efter H. H. S.'s død skrev Christian VI den 15. okt. 1738 til sin geheimeråd i konseilet Schulin: „Vi taper meget i denne mann“ og hans begravelse ble overenstemmende med denne anerkjennelse. Uvilkårlig må man sammenligne de beskjedne former, hvori J. E. S.'s begravelse foregikk, med den pomp og prakt, som ble utfoldet, da H. H. S. ble stedt til hvile.

I anledning av H. H. S.'s forestående begravelse skrev Christian VI den 5. novbr. 1738 fra Frederiksberg slott således til general og kommandant i Kjöbenhavn riksgreve Sponneck:

„Vi vil allernådigst, at ved begravelsen av Vår generallöytnant kommandant i Vårt citadel Frederikshavn også overkommandant ved Vår danske og holstenske fortifikasjonsetat Hans Heinrich Scheel, ridder, av Vår til deg betrodde garnison skal bli kommandert 2 oberstlöytnanter til bæring av dannebrogordenen og kommandostaven og 2 majorer som maskaller ved likprosesjonen og videre 12 infanterikapteiner til å sette liket i paradevognen og fra vognen til graven i St. Mariakirke og et ikke mindre antall underofficerer på begravelsesdagen ved kirkedørene ved nevnte kirke“.

Som bilag til dette brev fulgte sådant prememoria om likbegjengelsen:

1. Uti citadellet paraderer hele garnisonen og fra volden nest ved porten Sjælland avfyres 9 kanonskudd.
2. Uti Kjöbenhavn på Vår Frue kirkegård paraderer (?) bataljoner og

10 kanoner som fyrer 3 ganger 9 skudd og imellom hvert 4. skudd gir infanteriet 1 salve av musketter.

Den 7. juni 1738 hadde H. H. Scheel kjøpt et gravsted i Vår Frue kirke for 250 rdl.+omkostninger 20 rdl. Kirkens gravbok opplyser, se Pers. Tidsskr. 8 R. VI side 159, at den 18. november 1738 om morgenen ved 7 tiden ble generalen bisat „i egen tilkjøpt muret begravelse i det siste kapel på den nordre side tett ved tårnet“. Gravstedet ble helt ødelagt ved Kjöbenhavns bombardement 1807, da Vår Frue kirke brente.

KILDER

K. C. Rockstroh: Et dansk Korps' Historie 1701-09. 1895.

Dokumenter i original eller avskrift beroende i det Scheelske slektsarkiv i det Norske Riksarkiv, Oslo.

Hirsch's utrykte biografiske fortegnelse over danske og norske officerer (Kgl. Bibl.).

OM FREDENSBORG SLOTSHAVES GARTNERE FØR 1852

AF

JOHANNES THOLLE

I.

I almindelighed vil det naturligvis være sådan at den, der betros at passe, pleje og udvikle et haveanlæg ved et af vore slotte eller andre store bygninger, vil have fået denne opgave betroet efter at folk af andre fagkategorier har forestået opførelsen af bygningsværket, såsom arkitekter, bygmestre eller andre. Ofte har det dog tillige været sådan, at det også er en „anden slags gartnere“ der har forestået anlæget af slotshaver, hvad enten de så har været benævnt havearkitekter, landskabsgartnere, anlægsgartnere eller andet, mens den ansatte gartner ofte ikke har haft et sådant erhverv eller virke. Det er noget ganske enestående, at både haveanlægget og det bygningsværk, som det knytter sig til, er skabt af en gartnerisk uddannet mand, sådan som det har været tilfældet med Fredensborg slot, og skønt nærværende udredning egentlig kun skulle omfatte oplysninger om de ansatte slotsgartnere, og skønt slottets bygmester ikke opnåede at få fast engagement som slotsgartner ved dette slot, kan vi alligevel ikke undlade at give en kort biografi af netop denne mand, så meget mere som Fredensborg var hans første større byggeopgave, og fordi opgaven med slot og have løstes på et så strålende grundlag, som fakta har vist det.

Denne særprægede person var JOHAN CORNELIUS KRIEGER, der var født 1683. Han formodes at have været af hollandsk afstamning og søn af CHRISTIAN KRÜGER, der indtil 1690 havde været urtegårdsmand ved Jægersborg slot og derefter kom til Kronborg, hvor han formentlig virkede til sin død i juni 1716. Christian Krüger var 15/10 1691 viet til CATHRINE KATTERBERG,¹ der var født 28/6 1664 som datter af en rådmænd JOH. K. i Køge, – hun døde 3/5 1696. Som ung stavede Joh. Corn. K. sit navn Krüger, og det var først, da han begyndte at blive

en bekendt arkitekt, at han skriver sig Krieger²; det blev det meget udbredte slægtsnavn.

Johan Cornelius Krieger var uddannet som gartner ved Frederiksberg slotshave og fik som „Gesell“ (gartnersvend) herfra et under 27/1 1705 dateret rejsepas til Holland, England m. fl. lande, hvor han øjensynligt har set sig godt for, og hvorfra han hjembragte mange ideer, som han omsatte til danske forhold. Efter at være kommet hjem arbejdede han i 1708 med Vallø stiftshave, – derefter 1711 med noget haveanlæg på Kongens Nytorv, Amalienborg, Prinsens Palæ m. fl., og med en gage af 400 rbdlr. årlig var han bl. a. beskæftiget med indretning af orangeri m. m. ved nævnte palæ. Fra slutningen af 1711 udnævntes han til orangerigartner ved Rosenborg med 500 rbdlr. i årlig gage.^{2,3} Fra 1717 fik han 100 rbdlr. årlig for at vedligeholde hertuginde af Slesvigs have, og 1718 blev han engageret ved Palæet bag Børsen med andre arbejder, hvorfor der betaltes ham 500 rbdlr., og ved Hørsholm byggede han som arkitekt stalde til hestene.⁴

Var det end til en begyndelse i hvert fald set i et senere større perspektiv kun småting han havde i sin varetægt, så varede det dog ikke længere end til omkring 1720, før han kom i gang med haveanlæg i større omfang og ganske specielt som arkitekt og bygningsentreprenør. Efter stillingen som orangerigartner ved Rosenborg fik han 1721 embedet som gartner ved „begge Haver“ der, d. v. s. både lysthaven og køkkenhaven ved Rosenborg, med titel af hofgartner og med embedsbolig ved Rosenborg. En omtale af hans arbejde i detaljer ved Rosenborg falder udenfor dette emne, men det skal her anføres, at han og hans rosenborgsvende både i 1720 og 1721 flakkede frem og tilbage mellem København og Østrup for at varetage det nødvendige ved havens anlæggelse det sidstnævnte sted, hvor Fredensborg blev det strålende arbejdsområde: slot og park. Idet vi vender tilbage hertil skal anføres, at i takt med den øvrige byggevirksomhed i 1722 fulgte som noget naturligt hans udnævnelse til hofbygmester, og i 1725 kom den mere favnende betegnelse eller titel: overlandbygmester¹, som han beholdt til år 1733. Hans opgaver var slotsbyggerier rundt i landet og dertil knyttede haveanlæg, ligesom han iøvrigt også byggede palæer og borgerhuse. Efter den store brand i København i 1728 udgav han på tysk en vejledning til bygherrer og bygmestre, og dette gav byen et præg af nye huse med hollandsk tilsnit. Selv assisterede han ved genopførelsen af Vor Frue Kirke, Rådhuset og Vajsenhuset, Grev Moltkes Palæ, Vartov, pavilloner i Amalienborg Have og lysthuse på Frydenlund samt Odense Slot, – en fløj på Vallø, ombygning af Københavns

Slot, terrasserne ved Frederiksberg Slot og Ledreborgs haveterrasser, Frederiksberg Slotshave⁵ og laurerhusene ved Rosenborg, der er fra 1742 og noget senere: det der blev til garderkasernen og meget mere.

I vor tidsperiode (1900-erne) hvor fagene er så stærkt adskilte fra hinanden, og hvor det både af praktiske og formelle grunde kan være svært at gå fra et fag over i et andet, synes det meget mærkeligt, at J. C. Krieger har kunnet klare både havekunsten og bygningskunsten samt entreprenørvirksomheden, således som det er antydnet, og at han ovenikøbet har kunnet klare det på en så smuk måde, at han i en sen eftertid har fået ros og megen ære deraf. Imidlertid må man dog erindre, at barokkens anlæg jo i så høj grad var en sammenkædning af huse og haver til en formel helhed, – også senere personer kunne bygge huse og lave haver, såsom THURA og JARDIN, der virkede kort efter Krieger. Men de var ikke uddannet som gartnere, – de var arkitekter, og som sådan havde de altså et noget andet materialekendskab end forudsat hos gartneren Krieger. At denne derfor som også foran antydnet må have udnyttet sine udlændinghedsår på virksom måde, bl. a. ved at bruge øjnene er utvivlsomt, og han må forudsættes at have haft en ganske særlig evne bl. a. til at sætte sig ind i datidens faglitteratur, der forelå på fremmede sprog, især fransk, hvilket må påskønnes. Har han end i sine opgaver arbejdet meget selvstændigt, kan det dog måske antydes, at der f. ex. i hovedmotivet til Fredensborg kan skønnes at være forbilleder, f. ex. i Hampton Court i England, og Krieger har sikkert kendt og besøgt dette anlæg og slot, – uanset at iøvrigt motivet med de 7 alléer, der er samlet i eet punkt måske kan ha sin oprindelse i udhugninger, der er foretaget ikke af dekorative, men af jagtmæssige grunde. Og når kong FREDERIK IV betroede Krieger opgaven i Fredensborg, lå der det bagved, at der oprindeligt kun var tænkt opført et lille jagtslot, og det mente man altså at kunne betro den knapt fyrretyveårige hofgartner.

Fredensborg Slot, hvis bygningshistorie vi iøvrigt går let henover, blev til på det tidligere Østrup område, og det skal til en begyndelse have været på grundlag af kongens egne skizzer og ved materialer fra det i Frederiksberg nedbrudte Sparepenge. Selvom den øverste ledelse af slotsbyggeriet til en begyndelse lå hos JOHAN CONRAD ERNST, kom Krieger dog snart til at blive den ledende arkitekt med murermestre m. fl. som de udførende, og i 1724 påtog han sig samtidigt med at han havde vidtløftige leverancer til og arbejder bl. a. med Københavns slot, Frydenlund m. fl. iflg. kontrakt af 27/11 opførelsen af ialt ni bygninger på Fredensborg, deriblandt slotskirken.

Det blev altså Kriegers første store byggeopgave: at opføre et jagt-slot, der skulle anbringes i den såkaldte stjerne, fra hvilken man beholdt systemet med de stråleformede træfri sigtelinjer⁶. Krieger skulle da også klare haveanlægget, og han tog selv dette i entreprise for et par tusind rbdlr. Af planteforbruget kan nævnes, at der i 1721 fra Hamborg indførtes 900 lindetræer og 900 tax, der s. m. frugttræer til Østrup og Frederiksborg kostede 790 rdlr.⁴ Året efter flyttedes en mængde klippe tax fra Jægersborg til Fredensborg, og 1723 kom der formedelst 510 rdlr. 100 lindetræer og 10 morbærtræer til de 3 slotte tilsammen: Rosenborg, Frederiksborg og Fredensborg, foruden diverse planter til menageriet der også var opført på Fredensborg. Det daglige gartnerarbejde udførtes af gartneren JOHAN KREIMER (se senere).

Krieger er med rette rost meget for sine arbejder, specielt for Frederiksborg slotshave, og han er af en nutidig havekunstner kaldt den største havekunstner, der har levet i Danmark⁷ og dertil føjes, at det „synes meget forunderligt, at han . . . var så fri af alle forbilleder af mode og skole. Selvfølgelig var han Le Notre's elev, og selvfølgelig måtte han arbejde i tidens formsprog, men han var ikke en eklektiker . . . han var personlig, . . . hvor han arbejdede med haver var han en overlegen kunstner“.

Først i sine senere år signerede Krieger sine planer, og det har derfor kunnet have sine vanskeligheder tidligere at identificere sådanne med ham, men i den nyeste tid synes dette dog med held at være lykkedes i et ganske pænt omfang⁸, således bl. a. haveanlæg ved Amalienborg, Rosenborg, Frederiksborg, Fredensborg, Prinsens Palæ, Hørsholm slot og kaskadeanlægget i Frederiksborg have. Også planen til hans egen have er kendt, og han avlede tobak på en grund ved siden af volden nær Østerbro⁹.

Det ser mærkeligt ud, at han som stærkt engageret i byggeri og havearbejder i 1740 ansøgte om stillingen som gartner ved den såkaldte „Gamle Have“ ved Gottorp slot, men årsagen var det rent menneskelige, at den hidtidige indehaver af stillingen, JOHANN CHRISTOPH KRIEGER, der var hans bror, var avgået ved døden og havde efterladt sig 3 børn i største „Dürftigkeit“ og 5 børn „til Ernæring“, og så ville han altså træde hjælpende til ved at indtræde i embedet, – han udnævntes imidlertid ikke dertil¹⁰. Derefter blev han i 1749 justitsråd, da han bevilgedes afsked fra Rosenborg, – iøvrigt med den efter datidige forhold anselige pension på 600 rdlr. årligt, – han havde kun haft 500 rdlr. i gage.

D. 8/3 1713 blev han i København viet til ANNE MATTHIESEN

(1692–1760), der var datter af den navnkundige klokker SØREN MATTHIESEN (1653–1740). I 1739 blev ægteparret separeret. Krieger døde 21/9 1755 i København og begravedes på Garnisons kirkegård.

Skønt Krieger levede i mange år efter at han havde været virksom på Fredensborg og var både muremester for Rosenborg haves mur (1730-erne) og blev udnævnt til justitsråd som foran anført, fordunkledes og fortrængtes han dog en snes år før sin død af folk som HAÜSSER og THURAH, og i sin: Efterretninger om Fredensborg Slot, hævder F. J. MEIER (1880) at en kunsthistoriker et halvt århundrede efter Kriegers død kun ved at berette om Krieger (ovenikøbet med et forkert forbogstav), at han henved år 1745 nævnes som *magnus Architectonices præfectus*.

Af hans børn blev SEVERIN KRIEGER gartner. Han var født 1713 og uddannedes hos faderen¹¹.

Hofretten behandlede justitsrådets bo i skifte 21/9 1755¹² og omtaler bl. a. 3 vænger. Selv beboede han sin gård i St. Kongensgade og udlejede de nævnte vænger til græsning for dyr hos slagtere og vognmænd. Vængerne lå ved „Farimags Vey“s nordre side. Det mellemste vænge var tilskødet Krieger 6/6 1746, det nordligste 6/5 1726 og det søndre 14/10 1728. I 1756 var de tre vænger ved auktion 22/2 1756 tilstået justitsrådets enke, og efter hendes død fik gartner JOHAN HENRICH REEH dem ved ny auktion for 4215 rdlr. Sammen med bygningerne benævntes de Østerholm, og ved matrikuleringen 1757 fik de nummeret 90.

Som i vore dage sådan ser vi også af Krieger Fredensborghaven dannet af to adskilte dele, – den mindre hvor nu marmorhaven er og den større dannet af et uhyre cirkelsegment udenom slottets bagside, delt i seks sektorer, indesluttede af tax- eller buxbomhække med skråtløbende blomsterbede m. m., klippede træer og buske. Blomsterpartier i parterret viste monarkens og gemalindens navnetræk, og der var billedhuggerarbejder. På ridebanen havde Krieger opført en pavillon og på den anden side af slottet et menageri, der var ottekantet ligesom de forskellige lysthuse, et modelune. Uden om haverne havde man skoven og yderst Esrum Sø.

Som følge af stedets navn benævntes Fredensborg under opførelsen og anlæget af haven Østrup, og det var først, da slottet stod færdigt og kongen den 11. oktober 1722 fejrede sin fødselsdag derude, at han gav det navnet Fredensborg¹³. Det var af flere grunde nærliggende, at det blev gartneren på Østrup Ladegaard, JOHAN KREIMER (eller Krehmer), der under Kriegers overopsyn og ledelse kunne forestå det arbejde,

hvertil der iøvrigt var udkommanderet soldater. Han blev derfor udnævnt til gartner og slotsforvalter ved Fredensborg i 1720. Forbindelsen til Østrup var dog ikke ophørt, og han fik fra Østrup flere læs hø¹⁴ ligesom han årligt fik brændeved gennem skovrullen, – begge dele også efter at han var avgået fra stillingen (1726)¹⁴. Hans gage var 200 dlr. årlig og desuden fik han kostpenge for et par (lære)drengene, der benævntes Aachenerdrengene, og som i hvert fald fra 1728 fik løn⁴. Kreimer omtales vistnok med urette et sted som en kort tid værende slotsforvalter ved Frederiksborg (1728), – da han avgik fra Fredensborgstillingen¹⁵. En broder til ham var gartnersvend ved „Guldhuset“, og hed JOCHUM CHRISTOPHER K. Han søgte 1720 forgæves stillingen som gartner ved „Guldhuset“¹⁶.

Af de ting der udbetales penge for skal som et kuriosum nævnes muldvarpe, der plagede egnen meget, både i agre og haver (1730-erne).

¹ Dansk biografisk Leksikon, XIII s. 315f. Se også L. Pedersen: Kronborg, 1920, s. 158. – ² Partikulærkamrets bygningsregnskaber, R.A. – ³ Personalhist. Tidsskrift 63, s. 69ff. Nord. ill. Havebrugslex. 5, udg. II, s. 7, 89, Gartner-Tidende 1938, s. 257. – ⁴ Partikulærkamrets regnskaber, R.A. – ⁵ Johannes Tholle: Haveanlægene og gartnerne ved Frederiksborg slot (1958). Georgsen: Danske Herregaardshaver . . . , s. 332 og s. 339. – ⁶ Fr. Weilbach: Fredensborg Slot (1928), Valdemar Seeger: Fredensborg Slotshave. Gamle Anlæg og Monumenter, 1926, F. J. Meier: Efterretninger om Fredensborg Slot 1880. – ⁷ C. Th. Sørensen: Europas Havekunst (1959). – ⁸ Hakon Lund: Danske Haver i det syttende og attende Aarhundrede (1963). – ⁹ Arkitektens nytårshæfte 1958/59. – ¹⁰ Rentekamm. tyske forestillings- og resolutionsprot. res. nr. 107 af 23/4 1740, R.A. – ¹¹ Rentekamm. tyske forestillingsprotokol nr. 245 af 8/12 1749 og Rentekamm. kgl. resol. nr. 143 af 31/5 1751, R.A. – ¹² Afhandlinger tilegnede arkivmanden . . . Axel Linvald (1956), s. 18ff. – ¹³ Bruhn & Lange: Danm. Havebrug og Gartneri (1920), s. 257ff. – ¹⁴ Kgl. resolutioner fra Rytterdistrikontor, R.A. – ¹⁵ Roedes register over hofbetjente, R.A. – ¹⁶ Rentekamm. kgl. resol. nr. 1 8/1 1720, R.A.

II.

Den forannævnte JOHAN KREIMER er kendt som urtegårdsmand ved Østrup Ladegaard før 1720, og hans navn har været stavet både Kræmer og Krehmer¹. Fra 1721 var han gartner og slotsforvalter ved Fredensborg, men avgik 1728 og benævnes da slotsforvalter². Der bevilgedes ham ved afskeden 10 læs brændeved årlig imod de 20 hidtil modtagne, – sålænge han boede i byen. Her var tidligere bevilget ham hø og græsning. Han døde juni 1730 51 år og 5/12 1735 udstedes resolution om fordelingen af hans efterladenskaber, møbler m. m. Han var gift med MARIE MARGRETHE K. (1679-1730)¹.

Samtidig med Kreimer var der en gartner CHRISTIAN BRUHN (Brun) som i hvert fald ifølge regnskaberne har fået gage fra 17/7 1726, normeret til 100 rdlr. årlig³. Han har det nævnte år fra Hamborg indforskrevet en tønde blomsterløg og noget drivglas, som er sendt med en skipper fra Lybæk og efter ankomsten gives fri for toldbetaling. Han fik også bevilget en bondevogn. Denne Christian Bruhn var blevet uddannet i Charlottenlund slotshave, hvor der efter en treårig læretid er udstedt lærebrev for ham (1722)⁴. Som almindelig brugt i datiden drog han på valsen til udlandet, altså inden vi træffer ham i Fredensborg. Og forinden havde han assisteret en slægtning (muligvis sin fader) gartneren HANS HENRIK BRUHN på Frederiksberg slot, da det kneb for denne med at affatte regnskaber m.m., – han døde iøvrigt nytår 1723⁵. Iflg. bestalling af 27/6 1731 er Bruhn derefter gartner ved Skanderborg slot, hvor han skulle holde hække, træer og plantninger i god stand⁶. Både da og senere assisterede han FREDERIK IV med indrettelse af de terrasser og kaskader på Clausholm, som senere har vakt så stor opmærksomhed. Under 16/7 1743 fik han yderligere bestalling som slotsfoged på Skanderborg. Han var en meget virksom og initiativrig mand både inden- og udenfor sit embede. Foruden at udarbejde sirlige tegninger til omlægning af Skanderborg slotshave projekterede han bl. a. også havneudvidelse og anlagde farvefabrikker i Jylland. Hans løn som gartner var 100 rdlr. årlig + et personligt tillæg på 100 og som slotsfoged 100 yderligere. Han avgik med pension fra Skanderborg 1767 og døde 14/1 1777¹.

Endnu en gang kom der en gartner til at blive slotsforvalter på Fredensborg, og denne gang er det en CHRISTIAN HERTZ, som vi først træffer på Skanderborg slot. Her tumler han bl. a. med træindkøb hos planteskolemanden VOETHMANN i Økloster og med frugtræer fra Sjelleskov. Han fik hestegødning til frugthaven fra militærets stalde, og det blev betydet ham, at når han i Skanderborg 2 gange om ugen havde 2 mand til hjælp i slotshaven, måtte dette være tilstrækkeligt². Og så sker der altså igen en ombytning af stillingerne Skanderborg/Fredensborg men, denne gang i modsat retning, idet Chr. Hertz nu flytter til Fredensborg som slotsforvalter og gartner, og iflg. hans ansøgning bevilges der ham 11/8 1728 både fripas samt 6 à 8 bøndervogne til at flytte hans og hans hustrus bagage fra Skanderborg, – i sit embede fik han bl. a. fri græsning og foder til 1 à 2 køer². Hans bestalling blev konfirmeret 24/12 1746¹ og i dette år havde han en indtægt af 297 rdlr. foruden 70 til 1 gesell, 30 til en pige, 30 til materialer og 6 til diverse, – ialt 433 rdlr., hvilket var det halve af budgettet for Frederiksberg

slotsgartner⁷. Som gartner havde Hertz især meget arbejde med at holde de klippede taxfigurer og hække og at bekæmpe muldvarpene m. m., og som slotsforvalter skulle han tilse det byggeri, som var i gang. Til muldvarpefangsten betales der et enkelt år (1734) næsten 200 rdlr.³ og der opgives at være fanget 1200 dyr à 4 skill.

I disse tider fik slotsgartnerne et vist beløb for at vedligeholde slotshaverne + et beløb for at levere havesager til hofhusholdningen, og så kunne de iøvrigt selv skaffe sig en indtægt ved at sælge til andre af havens produkter, – noget der nok kunne sætte ondt blod hos andre gartnere og kunne give anledning til misbrug.

For at undersøge dette og de kgl. havers økonomi i det hele taget og forsøge mindsket udgifterne til haveleverancer, nedsattes der en kommission, og under 9/4 1744 avgav denne en betænkning om forholdene⁸. I denne hed det bl. a. om Fredensborg, at slotsforvalter og gartner Chr. Hertz i avvigte år havde modtaget 1460 rdlr. til vedligeholdelse af den derværende have og de omkringliggende alléer for sig som slotsforvalter og gartner samt til folk, materialer og alt dertil hørende samt 40 rdlr. for leverancer til det kgl. køkken og 100 rdlr. for leverancer til hds. durchl. fyrstinden af Oest-Frieslands* køkken, ialt 1600 rdlr. Hertz mente ikke at der kunne fragå synderligt fra denne sum, såfremt da arbejdet i og ved haven såvelsom slottet skulle bestrides, især da han højt og helligt bedyrede, at han for sin person ved alt dette hidtil neppe har kunnet få til livets ophold for sig selv og sine mange børn. Direktør VON DER OSTEN fra havekommissionen tilbød at vedligeholde det hele for 1000 rdlr. og endda at give Hertz 300 rdlr. i pension, men henstiller til majestæten at bevilge 1460 + 70 rdl. i leverancer. På de fremførte nedskæringsforslag protesterede de kgl. slotsgartnere og truede med at fratræde deres embeder, – men ingen af dem gik dog fra embederne trods de gennemførte nedskæringer, – heller ikke Hertz i Fredensborg. Og allerede pr. 9/6 1745 (altså blot et år efter) måtte betalingen for køkkenleverancerne forhøjes, for Fredensborgs vedkommende med 20 rdlr. og for samtlige de kgl. haver årligt ialt 459⁷.

Da Hertz fik sin bestalling som slotsforvalter og gartner ved Fredensborg bekræftet i 1746, fastslås det som skik og brug er at han skal være kongen tro og huld og tage sig af have, orangeri, blomsterstykker, hække, alléer, træer og planter og have ansvaret for de på slottet værende møbler, skilderier m. m. Der skal årligt gives inventarium hvoraf ses av- og tilgang, og han var skyldig at levere havefrugt og gevækter til hofhusholdningen samt flittigt tilse daglejere m. v.

Som eksempel på den arbejdsstyrke, som Chr. Hertz havde at disponere over og have ansvaret for, skal anføres nedenstående (1747)⁷:

- 27 mand kommanderede (soldater) april-sept.
 16 — — oktober-marts
 1 gesell til buxbom og hække i alléerne
 at beskære 145 vinterdage à 6 skill.
 149 sommerdage à 8 —
 1 dreng i 145 vinterdage à 4 skill.
 i 149 sommerdage à 6 —
 2 koner i 4 sommermåneder 102 arbejdsdage à 6 skill.,

ialt Fredensborg 579-2-8. Foruden anlægs- og vedligeholdelsesarbejder af forskellig slags benyttedes soldaterne også til så forskelligt som nattevagt i lysthavnen og indsamling af myræg til menageriets dyrebestand.

Ifølge resolution af 23/9 1751 tog Hertz sin afsked fra 14/8 1752 og der bevilligedes ham 300 rdlr.s gage som pension, idet dog hustruen Rebecca, med hvem han levede dårligt sammen, skulle have halvdelen deraf. Imidlertid døde han allerede 4/11 s.å. og der bevilgedes da enkepension (30/9 53) til underholdning af børnene fra 14/8 til ultimo september 19 rdlr. 3 m. 2 skill. og halvdelen til samme fra 1/10 til 4/11, ialt 53-1-11³.

En søn, der var husfoged og tolder ved Koldinghus, JØRGEN RUDOLPH H. optrådte på arvingernes vegne i den opståede arvesag. En anden søn, CLAUDIUS DITLOFF H., blev siden slotsgartner på Fredensborg. Ved dette boopgør efter Hertz senior, der først sluttede 12 år efter ved resol. af 20/3 1764, stillede man op, hvad han havde fået af brændeved, havde plantet af træer og endnu mere både på Skanderborg og Fredensborg⁸. Det ser noget mærkeligt ud alt sammen, således at han på Skanderborg er debiteret for årene 1722 og 1724: en blok- eller stenvogn og et 33 favne reb dertil, 30 spader, 20 hakker, 24 hjulbøre med bolt, 60 m. hjul og bolte, 70 jernspader m. skaft, 70 jernhakker, 20 murbrækkere, ganske nye, 8 jern kofødder, — endvidere for 1728 og nogle fig. år, hvor han slet ikke var på Skanderborg: en hel del frugttræer af forskellig art og 1000 rosentræer, 2000 liguster, 200 aspargespl. m. fl. Beløbet var for disse gevækter ansat til 100 rdlr. Efter at være flyttet til Fredensborg fortsættes debiteringen overfor ham bl. a. af brænde, f. ex. fra årene efter 1727: årligt 402 favne, 290 do., 217, 312 m. fl., i tredverne 440-450 årligt og for hans sidste år i embedet: 650 favne. Der havde ikke været ført ordentligt regnskab med disse poster. Arvingen, ovennævnte søn Jørgen Rudolph Hertz

hævder imidlertid at være så lidet regnskabskyndig, at han ikke kan give mere oplysning i sagen og ansøger allerunderdanigst for sig og medarvingerne om eftergivelse af kravene. Det bemærkes iøvrigt i sagen, at Hertz havde været tillagt følgende deputater for de resp. år til opvarmning af orangeridrivhusene: 1748: 715 favne 11 dragt brænde, 1749: 591 f. 13 dr. og 1750: 739 f. 18 dr. Ved den allerede nævnte afslutning med resolution af 20/3 1764 fritages arvingerne for de forpligtelser, der var stillet dem i udsigt.

* søster til den dav. dronning som boede på Fredensborg.

¹ Roedes register (fortegnelse) over hofetaten. R.A. – ² Kgl. resol. fra rytterdistr. R.A. – ³ Partikulærk. regnskaber, R.A. – ⁴ Se Gartner-Tidende 1928, s. 265, 276–77. – ⁵ Frederiksberg gennem tiderne VII (1956), s. 110, 112, 113 og VII, s. 52. – ⁶ Partikulærkamrets bestallingsprotokol. R.A. – ⁷ Kgl. resolutioner, R.A. – ⁸ Rentekamm. sjæll. renteskriverkontor. Kgl. Slotte, R.A. jevnf. geng. i Gartner-Tidende 1944, s. 59 ff.

III.

Ved resolution af 23/9 1752 udnævntes slotsgartneren på Jægerborg, CARL FRIEDRICH DÖLLNER, til gartner og slotsforvalter ved Fredensborg med en gage af 300 rdlr., hvoraf 100 rdlr. betales af partikulærkassen og 200 af general-post-kassen¹, – formentlig fordi den sidstnævnte var særlig indtægtsgivende og i forvejen udredte andre poster, som vi vil skønne var den uvedkommende.

Der opsattes følgende budget:

gage fra 14. aug. årlig 100 rdlr. ÷ 1 ⁰ / ₀	99 rdlr.	
til 1 gesell	70	–
- 1 pige	30	–
- materialer	30	–
- gødning	6	–
	<hr/>	
	235	rdlr.
køkkenleverancer	20	–
daglejere, 1 junge, 2 koner	579	– 2 m. 8 skill.
1 karl til opsyn med alléen	52	–
	<hr/>	
	866	rdlr. 2 m. 8 skill.

Carl Fr. Döllner var født 8/10 1702 i København som ældste søn af stamfaderen til den senere så udbredte gartnerslægt, JENS NIKOLAJ D., der var gartner først på Charlottenborg og derefter på Blaagaard, og

dennes hustru REBECCA FEDT. Senior døde 30/3 1745 75 år gammel og begravedes på Petri kirkegård, – hustruen Rebecca døde i pestens tid 1711, – hans anden hustru ANNA AGNETE HØNE døde 12/10 1735². Carl Fr. D. uddannedes som gartner i Frederiksberg slotshave, hvorfra gartner H. H. BRUHN efter 3 års læretid for D. udstedte ham et lærebrev, dateret 29/7 1720³. Knap en måned efter har han tillige fået udstedt rejsepas til Tyskland, men nåede langt videre omkring⁴. Han var 7 måneder hos orangerimester J. A. SEMMERLING, hvor han ved sin afrejse 6/5 1722 fik et smukt bevis på pergament, – var senere medhjælper hos FR. ANTON HARTON (gartner hos landmarchallen i Nedre Østrog) og rejste herfra 1/6 1724, ligeledes medførende et smukt bevis for sit gode forhold, – var yderligere 9 måneder hos Kongen af Polens gartner, med afskedsbevis dateret 12/4 1725. Hans ophold i udlandet varede mere end 6 år, og derefter var han gartner på Charlottenborg, muligvis fra 1726, ligesom han hjalp sin gamle far på Blaagaard, og selv været gartner der hos prinsesse SOPHIE HEDVIG, hvorfra han tillagdes en pension. Nu blev (1736) stillingen som gartner ved Jægersborg slot ledig, og Døllner meldte sig som interesseret, idet han hævdede at han og hans hustru og børn ikke kunne subsistere af den ham tillagte pension, mens han med en svend og 1 dreng måtte kunne klare Jægersborg⁵, – her blev nu ikke udnævnt nogen ny gartner, da Jægersborg blev bortforpagtet⁶, og året efter søger Døllner gartnerstillingen på Kronborg, ligeså uden held⁷. Bedre held havde han med sin svigerfamilie, – han søgte 1739 og fik bevilling som brygger og købte svigerfaderens ejendom sammesteds (København). Og da stillingen som gartner på Nykøbing slot på Falster ved dødsfald blev ledigt i samme år, blev det pålagt rentekammeret at finde ud af, om man ikke kunne placere Døllner her. Skønt ikke ansøger fik han altså stillingen⁸; han måtte beholde sine 200 rdlr. i pension fra Blaagaard, idet han dog fortsat skulle yde sin far 100 rdlr. årligt, ligesom han skulle yde sin forgænger i Nykøbing (DE FRAHE)s enke 50 rdlr. årligt og iøvrigt selv skulle ha en løn af 150 rdlr. Imidlertid kneb det for ham at afstå bryggeriindtægten fra København, og det tillodes ham efter sin ansøgning at forblive i hovedstaden ved sit bryggeri en vinter eller dog højst 1 år, imod at han på eget an- og tilsvær holder en dygtig svend, – ligeså fik han bl. a. dels udvist fornødne avnbøg til haven og tildelt sig 6 husmænd til arbejdet i denne⁹. Han udførte betydelige omlægninger af haven¹⁰ og har utvivlsomt gjort sit herskab tilfreds, idet dronning SOFIE MAGDALENE tilbød ham stillingen som gartner ved Hørsholm slot (1751), – et tilbud som han dog ikke modtog.

Han havde et år 36 husmænd til hjælp ved havearbejdet, men det afslås ham at måtte fortsætte dermed¹¹, dog bevilges der ham i hvert fald i 1744 24 mand i gang om ugen hver – det var husmænd fra Hasselø og Kraghave¹².

En skønne dag fik så Carl Friedrich Döllner den ledigtblevne stilling som gartner på Jægersborg efter slotsgartner JOHAN WÆGNNERS død. Han udnævntes under 31/5 1751 som slotsforvalter og gartner til samme gage som W. og med sin hidtidige pension i behold¹³. Det blev imidlertid kun en kort tjeneste her, og året efter er han forflyttet til slotsforvalter- og gartner-tjenesten på Fredensborg¹³, hvor der forestod nogle gode arbejdsår med bl.a. udførelse af de nye anlæg, haveudvidelser m.m. som arkitekten N. J. JARDIN projekterede. De gik ud på en omdannelse af haven i rococotidens stil med slyngede figurer af hække m.m., men først og fremmest anlæg af den store allé fra parterret og omfattende træplantninger på begge sider af denne. Der hentedes træer i ind- og udland og arbejdede talrige og skiftende antal soldater og arbejdere¹⁴.

Som eksempel kan nævnes, at der i 1762 sendtes et detachment soldater til Falster for at opgrave og avsende 19.000 unge avnbøg, og andre soldater sattes til at hjælpe billedhuggerne med deres arbejder.

Döllner fik (1760) 50 rdlr. årlig til at holde en hest¹⁵ og året efter bevilgedes der ham en gesell (gartnermedhjælper) til assistance¹⁵.

Af andre arbejder som forestodes af Jardin kan nævnes indretningen af den herlige marmorhave vest for slottet, hvor der fra første færd havde været en lille have mellem slottet og menageriet, men den var næsten forsvundet under udvidelserne af slottets bygninger; den blev nu i rigt mål nyskabt og forsynet med talrige statuer og figurer i marmor. Foruden haveanlæggenes udførelse og pasning havde Döllner også bl.a. alléen mellem slottet og Heslerød at ta sig af, og den voldte ham megen bekymring og han måtte bl.a. ha træerne sikret ved et tusind ellepæle¹⁶.

Desværre nåede Döllner ikke at se de påbegyndte anlægsarbejder på Fredensborg fuldførte, idet han døde 4/3 1765¹⁵. Han havde været gift med ANNA HANSDATTER KAARUP, som døde 1745¹⁶ og anden gang med ANE KATRINE (1709–93), der var enke efter en slotsforvalter. Hun fik 150 rdl. årligt i enkepension efter Döllner. Af ægteskabernes 9 børn blev i hvert fald én gartner (HANS NIKOLAJ D., 1734–79) og fik titel af haveinspektør ved Gottorp¹⁷.

Som efterfølger for Döllner udnævntes ADOLPH VOSS til gartner- og slotsforvaltertjenesten¹⁹ og der fastsattes følgende gager m.m.²⁰

Voss gage ÷ 1 ⁰ / ₀ til pensionering årlig . . .	297	rdlr.	
mestersvend CLAUD HERTZ	100	–	
endnu 1 mestersvend	80	–	
1 gartnergesell	70	–	
1 pige	30	–	
havematerialer	30	–	
diverse	6	–	ialt 613 rdlr.

De 20 rdlr., som nu avdøde Hertz havde haft som tillæg årligt til køkkenleverancer, beholdt Voss med fradrag af 1⁰/₀. Adolph Voss havde været gartner på Svanholm og fra mikkelsdag 1747 været på Sorgenfri til en årlig løn af 166 rdlr.^{21, 22}

Efter 5 års tjeneste på Sorgenfri kom Voss (iøvrigt ligesom sin forgænger LARS RUDE) til Jægersborg, hvor han blev både gartner og slotsforvalter under betydeligt bedre økonomiske forhold, idet han i gage skulle ha ikke mindre end 500 rdlr., foruden brænde, tørv, materialheste m. m.

I slotsgartner Voss' tid på Jægersborg opnåedes en del bevillinger til nyanlæg eller omlægning af haven²³. Der indrettedes aspargeshave, frugthave og opsattes nye hegn o. s. v., og haveleverancerne til hoffet steg kendeligt, – og til sin hjælp havde Voss 6 husmænd, men på slutningen af hans embedsperiode var haveinteressen på Jægersborg i dalen, og husmændene overførtes til Bernstorff, hvor interessen nu blev placeret, men Voss fik dog en lille godtgørelse på 16 rdlr. årlig for at betale folk til det fornødne arbejde.

Da Jægersborg slot siden nedreves fik Voss lov til at tage materialer derfra i det omfang han ønskede det, og da gartner-tjenesten blev ophævet, kom han altså (1765) til Fredensborg. Her kom han lige ind i det hektiske arbejde med omlægningen af haven, som hans forgænger under Jardins ledelse var begyndt på, og han fik en stor arbejdsstyrke at tumle med. I sit ansættelsesår havde han således ikke mindre end 11 underofficerer og over 300 menige soldater. Til gartnerisk hjælp havde han en gesell (BEIRIG), til hvilken der fra 15/4 1765 var bevilget 70 rdlr. årlig udover det ovenstående, sålænge omlægningen vedvarede foruden nogen anden godtgørelse, – det med den ekstra gesell ophørte allerede i 1766.

Som et eksempel på hvorledes gartnerne ved de forskellige slotte var estimeret, kan vi her bringe den liste over årlige nytårsgaver, som regnskabet beretter om for 24/12 1772¹⁵, idet den nævner følgende tal: fra kongens kasse (partikulærk.)

Rosenborg	20	rdlr.	
Frederiksberg (Chr. Fr. Schmidt)	10	-	
Fredensborg	10	-	
Vallø	10	-	
Frederiksberg	6	-	
Hørsholm	6	-	
Charlottenlund	6	-	
Frydenlund	6	-	
Jægerspris	4	-	
Sophienborg	4	-	
Det kgl. palæ	4	-	ialt 86 rdlr.

Da kong FREDERIK V var død 14/1 1766 overlod CHRISTIAN VII Fredensborg til sin stedmoder, enkedronning JULIANE MARIE foruden et lille slot ved Helsingør. Byggearbejder og omlægningerne i haverne var sluttet og der var ikke penge til mere, og vel heller ikke lyst til mere, før Struensee var borte fra hoffet (1772). Slotsforvalter og gartner A. Voss havde derfor i hvert fald til en begyndelse nogle stille år, og fra 1776 fik han til sin hjælp udnævnt sin mestersvend CLAUDIUS DITLOFF HERTZ til adjungeret og succederende gartner og slotsforvalter (se senere), indtil han 1778 avgik fra tjenesten. Voss døde 16/5 1793 kun 45 år gl. Havde været gift med SARA WEDEL (1715-73) og havde bl. a. sønnen CARL ALBRECHT V., (1756-93), der var gartner på Frederiksberg slot (1784-93).

Voss seniors søster JULIANE MARIE Voss samt en logerende jomfru HERTZ boede hos ham og besørgede tjenester og udbetalte lønninger, indtil Chr. Hertz blev udnævnt i stillingen.

Voss efterfølger blev altså Claus Ditlev (Dettlof) Hertz, der var født (døbt) 24/3 1735 i Fredensborg som søn af Christian Hertz og hustru CLAUDINE GUNILDE REBECCA SCHRØDER (d. 16/9 1761, 56 år gl.). Han var i gartnerlære på Frederiksberg slotshave fra 24/10 1753 til samme dato 1756, og hans lærebrev er opbevaret i Dansk Folkemuseum. Som gesell fik han en gave på 10 rdlr. af kongen (1756)¹⁴, og var senere som nævnt foran første mestersvend på Fredensborg²⁰ og succederende slotsforvalter og gartner.

Af folketællingslisten for 1787 nævnes Cl. D. Hertz som ugift og hans søskendebørn SOFIE ELENORE VOSS (Foss) og FREDERICIA V. samt gartnerlærlingen CHR. DITLEV HERTZ bor hos ham.

I 1798 fandt der en overlevering af Fredensborg slot sted efter enkedronning Juliane Maries død (17/4 1798), og der kom i samme år

nye bestemmelser om havens ledelse og nybesættelser af slotsforvalter- og gartnerembederne. Det bestemtes da, at Cl. Hertz for resten af sin embedstid for sig og folkene skulle have ialt 683 rd. 52 skill., men det skulle ikke gælde for hans eftermand i embedet. Og i betragtning af hans høje alder tilstodes der ham under 23/1 1799 et personligt tillæg på 50 rdlr. for materialtjenesten fra nytår 1798. Han fik ikke megen glæde deraf, idet han døde 6/10 1799²⁵. Hans indtægter havde iøvrigt været følgende: løn 297 rdl., en slotspige 30, vinpenge 98,82 skill., lys 30 rdl. 66 skill. 6 læs hø à 1 rdlr. 16 skill. = 7 rdlr., 60 læs tørv à 32 skill. = 20 rdlr., 10 favne brænde à 4 rdlr. = 40 rdlr., 2 gartnersvende à 80 rdlr. = 160 rdlr. + de ovennævnte personlige tillæg à 50 rdlr.²⁵ Hertz efterlod sig en del regnskaber, breve, inventarielister m. m., der er ypperlige bidrag til slotshavens historie, og bl. a. af dette kan man se, at den kendte ødelæggelse af haven blev påbegyndt i 1798 og at andre interesser, såsom planteskoledrift og mangel på økonomiske midler gjorde at efterfølgeren ikke kunne holde haven i nogen smuk stil og stand, og løsgående kreaturer trængte ind i den og forvoldte ødelæggelse.

Claus Hertz efterlod sig bl. a. en søn, der var gartner, nemlig FREDERIK GABRIEL H.^{14,26}

I sit testamente af 4/10 1799 (confirmeret 25/10 1799) overlod han som ugift alt til sin søster SOPHIE JULIANE samt FRIDERICHE VOSS, begge ugifte. Han havde iøvrigt mange søskende, men de fleste døde som små eller unge.

Til den ledige stilling ved Fredensborg slotshave meldte der sig efter Claus Hertz' død følgende ansøgere, hvoraf den førstnævnte udnævntes²⁷:

JOHAN LUDWIG MANSa, Frederiksborg,
FR. L. HOLBØLL, botanisk have,
HENRICH BAUMANN, voldmester i København,
CARL FR. DØLLNER, gartner Kildevæld,
HANS PETER SCHAUMANN, svend Frederiksborg,
SVEND ANDERSEN, svend Frederiksborg,
ADOLPH FR. BRAMMERS, gartner hos major Søebøtke,
H. A. P. DØRSHELL, havde 250 rdlr. i ventepenge.

Disse søgte kun gartnerstillingen, - 4 andre søgte slotsforvalterstillingen, og forannævnte Mansa fik begge stillingerne.

For den der vil studere havens bestanddele nøje, udgør som nævnt inventariet af 1798 en uvurderlig kilde.

Havens dele betegnes af Chr. L. Mansa som nedenfor nævnt, idet det tilføjes, hvad disse dele rummer af planter og skulptur.

Den liden Communication Hauge, Den store Kommunikation Hauge ved Udgangen af Cabinettet, Lyst-Parterret, En liden firkantet Hauge, Ande-Bakken, En liden Hauge ved Øster-Pavillon, Slots Tarrassen, Den saakaldede Skibs Bakke, Den Højere Side af den Store Alle, Den store Alle, Tarrassen ved den store Balon-Plads, Den liden Balon-Plads, Fasanne-Haugen, Dronninge Bakke, Taxus Alleen, Nordmands Dalen, Den runde Allee vest ved Hoved Alleen, Parterret for det gamle Cavallier Huus, Den saakaldede Plesses Plantage, Drivhuuse, Orange-Huuset, Aloc-Huuset, Annanas-Huuset m. fl.

TEXTHENVISNINGER

¹ Partikulær. kgl. resolutioner, R.A. – ² Roedes register, R.A., privatbrev med oplysn. om familienotater fra Hans Døllner, 5/12 1957. – ³ Frederiksberg gennem Tiderne VI, 110, 111 og 122. – ⁴ Oplysninger og dokumenter fra slægten Døllner, der ejer de pågæld. dokumenter. – ⁵ Rentekamm. kgl. resolutioner nr. 69 af 23/3 1736, R.A. – ⁶ Kgl. resol. ved Rytterdistr. nr. 46 af 1736, R.A. – ⁷ Rentekamm. kgl. resol. nr. 149 af 29/7 1737, R.A. – ⁸ Stds. nr. 163 af 26/9 1939, R.A. – ⁹ Stds. nr. 203 og 204 af 6/10 1939, jevnf. kgl. resol. fra Rytterdistr. nr. 100, R.A. – ¹⁰ Aarb. for Loll.-Falsters hist. samf., 1929, s. 52 ff. – ¹¹ Kgl. resol. ved Rytterdistr. nr. 121 1741, R.A. – ¹² Stds. nr. 3 af 2/1 1744, R.A. – ¹³ Embedsudn. under Rentekamret, R.A. – ¹⁴ Partikulærk. regnskaber, jevnf. F. J. Meier: Fredensborg slot (1880). – ¹⁵ Partikulærk. kgl. resolutioner, R.A. – ¹⁶ Roedes register, R.A. – ¹⁷ Bobé: Papirer fra den Reventlowske Familiekrede, 1895, I., s. 291, Nord. ill. Havebrugleksikon, 5, II, s. 772. – ¹⁸ Kgl. resol. fra Rytterdistr. nr. 15 af 20/2 1753. – ¹⁹ Rentekamm. kgl. resol. nr. 71 af 19/4 1765, R.A. – ²⁰ Partikulærk. kgl. resol. nr. 60 af 30/3 1765, R.A. – ²¹ Rentekamm. kgl. resol. nr. 211 af 7/10 1748, R.A. – ²² Hist. Medd. om København 4 rk. V, s. 179 ff. – ²³ Medd. fra hist.-top. Selskab for Gjentofte kommune, 1932, s. 410 ff. – ²⁴ Part. kgl. resol. nr. 112 af 22/8 1765, nr. 108 af 26/7 1766, nr. 161 af 28/12 1765, R.A. – ²⁵ Rentekamm. kgl. resol. nr. 342 af 6/11 1799, R.A. – ²⁶ Rentekamm. tyske forestill. . . . 1779, sammes kgl. resol. nr. 17 af 23/1 1779. – ²⁷ Hofmarchallatets resolutionsprot. 18/10 1799, R.A.

IV.

I opgørelsen efter enkedronning JULIANE MARIE (1798) forekommer følgende linjer i kongens resolution, der fik betydning langt ud i fremtiden både for Fredensborgs og andre kongelige slotshavers vedkommende, idet de blev spiren til det kgl. haveinspektorat, som i de sidste små hundrede år har været slotshavernes øverste ledelse. Der stod¹ blandt andet om dette samt arbejdet på Fredensborg:

I øvrigt ville Vi allernaadigst: at den oeconomiske Bestyrelse af Vore Hauger ved Fredensborg, tilligemed Rosenborg og Fridrichsborg Slotte, samt Vedligeholdelsens Bestyrelse af alle Bygninger, Driverier m. v. i bemældte Hauger, hvis Bekostning har været bestredet af Bygningsfondet, saavel som de Bekostninger der maatte medgaae til Arbeidere, Material-Vogne og Heste m. v. forbemeldte 3 Slotshauger vedkommende, skal overdrages Hofmarskallen at besørge i eet Aar til Prøve fra 1ste Januarii indeværende Aar at regne, saaledes: at ved samme intet Bygnings-Reparations-Arbejde, nyde Indretningers Bekostning, eller andre Udgifter, i fornævnte Tid foretages uden efter hans Ordre, hvoraf følger, at de Regninger, som paa Bekostningen for ovenmeldte Haugers Underholdning indkomme, maa være paategnede af Hofmarskallen, for derefter fra Vort Rentekammer at foranstaltes anviiste til Udbetaling, hvorhos det da, hvad Fredensborg i sær angaaer, skal overdrages Hofmarskallen at Material-Vognene og Hestene sammested, efter hans Forslag, indskrænkes til 7 Heste, 2 Vogne og 1 Karre (da det øvrige Antal Vogne og Heste skal afgives for enten at erstatte Afgange ved de til Hoveriets Bestridelse holdende Material-Vogne og Heste, eller ved Auction bortsælges). Ligeledes maa det være Vor Hofmarskal overladt at vedblive, eller opsigte, den med Materialsmeden Brutin, angaaende Arbeidet herved, under 21. Jan: 1793 sluttede Contract . . . Endelig forvente Vi ogsaa Hofmarskallen foranstalter Haugearbeidernes Antal indskrænket det hæftigste muligt, da i øvrigt de Summer, som til dette Arbeide ere medgaaede for Januarii, Februarii og Martii Maaneder d. A. til Beløb 154 Rd., saavel som hvad der for indeværende Maaned maatte medgaae, kan liquideres i det, som anvises Hofmarskallen til Haugernes Vedligeholdelse, da han selv med Slotsforvalteren har at afhandle, hvad denne kan tilkomme for Hagematerialernes Vedligeholdelse, samt Leverance af Hauge-Vexter . . . Den i Fredensborg Hauge staaende Skov ville Vi have paa den ordentligste og fordeelagtigste Maade behandlet, til Ziir for Haugen og Indtægt for Vor Forst-Kasse, til hvilken Ende vi herved allernaadigst befale: At Vor Statsminister og Kammer-Præsident, Geheimeraad Grev Reventlow, Vor Overforst-mester og Kammerherre Linstow, tilligemed Hofmarskallen skulle sammentræde for at overlægge den Plan, hvorefter bemeldte Skov bedst kan benyttes, og hvilken Plan skal indsendes til Vort Rentekammer, for derfra at foredrages Os til nærmere Resolution . . .

Det var altså meningen, at hofmarskallen kun skulle udnævnes for et år, og formentlig havde det været tanken at denne styrelse (over-

ledelse) skulle avløses af noget andet, – men dette skete først længe efter, nemlig i 1835².

Men der skiftedes jo også gartner og slotsforvalter ved århundredskiftet, som en følge af CL. HERTZ' død, og efterfølgeren fik desuden beskæftigelsen som materialskriver. Ved den nye lønansættelse fragik de Hertz tillagte vinpenge, men det ansås iøvrigt rigtigst at han gageredes således at han i sin tredobbelte stilling kunne leve uden mangel, hvad man mente at kunne med 500 rdlr. i gage + 80 rdlr. til hver af de 2 gartnerensvende ved haven, hvorimod alle „Emolumenter“ som hidtil var ydet skulle bortfalde, dog bibeholdtes et tilskud til pigehold på 30 rdlr. for værelsernes renholdelse³. Den nærmeste tid viste at denne gagering ikke holdt til de stigende udgifter og gartnerens behov i dyrtider.

Den nye slotsforvalter, materialskriver og gartner var: JOHAN LUDWIG MANSAS³, som var født 14/4 1740 i Zweibrücken, hvor faderen var slotsgartner⁴. Efter en gartnerisk uddannelse i Tyskland kom han formentlig år 1762 til Danmark og blev gartnermedhjælper. Han har da arbejdet med planer til en omlægning af denne have i den engelske stil og han var og blev en forkæmper for denne romantiske haveform. Blev 1765 gartner ved Fuglsang på Lolland og under dette ophold giftede han sig 1/7 1774 i Toreby med ANNE CHRISTINE VOIGT (c. 1730–90). Han søgte forgæves „Expectance“ ved Odense slot, skønt han påberåbte sig gode „Attester“⁵. År 1778 fik han dansk indfødsret og året efter fik han, da han søgte stillingen ved Charlottenlund, et tillæg på 100 rdlr. årlig på grund af forøget arbejde. Under sit ophold på Fuglsang udarbejdede han (1780) et håndskrift, der nu er i Sorø Akademis eje, hvori han plæderer for anlæggelse af planteskoler ved landets forskellige skoler for derved at virke for havebrugets udvikling⁴, sådan som han som ung havde erfaret at man gjorde det på hans hjemegn og hos sin far⁵. Senere fremkom fra hans hånd flere andre havebrugsskrifter. Fra Lolland flyttede Mansa 1784 til Marienlyst på Sjælland og var her i 10 år slotsforvalter og gartner og omlagde haven i romantisk stil. Da i 1794 de 2 slotsgartnerstillinger ved Hørsholm og Charlottenlund blev ledige, søgte Mansa dem begge⁷, men det blev ved Frederiksborg han ansattes 31/5 1794⁸. Der tilstodes ham en årlig gage på 300 rdlr. + 12 læs hø, græsning⁹. Til den nyordning af forholdene ved slotshaverne som forestod med indretning af planteskole, driverier m.m. ved Frederiksborg tilstodes der først 200, siden 33 rdlr. og året efter (1796) 12 favne bølgebrænde, 50 læs tørv samt

rørskår til måtter, egetræ til stokke m.m. Her som andre steder gik han ivrigt ind i arbejdet.

I den tid, Mansa var på Frederiksborg, havde han god lejlighed til at praktisere sin interesse for frugttrædyrkning og planteskoledrift, selvom dette fik det til at gå ud over leveringen af havesager til hofholdningen, hvad han da også fik at vide⁸. Som et håndgribeligt bevis kan noteres, at da han forlod stillingen (1799) kunne han til sin efterfølger i embedet overlevere ikke mindre end 15.000 træplanter, hvoraf de 6.000 var forædlede og resten til rådighed som „Plantagetræer“, foruden 30 ferskentræer i drivhus, købt i Lybæk⁸, – alt efter kun få års tjeneste her. Og så havde han lejlighed til at udføre noget af sine teorier om engelsk (romantisk) havestil, og mens adskillige af hans samtidige på havekunstens stige fortabte sig i de krumme linjers føring og lod dem råde også f.ex. i køkkenhaver, formåede Mansa at holde hovedet klart, så det kunne det praktiske få hvad det tilkom, uden at forsynde sig imod det æstetiske. Han værdsattes som en havekunstnerisk kapacitet, der bl.a. tilkaldtes for at censurere de af andre slotsgartnere udarbejdede planer til omlægning af Frederiksborg have¹⁰. Han udsendte sine litterære arbejder. Heraf kom „Udkast til Hauge-Anlæg i den engelske Smag samt Anvisning til at inddele og beplante smaae Partier“ 1798 på FREDERIK BRUMMERS forlag og var i tværfolio, bestående af 2 hefter, indeholdende smukt udførte planer med tilhørende planteliste. Det udkom også på tysk og fransk. Ideen til værket havde M. sikkert fået fra et tysk arbejde fra 1795–97, der udkom i Leipzig og var forfattet af en gartner LUDWIG CHRIS. MANSa, formodentlig en slægtning af den danske gartner, med hvem han muligvis endog har samarbejdet om sit værk⁶. Nogle år forud havde J. L. Mansa med det kgl. d. landhusholdningsselskab som forlægger udsendt en Have-Katekismus, der af udgiveren fik påhængt et tillæg om kaffedrikkeriets skadelighed. Denne bog udkom 1802 på tysk, nåede 3. oplag, mens forfatteren levede og 1843 5. oplag efter hans død. Bogen er ordnet som spørgsmål og svar. Den var blevet præmieret af selskabet, tryktes strax i 200 eksp. og var forsynet med anmærkninger af generalplantageinspektør CHR. F. SCHMIDT og botanisk gartner NIELS SIMONSEN BACHE.

Ved slotsforvalter Claus Hertz' død 1799 meldte der sig altså de forannævnte ansøgere til Fredensborg, 7 til forvaltertjenesten og 5 til gartnertjenesten, og af disse fik som nævnt J. L. Mansa begge stillingerne³ og kom hurtigt ind i større arbejder med omlægning af denne have, især med hensigt at simplificere driften. Hans tegning

nr. 2 i så henseende approberedes 25/1 1801¹¹, ved samme tid som man vedtog at omlægge Frederiksberg Have. Men af Mansas plan blev der ikke realiseret meget, fordi man fattedes midler og virkelig interesse for sagen, hvortil kom de herskende krigsforhold.

Fra de store driverier i den gamle driverihave og på terrasserne ned mod Skipperalleen skulle leveres frugt og grøntsager til prinsesse JULIANE SOPHIE, der fra 1812 fik anvist Fredensborg til sommerophold for sig og sin gemal.

Overfor Mansa var man ganske generøs, – da han var i nød på grund af sin store familie fik han 1801 et gageforskud på 400 rdlr. imod fornøden obligation¹², og da dette var tilbagebetalt, søgte han (1806) et nyt forskud at tilbagebetale med 25 rdlr. kvartalsvis. Ansøgningen anbefaledes, idet man fremhævede hans mod og duelighed og de trange kår formedelst de 8 børn, – og resultatet blev, at han fik en gratifikation på 200 rdlr. i stedet for gageforskud. En anden gang kom der en gratifikation på 300 rdlr.¹³, og senere dels 75 som gageforhøjelse, gratifikation på 200 (1806) og en gave på 50, fordi han var i trængende forfatning¹⁴. Han fik også (1802) en ducør på 20 rdlr. fordi han uegenlystigt havde avgivet træer til Frederiksberg Have, ialt 4584 stk.¹⁵

Imidlertid var det ikke Mansa i Fredensborg alene, som det kneb for at klare dagen og vejen i den på disse tider herskende dyrtid, – også andre slotsgartnere og andre folk i kongens tjeneste gjaldt dette for, og – da i 1811 flere gartnere ved slotshaverne havde beklaget sig, nedsattes der en kommission til undersøgelse af forholdene, og denne avgav under 31/12 1811 sin betænkning, ikke alene om gartnerlønningerne, men angående udgifterne til de kongelige havers drift. Der siges¹⁶ at der arbejdede i Fredensborg have 20 mand i 6 sommermåneder og 12 mand i 6 vintermåneder, men her som der har dette ikke kunnet holdes, da gartnerne ikke har været i stand til at skaffe folk til de lønninger, som bødes. For Fredensborg kunne passende ansættes 13 daglejere om sommeren og 10 om vinteren samt 3 lugekoner, og gartnerne ved slotshaverne burde holde flere lærlinge, og kommissionen mente at en løn på 300 rdlr. var passende til en svend, dog ikke nok under den øjeblikkelige krigstid. Gartnernes løn var 500 rdlr. + græs og bolig m.m., – kommissionen foreslår den forhøjet med 200 rdlr. foruden det allerede bevilgede dyrtidstillæg til embedsmændene. I resolutionen af 5/2 1812 henvises til, at gartnerne ved slottene havde fået dyrtidstillæg som andre embedsmænd og de kunne derfor ikke få deres gager forhøjet, derimod forhøjedes de samlede budgetter for haverne, således at det for Fredensborg stiger fra 3190

årlig til 4819 rdlr. At dette ikke kunne holde til en ordentlig vedligeholdelse har vi samtidigt vidnesbyrd om, idet der skrives om slotshaven (1811)¹⁷ at „Alt hvad Kunsten har bidraget til at forskønne, vorder så forgraaet og overgroet, at det antager et vildt Udseende. Af Slotshavens Gange bliver kun, naar fyrsteligt Besøg paa nogle Dage, ventes, de bredeste befriede fra det Græs og Ukrudt, der bedække dem“. Det har sikkert voldt Mansa megen sorg, at det var sådan, og lidet har det vel bødet på elendigheden, at han som den ene af de fire kongelige gartnere fik tildelt danebrogsmandenes hæderstegn, – det var de første gartneriske udmærkelser af den art (1809).

Om arbejdsforholdene i det daglige fortæller både instrux for gartnere af 21/5 1812 og tilsvarende for gartnersvendene. Det hedder heri bl. a.¹⁸ at den ved haven ansatte gartnersvend kun kunne antages og avskediged ved chefen for de kgl. haver, og til det reglementerede antal daglejere erholdt gartneren ingen betaling uden det dokumenteres, hvormange der har været beskæftiget. Arbejderne bør være raske og arbejdsføre folk og ikke gamle, udtagne og ubrugelige mænd eller krøblinge, og gartnersvenden bør påse, at daglejerne virkelig gør deres skyldighed. Gartneren skulle hver måned til havekassen indgive regningen for de daglejere, som er holdt i overensstemmelse med svendens daglige opgivelse, og gartneren var uberettiget til at anvende de til haven antagne folk til andet arbejde. For at gøre gartneren og svenden interesseret i at spare på udgiften til folkehold indførtes en bonusordning både for gartneren og svenden, og det tillodes gartnere at holde en à to lærlinge og at få sådanne godtgjort som daglejere. Til sin egen husholdning måtte gartneren tage de frugt- og køkkensager som kunne undværes for hofholdningen, men han måtte ikke sælge noget, bortset fra blomster. Han skulle holde inventarium over det der hører til haven, såsom heste, vogne, gardiner, tømmer, vinduer o. s. v., og han skulle påse, at al gødning og bark bruges retteligt, – det gjaldt også den gødning som kom af det kohold, som gartneren måtte have privat, – denne gødning skulle bruges i slotshaven. I instruxen for gartnersvenden anføres det, at da han står i virkelig kgl. tjeneste bliver det ligeså meget hans som gartnerens pligt at arbejde i havens interesse i eet og alt og bl. a. påse at tingene såsom seletøj, haveredskaber, brændsel til drivhuse m. v. ikke bruges til andet end det er bestemt til. Han skal gå gartneren tilhænde og skal melde til denne som sin nærmeste foresatte, når der forekommer uorden og vanskeligheder. Han bør have samme mål som gartneren og bør derfor med hæderlighed og troskab i alt det som han kan være til fordel for den kgl. kasse med

tilbørlig agtelse imod gartneren og villig lydighed efterkomme alt som befales, så at han kan gøre sig fortjent til sin foresattes yndest . . . o. s. v. Da der i det pågældende år ikke var nogen svend i Fredensborg have havde dette om svendene ikke aktuel interesse her, men det varede kun 5 år, så var der en. Som eksempel på enkeltheder indenfor den daglige drift og på de stigende udgifter ansættes følgende opstilling¹⁹.

Reglementeret udgift 1812.

	1809	1810	1811
Vogne . . . . . 96 rdlr.	126	146	185
Haveredskaber . . . . . 30 –	30	95	136
Måtter, søm . . . . . 38 –	52	78	152
Lysning etc. . . . . 30 –	30	41	73
Tjære	109	95	

Dyrtiden satte mere og mere ind som følge af inden- og udenrigsforhold, – man kunne ikke få folk til de reglementerede daglønninger m. v. og gartnerne kunne ikke selv få deres private penge til at slå til. Under 30/5 1812 fik derfor Mansa lov til (uanset resolution af 27/4 1812) at betale det for Fredensborg slotshave reglementerede antal havearbejdere med den dagløn under hvilken han kan godtgøre ikke at være i stand til at erholde arbejdere²⁰.

Og året efter fastsloges det, at de måtte betale 24 skl. pr. mand og 16 for lugekoner²¹. Mansa søgte igen om økonomisk hjælp og fik efter undersøgelse på grund af lang og tro tjeneste, høj alder og stor familie en gratifikation på 50 rdlr.²² Et rygte om beskyldninger om hans uredelighed med hensyn til nogle møbler etc. preller af og sagen returneres efter undersøgelse²³. Mansa var nu en virkelig gammel mand, trods 77 år i tjeneste, og han fik da også fastansat sin søn CHR. LUDWIG M. som gartnersvend ved Fredensborg slotshave til 300 rdlr. om året²⁴, og på grund af „de besværlige Tider“ fik denne et par år efter bevilget 50 rdlr. efter ansøgning²⁵. Desuden havde Mansa senior i de sidste tider af hans funktionsperiode fået hjælp i arbejdet af sin søn løjtnant PAUL GEORG MANSa, hvem man efter seniors død bevilgede 100 rdlr. fordi han havde passet en del af tjenesten for sin far²⁶. Og så døde da 80 år gammel Johan Ludwig Mansa 13/4 1820. Han overlevedes af sin anden hustru LOUISE TOXVÆRD (1769–1853), til hvem han var blevet viet 29/10 1791 i Ønslev⁴ og sine 10 børn, hvoraf neppe nogen var forsørget, – i hvert fald fik han i sit 79. år en penge-gave på 200 rdlr. med denne motivering. Foruden de allerede nævnte

to gartnere var der yderligere i slægten gartneren JOHAN LUDVIG MANSÁ JUN. (1802–86), som forestod udgivelsen af 4. og 5. udgave af faderens nævnte skrift. Senior blev begravet på Asminderød kirkegård. På grund af de dårlige økonomiske forhold i land og rige og på grund af at Fredensborg i disse tider ikke var kongens residens, havde det så længe Mansa virkede kun været under dårlige kår som antydning foran, og dette gjorde sit til at senior ikke fik lejlighed til at udfolde sit talent, således som han burde have haft det. Hans slægt kan følges i 6. te led og har rummet et betydeligt antal gartnere.

Ved J. L. M.s død søgtes stillingen²⁶ som gartner af hans søn, der da var gartnersvend hos faderen, Christian Ludvig Mansa, – af plantør HANS HANSEN på Frederiksberg og gartnersvenden NICOLAJ RUDOLPH SCHNITGER, ligeledes fra Frederiksberg, og ved denne lejlighed skilte man altså slotsforvalterembedet fra gartnerembedet. Som slotsforvalter ansattes en lakaj, P. C. ENGEL, mens gartnersvenden Chr. L. Mansa altså blev sin faders efterfølger i gartnerembedet. Mansa junior var født 10/8 1792 og var i gartnerlære hos slotsgartner P. PETERSEN på Frederiksberg, og havde examen fra Frederiksberg Have 1812 med karakteren g. Efter et ophold i udlandet, hvortil der bevilgedes senior 600 rdl. til sønnens beklædning som en gratifikation, ansøgte han 1816 om den ledige stilling som gartner på Marienlyst²⁷, blev siden svend og fra 1817 fastansat som sådan hos faderen (se foran). Under sin tjeneste på Fredensborg med de vanskelige forhold, søgte han 1826 stillingen som slotsgartner ved Frederiksberg, hvor P. PETERSEN var død²⁸. Uagtet han erklæredes at være både en god gartner og i besiddelse af udsøgt flid, kunne hofmarchallen alligevel ikke anbefale ham til stillingen, og den gik derfor hans næse forbi. På Fredensborg blev hans funktionstid kun ganske kort, idet han avgik ved døden allerede 16/8 1833²⁹. Han var gift med CAROLINE FREDERICKE BØEG (f. 4/11 1796, døbt 11/11 96 i fødselsstiftelsen som datter af kammerråd NIELS SOMMERFELD og DOROTHEA FREDERICA KRAFT), – de blev viet og skilt før 1832, og hun indgik senere i flere andre ægteskaber. Fru Mansa skal have forsømt sine børn, så familiens andre medlemmer måtte tage sig af dem, og der skal gå artige historier om forholdet mellem den unge og ældre fru Mansa³⁰. C. L. Mansa efterlod sig intet af værdi og 4 uforsørgede børn, – der var ikke engang til begravelsen, og da hans mor (enke efter slotsforvalteren) selv sad i trange kår og alligevel var skredet til med begravelseshjælpen, bevilgedes der hende af hofkassen 50 rdlr. til dækning af hendes udlæg³¹. En sag om nogle mangler ved inventarieregnskabet berigtigedes³². Den ovennævnte

slotsforvalters enke overlevede iøvrigt flere af sine børn, og ved resolution af 1842 fik hun lov til hvert år, sålænge hun boede i Frederiksborg amt at få 2 favne bøgefagot af skoven uden betaling³³.

Interessen for slotshaven og forsåvidt også for slottet var ringe også i unge Mansas tid. Som slottet blev udlejet til komedier, ballet og andet blev haven delvis oversået med skovfrø og andet. Brede Allee blev tilsået med sædarter, frø af løvtræer spirede i skovbunden, der blev som vildnis og strakte sig helt ud i alléerne, gangene overgroedes og drivhusene forfaldt og fjernedes delvis, – alt var såre trist set med havekunstneriske øjne, og skønt tilgroet med træer i store mængder, har det dog neppe heller tilfredsstillet skovvæsenet, som havde indsigt med driften af store dele af området (parken). Der skulle en hel omstilling til for at få noget godt og rigtigt ud af slotshaven, – en omstilling der dikteredes, motiveredes og lededes af en handlekraftig og dygtig havekunstner, – og en sådan fik Fredensborg da også efter Chr. L. Mansas død.

KILDEHENVISNINGER

¹ Rentekammerets resolutioner nr. 104 25/4 1798j R.A. – ² Frederiksborg genn. Tiderne VII, s. 27 ff. – ³ Rentekamm. kgl. resol. nr. 342 af 6/11 1799, R.A., Hofm. 18/10 1799, R.A. – ⁴ Dansk biogr. Leksikon XV, s. 292. – ⁵ Rentek. kgl. resol. nr. 119 af 8/10 1775, R.A. – ⁶ Jevnf. Gartner-Tidende 1921, s. 101 ff. – ⁷ Hofmarch. kgl. resol. 25/1 1794 og 23/4 s. å., R.A. – ⁸ Johannes Tholle: Haveanlægene og Gartnerne ved Frederiksborg Slot (1958), s. 39 ff. – ⁹ Hofmarch. kgl. resol. af 30/5 1795, R.A. – ¹⁰ Hofmarch. resol. 25/1 og 12/11 1798, R.A., jevnf. Frederiksborg gennem Tiderne VI, s. 134 f. – ¹¹ Hofmarch. resol. 25/1 1801, R.A. – ¹² Rentekm. kgl. resol. nr. 318 af 9/9 1801, R.A., nr. 45 af 7/3 1806. – ¹³ Rentekm. kgl. resol. nr. 138 1801, R.A. – ¹⁴ Stds. nr. 17 1805 og nr. 120 1814, R.A. – ¹⁵ Hofmarch. resol. 20/4 1802, R.A. – ¹⁶ Sammesteds 5/2 1812, R.A. – ¹⁷ J. C. Lange: Breve fra Fredensborg 1811. – ¹⁸ Hofmarch. resol. af 21/5 1812, R.A. jevnf. Personalh. Tidsskrift år 63, s. 129 ff. – ¹⁹ Hofmarch. resol. 13/6 1812, R.A. – ²⁰ Sammesteds 30/5 1812, R.A. – ²¹ Sammesteds 20/3 1813, R.A. – ²² Sammesteds 5/12 1815 og 30/12 s. å., R.A. – ²³ Sammesteds 22/2 1817, R.A. – ²⁴ Sammesteds 24/12 1816 og 27/12 1817. – ²⁵ Sammesteds 29/5 1819. – ²⁶ Sammesteds 27/5 1820. – ²⁷ Rentekamm. kgl. resol. nr. 339 af 22/10 1816, R.A. – ²⁸ Hofmarch. resol. 11/2 1826, R.A. – ²⁹ Sammesteds 28/9 1833. – ³⁰ Iflg. oplysn. fra registrator B. Fabricius, R.A. – ³¹ Hofmarch. resol. 24/9 1833. – ³² Sammesteds 13/5 1837. – ³³ Rentekamm. kgl. resol. nr. 432 af 28/12 1842, R.A.

V.

Da gartnerembedet ved Fredensborg slotshave var blevet ledigt ved Chr. F. Mansas død (1833), meldte der sig en mængde ansøgere til dette. Vi nævner dem alle¹, nemlig:

CHR. FR. TEISNER, examineret gartner, slotsgartner Frederiksborg,

RUDOLPH ROTHE, gartnerexamen og examen i botanik, ansat på Bregentved,

voldmester WAHL, examineret gartner,

slotsgartner M. D. CLAUSEN, Jægerspris,

E. M. RASMUSSEN, slotsgartner Marienlyst,

gartnersvend S. M. DØLLNER, Sorø Akademi,

C. NIELSEN, exam. gartner,

F. OHLSEN, exam. gartner, Charlottenlund,

C. GENTZ, exam. gartner,

J. H. REEH, exam. gartner,

mestersvend i Botan. Have F. W. FRISENETTE, exam. gartner

- - - - F. A. FOLTMANN, - -

svend - - - HEMPEL, - -

NIELS NIELSEN, exam. gartner,

F. C. PETERSEN, exam. gartner, Gisselfeld,

C. A. LEISNER, - -

voldmester J. SØRENSEN, Kastellet,

handelsgartner J. J. DANCKERT, Dronninggaard.

Af disse blev R. Rothe ansat med en foreløbig gage af 350 rdlr., indtil Chr. Fr. Teisner avgik fra sin stilling på Frederiksborg, og sålænge skulle han af gartnerlønnen (500) på Fredensborg have de 150, idet han førte noget tilsyn med haven der i en kortere periode.

RUDOLPH ROTHE var født 12/10 1802 i København som søn af fuldmægtig CHR. ROTHE (27/6 1770–31/8 1852), der senere bl. a. blev haveinspektør, kommitteret, etatsråd m. m. Hans mor var CHARLOTTE CHRISTINE MÜLLER (1773–1814), og han havde ikke mindre end 18 søskende. Han har givet eftertiden de hosstående autobiografiske optegnelser, der er dateret 1/1 1852 og omfatter tiden til hans udnævnelse til landskabsgartner^{2,3}. Han fortæller:

Med Undtagelse af 1815 og 1816 i hvilke Aar jeg gik i Borgerdydskolen i Kjøbh., er jeg underviist i Forældrenes Huus til 1818, da jeg confirmeredes og kom 8. April i Gartnerlære i Frederiksberg Have. Foraaret 1819 overgik jeg som Gartnerlærling til Rosenborg Have, absolverede derfra Gartnerexamen i 1821 og blev 2den Svend i Botanisk Have i Kjøbenhavn, 1822 1ste Svend sammesteds, absolverede i Sommeren 1823 den botaniske Gartnerexamen og forlod Haven i September 1823 for at forberede en Reise i Udlandet. Reysen tiltraadtes i May 1824 og varede til November 1827. Jeg erholdt dertil nemlig 100 Rdl. af fondet ad usus publicus, 1824 Rdlr. 200, 1825

Rdlr. 50,-, samt i 1826 en Gratifikation af 50 Rdlr. af det Classenske Fideikommis og 40 Rdlr. af Gartnerexamens Kassen, men har ikke nydt noget Stipendium. Reisen foretoges gennem Tydskland, Ungarn, Lombardiet, Frankrig og Holland. 1828 udarbejdede jeg og udgav min Dagbog over Reisen i gartnerisk Henseende, blev i November samme Aar antaget som Anlægsgartner ved Bregentved og 1829 som Secretair ved samme Grevskab, med Gage 400 Rdlr. og frit Ophold. 1830 blev jeg gift. 1833 d. 30. September kaldtes jeg til brugelig Gartner ved Fredensborg Slot med Gage 350 Rdlr. samt Fribolig, Brændsel, Græsningsret i Skoven samt Indtægten af hvad der kunde sælges af Haugen efter Prindsesse Julianes Hofs Forsyning. 1835 sidstl. af 19. Juny ophævedes forbemeldte Handelstilladelse og gaves en Equivalent derfor af 365 Rdlr. aarligt. – 1840 oprettedes 16. July Contract med Overhofmarchallatet hvorefter jeg erholdt aarligt 1000 Rdlr. for at besøge Havens Kjørsel.

1841 gaves mig ved Resol. af 19. Juny Understøttelsen af 600 Rdlr. til en Reise i England.

1842 d. 28. Juny benaadedes jeg med Ridderkorset.

1843 d. 30. December overdroges mig Bestyrelsen i landskabsgartnerisk Henseende af Jægersborg Dyrehave med aarligt 600 Rdlr., og Godtgjørelse for Reiser og Diæter til aarligt 250 Rdlr. Dette Hverv ophævedes i Januar 1848.

1845 gaves ved Resc. af 3. Marts et Gagetillæg af 300 Rdlr.

1848 gaves ved Resc. af 30. Marts et Gagetillæg af 250 Rdlr.

1850 d. 1. Januar constitueredes jeg som Landskabsgartner med Fribolig paa Frederiksberg, Gage 1700 Rdlr., Godtgjørelse for Befordring og Diæter 300 Rdlr. –

Til disse Rothes egne optegnelser kan tilføjes, at han før sin udenlandsrejse havde fået „stor kærlighed til landskabsgartneriet“, altså til det æstetiske gartneri, og det var især de store udenlandske mestre i denne kunst: SKELL (1750–1823) og LENNÉ (1789–1866) i Tyskland samt RIEDEL i Østrig og endnu flere, der blev af betydning for ham. Under opholdet på Bregentved udførte han sin første store landskabsgartneriske opgave i planerne til „Forskjønnelsesanlæg paa Bregentved“, som delvis gennemførtes under hans ledelse; sin næste fik han i Fredensborg Slotshave, som omlagdes i landskabelig stil.

Rudolph Rothe kom i Fredensborg til et anlæg i forfald og var nok hurtigt klar over situationen. Han førte en arbejdsjournal, og i denne skrev han året efter sin ansættelse², at „Uden at være gennem-

trængt af Højhedssyge eller af Fordom mod alt gammelt eller gammel-dags, blot fordi det er stridende imod hvad der nu behager Sindet og Øjet, har jeg betragtet Lystanlægget, og jeg maa erkende det at være aldeles uværdigt at nævnes som en Lysthaug ved et af de største og bekendteste Landslotte i Danmark“. Efter at have udviklet, hvad der taler til gunst for at omlægge det i en anden stilart, skønt han erkender, at „Værker af den arkitektoniske Haugekunst, hvor de ere hidtil conserveret i deres Ejendommelighed og i Fuldkommenhed, ikke ubetinget bør kasseres, men bevares . . .“, men da „nu af Hækkene ikke er andet end de tørre og næsten bladløse Stammer tilbage, og da Alleerne ere bladløse forneden og kun kraftige i Toppen, og mange af Træerne endog ganske afdøde, og da endelig de fleste Stenarbejder ere beskadiget, saa er Haugen ophørt at være et Minde om den gamle arkitektoniske Haugekunst, hvorfor jeg finder det rigtigt at en Omarbejden efter den nyere Smag iværksættes“. Det var en gunstig tid, Rothe fostrede sine ideer. Økonomisk stod landet adskilligt bedre end i de første årtier af århundredet, og dertil kom, at der også specielt med hensyn til slotshaverne var noget i gære og blæste en gunstig vind. Der var lige bevilget 16.000 rdlr. til driverierne i Rosenborg, Frederiksberg og Søndermarken⁶ og i samme åndedræt nedsat en haveinspektion til avløsning af den tidligere ved hofmarchallen. Motiveringen for det sidste var, at havevæsenet og gartneriet i Danmark ikke skønnedes at have holdt trit med udlandets, og at der manglede en autoritet. I denne haveinspektion fik Rothes far bl.a. sæde, og den omfattede bl.a. Fredensborg slotshave, – hvilke 2 dele i forening nok kunne komme til at influere på udviklingen. Og få år efter skal denne tremandsinspektion avløses af een mand, og dette blev altså efter nogle omveje med et direktorat til at Rudolph Rothe ansattes som landskabsgartner i en overledelse af de kgl. haver, derunder altså Fredensborg⁷. Der blev også trukket nogle linjer op for havernes udvikling og status, hvorunder Fredensborg fik prædikat af at skulle udvikle den nord-europæiske skovhave, mens Søndermarken blev den sydeuropæiske o.s.fr. og ikke mindst Søndermarkens omdannelse prægedes af Rothes kunnen og kunst, idet denne park også lå under hans raion.

Også udenfor sit embede fik han mange opdrag at varetage. Efter FREDERIK VI's død fik han opsynet med Frederiksberg slotshave, og udarbejdede sammen med gartner SCHEBEL plan til omlægning af Marienlyst slotshave og førte tilsynet med denne til 1848, ligesom han bistod med fordeling af beplantningen i forstbotanisk have (Char-

lottenlund), omlagde Bernstorff slotshave (1854) og Sorø Akademis have (1857) og satte sit præg på driften af Jægersborg dyrehave som parklandskab, ligesom han var engageret i talrige private haveanlæg.

Han holdt foredrag i Botanisk Haves læsesal og i Haveselskabets haves sal samt udsendte 1828 den foran nævnte dagbog (der bl.a. forskaffede ham 200 rdlr. af rentekammeret) samt 1853 bogen: *Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark*, hvori hans teorier sættes på prent. Gartnerundervisningen kom han også til at sætte sit præg på og 1835 blev han medlem af gartnerexamenskommissionen og senere formand i samme samt 1849 examinatur i faget blumisteri. Var medstifter af det i 1835 som Selskab til Blomsterkulturens Fremme stiftede haveselskab og var 1842-43 medredaktør af dets tidsskrift. Fra 1868 til sin død var han formand for Gartnernes Hjelpeforening og formand i expropriationskomm. ang. Københavns bebyggelse og fæstningsterrainet. Foruden den allerede nævnte konstitution som landskabsgartner fra 1850 beskikkedes han til fra 1/4 1852 at være Gartner ved de offentlige Lysthaver (fra 1/4 1871 med betegnelsen inspektør) og blev 1852 udnævnt til forstråd. Til ridderkorset føjedes 1867 Danebrogskorset og 1869 etatsrådstitlen. Han døde 30/1 1877 på Frederiksberg og begravedes i Asminderød, hvor hans første hustru lå. En broder, præsten Vilh. Rothe (som ikke fik lejlighed til at være tilstede ved begravelsen) har udgivet et mindeblad om ham og fortæller deri, hvad han ville have sagt ved graven⁴. Han fremhæver Rothes ubetvingelige kærlighed til havevæsenet, som allerede på Bregentved fik ham til at vælge udelivet fremfor godskontoret. Han karakteriserer ham som en stille, gudfrygtig mand, der også dyrkede musik (valdhorn og klarinet) og var selvskreven til at have overopsynet med de kongelige haver. Hans ånd var ædel, og hans hoved fuldt af kloge og gode tanker. Hans væsen var fint og belevent, og han var velset i den kongelige familie, hvor han altid spiste med ved taflet under sine besøg i Fredensborg eller Sorgenfri efter at han var fratruddet Fredensborgembedet. Inderst inde i sit hjerte gemte han sin Gud og sin Frelser.

Også i fagbladene fik han omfattende omtale efter sin død, anerkendende og beundrende trods en tidligere skepsis og kritik, og man fastslog, at med oprettelsen af hans embede som tilsynsførende var der sket det, at „Landskabsgartneri eller den skønne Havekunst fik sit Stempel som et af Statsmyndighederne anerkendt nødvendigt, eller dog berettiget, Led af den store Kreds af Foranstaltninger fra Statens Side til Civilisationens Fremme hos Befolkningen“, og dette skyldtes fornemmelig Rothes egen ihærdige virksomhed herfor⁵. Man frem-

hævdede også „hans fra den første Læretid af og indtil Døden aldrig svækkede Interesse for sit Fag, en usædvanlig Arbejdsomhed, Orden og Nøisomhed . . . og hans mere end almindelige Aandsevner, hvis Udvikling . . . hævdede ham til at indtage en høi Plads, ikke blot blandt Gartnere, men ogsaa blandt sin Samtids meest dannede Mænd“⁵.

R. Rothe viedes 29/12 1830 til ANNE MARIE FRIEDENREICH (16/12 1805–2/11 1841), og 2den gang 28/4 1846 til JOHANNE MATTHEA MANGOR (8/7 1804–30/4 1894).

Om arbejdsforholdene kan bl.a. nævnes, at der fra 1840 i stedet for at haveinspektionen holdt kuske, heste, vogne m.m. accorderes med slotsgartnerne, altså også Rothe om at de hver for sig for 200 rdlr. om året selv holdt det fornødne⁸. Og det fastsloges året efter at den gødning, som faldt i de kgl. stalde, når nogen af de højkongelige herskaber opholdt sig på stedet, tilfaldt de kgl. haver og ikke slotsforvalteren⁹.

Foruden den i 1833 påbegyndte omlægning af haven efter Rothes plan, indhegnedes i 1842 et mindre parti til de kgl. herskabers „ugenerte benyttelse“ og haven fik efterhånden den form, som vi i vor generation har kendt den.

Den kgl. kundgørelse af 30/5 1849, der hører til frihedsårenes resultater, nævnte blandt de slotte, der skulle bortlejes eller sælges, også Fredensborg, og der stod stor diskussion om dette såvelsom om Rothes ansættelse som landskabsgartner, og man overvejede at dele haven i 2 dele, men Rothe protesterede på det kraftigste, idet han sagde: Enten have eller også lade forstsvæsenet bestyre det hele. En halvhed er værre end intet. I de fortsatte forhandlinger på højeste plan sejrede altså bevaringstilhængerne, og ved lov om statshaverne af 12/3 1852, der også var en frugt af frihedsårenes gæring, stilledes Fredensborg under det af Rothe administrerede tilsyn, idet han fik domicil på Frederiksberg, og den stedlige leder af haven fik her som ved de andre slotshaver titel af opsynsmand, dog oftest gartnerisk uddannet¹⁰.

Det er endda gået således med gartnerembedet at stedet længe havde ry for at være et godt lærested for unge gartnerne, ligesom det har haft hds. majestæts dronning INGRID's bevågenhed, og af danske gartnerne ved dronningens 50 års dag fik sine værdier suppleret med et orchidehus – altsammen noget, der endnu ikke er historie i vor forbindelse.

Og ubeboet eller beboet oplevede slottet og dets have skiftende konjunkturer, til det sidst på århundredet blev samlingsstedet for

Europas fyrstefamilier og i vort århundrede er blevet kongelig sommer-residens, nu også muligt som vinteropholdssted. Denne gartneriske periode forbigås her til skildring en anden gang. Det tilføjes, at Rudolph Rothe har udfærdiget et omfattende memorandum med titel: Bestyrelsesforholdene for de offentlige Lysthaver (1872/73), der foruden at rumme exacte oplysninger om slotshavernes størrelse, lidt historie og administration m. m. også trækker linjer op for deres driftsform, der i mangt og meget består endnu og har været ledetråden gennem mange år.

TEXTHEENVISNINGER

¹ Hofmarchallatets resolutioner 28/9 1833, R.A. - ² Det kgl. haveinspektorats arkiv, Frederiksberg. - ³ Dansk biografisk Leksikon XX (1941), s. 227-29. Nord. ill. Havebrugsleksikon, 5. udg. II, s. 801-2. - ⁴ Vilh. Rothe: Et Mindeblad om Rudolph Rothe, 1802-77, Vemmelev 5te Febr. 1877. - ⁵ Tidsskrift for Havevæsen XII (1878), s. 136-39. - ⁶ Hofmarchallatets resolutioner af 2/6 1835, R.A. - ⁷ Frederiksberg gennem Tiderne VII, s. 27 ff. - ⁸ Hofmarchallatets resolution nr. 83 af 11/7 1840, R.A. - ⁹ Hofmarchallatets resolution nr. 9 af 11/2 1841, R.A. - ¹⁰ Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri til 1919 (1920), s. 268-69.

DEN AMBITIØSE PRÆST

AF

ERIK REITZEL-NIELSEN

Om sognepræst (senest til Assens og Kærum menigheder) JOHANNES CLAUSEN (1767–1821) oplyser Wibergs Præstehistorie¹, at han, mens han var sognepræst i Stubbekøbing, i 1800 blev dr. theol. ved universitetet i Göttingen og få år senere (1805) tillige dr. theol. ved universitetet i Kiel.

Gennem disse oplysninger ligesom af meddelelserne i Erslews Forfatter-Lexicon² får man indtrykket af at stå overfor en præst af sjælden begavelse og lærdom. Det var jo dengang noget ganske usædvanligt, at en så ung præst i et af landets mest beskedne købstadkald var indehaver af doktorgraden, end sige da af to doktorgrader. Og man undres over, at Johannes Clausens navn ganske er glemmt, at hans videnskabelige og litterære virke slet intet spor har efterladt, og at han ikke opnåede noget betydeligere gejstligt embede. De kortfattede biografiske notitser i de nævnte værker pirrer nysgerrigheden: Hvem var egentlig denne dr. Johannes Clausen, og hvordan var hans videnskabelige arbejder?

I universitetets arkiv³ findes nogle papirer om Johannes Clausen, der ikke ses tidligere at have været fremdraget. Af disse papirer, der indeholder væsentlige bidrag til en karakteristik af ham, fremgår bl. a., at han også søgte at erhverve den teologiske doktorgrad ved Københavns universitet.

Det var Clausens ærgerrighed at blive – eller ialtfald blive anset for – lærd videnskabsmand. Han var klar over, at skulde han gælde for en sådan, måtte han have videnskabsdyrkerens officielle attribut: en doktorgrad. At erhverve denne ved Københavns universitet var efter de dagældende meget strenge regler ikke muligt for ham⁴. Han valgte derfor at tage denne akademiske grad ved et tysk universitet, antagelig i det håb, at det senere skulde lykkes for ham – således som

det tidligere var sket for enkelte andre – at opnå, at denne blev lige-stillet med den hjemlige doktorgrad.

Clausens tragedie bestod i, at der var et betydeligt misforhold mellem vilje og evne. Han synes helt at have savnet anlæg for videnskabeligt arbejde. De skrifter, han har efterladt, er overfladiske og ganske uselvstændige – ofte i en sådan grad, at hans kompilationer må siges at være plagiater – og han formåede ikke at udtrykke sine tanker på en klar og sprogrigtig måde. De mange mangler, der var ved hans litterære produkter, kunde han ikke selv se, selv ikke når de blev ham påvist. Med en fast utrolig stædighed anså han enhver berettiget kritik af sit forfatterskab blot som udslag af recensentens animositet, hævnerrighed og misundelse – disse vendinger går flere gange igen i hans svar til anmelderne – og denne indstilling måtte naturligvis virke spærrende, således at han intet lærte af de saglige, kritiske indvendinger, der – først sagtmodigt og forsigtigt, senere, da han fremturede i sine fejl, ganske utilsløret – blev fremsat mod hans arbejders indhold og form. Den polemik, som hans noget rethaveriske og selvbevidste naturel indviklede ham i med forskellige recensenter, afslører, at han ikke var velbegavet, og at han har været i besiddelse af en god portion naivitet. Han har utvivlsomt slet ikke forstået den kritik, der blev hans frembringelser til del. Clausens doktorværdighed og hans forfatterskab blev ham da vistnok til større lidelse end glæde. I de forventninger, han vel har knyttet til erhvervelsen af den høje akademiske grad, blev han sikkert skuffet, og i den sidste halve snes år af sin levetid publicerede han intet.

Clausen var født 1767 i Fåborg, hvor faderen⁵ dengang var residerende kapellan. 17 år gammel kom han i Nyborg skole, dimitteredes derfra til universitetet 1788 (laud.), 2/10 1789 og 27/4 1790 tog han filosofisk og filologisk eksamen (haud illaud.) og 28/7 1791 teologisk embedseksamen (haud illaud.). Samme år holdt han dimisprædiken (laud.) og beskikkedes så 9/11 1791 til præst på Asiatisk Compagnis skib „Cron-Prindsen“, med hvilket han i 1792 og 1793 gjorde rejser til Kina (Canton). 28/11 1794 udnævntes han til sognepræst for Galstrup og Øster Jølby menigheder på Mors (Ålborg stift) og 1/6 1798 til sognepræst for Stubbekøbing og Maglebrønde menigheder på Falster. Halvandet år senere (1800) blev han, der ikke tidligere var fremtrådt som forfatter (når bortses fra en enkelt trykt tale⁶), og hvis universitetsstudier havde indskrænket sig til de knap tre års ophold ved Københavns universitet, dr. theol. ved Göttingens universitet (Georgia Augusta), der dengang blev anset for et af de mest berømte i Tyskland.

Hans erhvervelse af doktorgraden vakte nogen opsigt herhjemme. I „Politisk og fysisk Magazin“⁷ indeholdes en meddelelse herom, og der lægges ikke skjul på, at det har overrasket, „at Pastor Clausen, hvis Navn hidindtil var ubekendt i Litteraturen, var blevet creeret til Doktor, og det i Göttingen, eet af Tydsklands meest berømte Universitæter!“ Der fortsættes med nogle betragtninger over den „Skik at lade sig creere til Doktor ved et af Tydsklands Universitæter, hvor denne Værdighed ogsaa synes at være bedre Kiøb. Her var en Disputats og Penge nok til at forskaffe sig Dokortitlen; man spurgte ei, om Manden var bekendt ved Lærdom eller som saadan havde udmærket sig ved Skrifter. Derfor have vi da og i disse sidste 10 Aar faaet næsten et Dusin tydske Doktorer.“⁸ I meddelelsen fremsættes nogle kritiske indvendinger imod det i anledning af doktorpromotionen forfattede „Programma“, og artiklens anonyme forfatter, formentlig tidsskriftets redaktør, slutter med at sige, at han for sit vedkommende skal „aldrig misunde ham den Lykke at hedde Doktor, bære Fløiels Mave og lade sin Kone kalde Frue.“

Doktorgraden i Göttingen erhvervede Clausen på et lille skrift på kun 34 kvartsider og med titlen: *Dissertatio inauguralis continens introductionem in epistolam Jacobi, qvam pro summis in theologia honoribus in universitate Göttingensi rite impetrandis, scripsit Johannes Clausen, Falstrorum Stubbecobiæ primarius sacrorum præfectus* (Göttingen 1800). I dette lille arbejde undersøgte Clausen, hvor mange Jakob'er, der omtales i Det ny Testamente, hvem af disse, der kan antages at have forfattet Jakobs brev, og til hvem og i hvilken anledning dette brev er skrevet. Disputatsen blev anmeldt af professor Peter Erasmus Müller (1802) i „Kjøbenhavnske lærde Efterretninger“. Det påvistes, at „dybe Undersøgelser eller ny Bemærkninger findes her ikke“; Clausen har „stedse betjent sig af Michaelis⁹ Indledning til det nye Testamente, Herders Briefe zweener Brüder Jesu¹⁰ og den ældre Udgave af Potts¹¹ katolske Breve. Den anden Udgave af Potts Kommentar, hvori han tilbagekalder sin første Mening om Brevets Forfatter, er ikke bleven benyttet, ligesaa lidt som Gablers¹² Afhandling de Jacobo epistolæ eidem adscriptæ autore Altdorf 1787.“ Det kritiseres videre, at „det er ikke altid lykkedes Forfatteren at fremstille sine Forgængeres Bemærkninger paa en tydelig Maade“, at „nogle historiske Vildfarelser findes hist og her“, og at „formedelst Sprogurigtigheder er det undertiden bleven vanskeligt at fatte Forfatterens Mening.“

Nu kunde pastor Clausen altså kalde sig: Doctor Clausen, hvad

han da også gjorde. Men dette betød ikke, at han var ligestillet med de teologiske doktorer, der var kreeret ved Københavns universitet. Endnu kunde han altså ikke retmæssig „bære Fløiels Mave og lade sin Kone kalde Frue“, som det var sagt. De, der havde erhvervet en doktorgrad ved et udenlandsk universitet, nød nemlig ikke de rettigheder, som var tillagt doktorer ved Københavns universitet, dog havde ifølge kancellipromemoria 13/8 1796 doktorer fra Kiels universitet samme rang og fortrin som doktorer fra Københavns universitet. De rettigheder, som teologiske doktorer dengang nød, og som var opretholdt ved kap. V § 7 i universitetsfundatsen af 7/5 1788, bestod bl. a. i, at de efter anordning 24/1 1672 havde ret til titulaturen: Os elskelige, hæderlige og høj lærde; efter forordningen 13/3 1683 nr. 5 havde de ret til at bære „Fløiels Bonetter og Vinger paa deres Kjorteler af Fløiel, saa og Silke-Simarrer“, og endelig havde de efter forordningen 14/10 1746 rang i 6. klasse nr. 3 (som konsistorialråder). Om nogen jus docendi var der derimod dengang ikke tale.

Det var nogle gange sket, at der efter ansøgning var bevilget personer, der i udlandet havde erhvervet den teologiske doktorgrad, de friheder og rettigheder, som var tillagt de ved Københavns universitet kreerede doctores theologiae. Ved kgl. bevilling 25/4 1794 fik således daværende sognepræst til Helligøjst kirke, tit. professor (senere biskop i Kristianssand stift og sidst i Fyns stift) Peder Hansen sin i 1793 i Halle erhvervede teologiske doktorgrad ligestillet med en doktorgrad fra Københavns universitet. Han havde iøvrigt allerede inden disputatsen et større forfatterskab bag sig. Ved kancellipromemoria 30/4 1796 til universitetet meddeltes det, at magister og sognepræst til Skuldelev og Selsø menigheder (senere biskop i Trondhjem stift) Peter Olivarius Bugge¹³, som s. å. havde erholdt den teologiske doktorgrad ved universitetet i Göttingen, måtte nyde de friheder og rettigheder, der var tillagt de ved Københavns universitet kreerede doktorer.

Det kunde altså lade sig gøre at få den udenlandske teologiske doktorgrad ligestillet med en hjemlig, og dette må Johannes Clausen have vidst¹⁴. Han tilskrev nemlig 29/4 1802¹⁵ Københavns universitet og anmodede om at måtte erholde de rettigheder og friheder, der var tillagt de ved Københavns og Kiels universiteter kreerede doktorer.

Clausens andragende blev af universitetets patron, prins Frederik Christian af Augustenborg, 7/5 1802 tilstillet det teologiske fakultet til erklæring. Af et bevaret udkast til svar ses, at fakultetet under sine overvejelser har medtaget det synspunkt, at en imødekommelse af Clausens andragende „maatte befrygtes at have den Følge, at naar

den først var tilstaaet en, kunde den vanskeligen nægtes andre i lige Tilfælde, og at følgelig den Maade først at lade sig creere til Doctor ved et fremmed Universitet vilde give Adgang til ogsaa at erholde de Rettigheder, som ere forbeholden de ved Fædrelandets Universiteter creerede Doctores.“ Falkutetets svar til universitetets patron blev derfor sålydende:

„Paa Sognepræsten i Stubbekiøbing Hr. Clausens Ansøgning om at erholde den Hæder og de Fortrin, der ere tillagte de ved det Kiøbenhavnske og Kielske Universitet creerede Doctores Theologiæ har det theologiske Facultet den Ære herved allerunderdanigst at afgive sin Erklæring: Dersom Doctor-Rettighederne i de danske Stater skulle forundes Hr. Clausen paa en saadan Maade, at Lovgiverens Hensigt ved at fradømme fremmede Doctores lige Rettigheder med de paa indenrigske Universiteter creerede ikke blev tilsidesat, saa skønner Facultetet ikke rettere, end at det allene kunde ske paa den ved andre Universiteter undertiden brugte Maade, nemlig at Hr. Clausen indsender til Facultetets Bedømmelse og derpaa offentligt forsvare en theologisk Afhandling.“

Heri var patronatet enigt, hvilket blev meddelt Clausen med skrivelse af 26/7 1802.

For Clausen gik det altså ikke så let som ved de før nævnte fortillælde fra 1794 og 1796, men han tabte ingenlunde modet af den grund. Med datering: XI Calendarum Maii 1803, altså 20. april 1803, tilskrev han på latin det theologiske fakultet ved Københavns universitet og meddelte, at han gennem professor Rasmus Nyerup havde indleveret en afhandling til fakultetet. Afhandlingen, der aldrig blev trykt, bar titlen: *De cultu mentis Jesu facultatum proprio studio acquisito commentatio qvam pro prærogativis qvibus gaudeant Danorum Theologiæ obtinendis scripsit Johannes Clausen, Academiæ Georgiæ Augustæ Theologiæ Doctor et Templi Stubbecopiensum in Falstria*¹⁶. Det håndskrevne manuskript fylder 37 små kvartsider og er inddelt i 19 paragraffer.

Nu afventede Clausen i spænding fakultetets svar. I et brev af 6/10 1803 til professor Frederik Münter ytrer han sin „spændte Længsel efter at høre Facult: Beslutning betræffende min – jus prærogativis qvibus gaudeant Danorum Theologiæ – allerede i afgivte April til Facult: ved Prof. Nyerup leverede Afhandling. Da ieg gierne – og med megen Forbindtlighed for tilstaaede Ære – fyldestgør Fac. Villie i offentlig at forsvare Disputatsen, haaber ieg Dommen over mig snart

er afsagt.“ I en efterskrift oplyser han, at han samtidig og i samme anledning har tilskrevet Münters „høyær. Coll. H & M“, altså professorerne Claus Frees Hornemann og P. E. Müller.

Fakultetets dom over Clausen skulde kort efter blive afsagt, men ikke efter Clausens ønske. Ifølge et udateret koncept svarede fakultetet:

„Det theologiske Facultet skønner paa Deres Høyærværdigheds¹⁷ ivrige Bestræbelser for Udvidelsen af Deres lærde Kundskaber og paa Deres til denne Hensigts Fremme saa rosværdig anvendte Tid; men det beklager tillige, at saavel hele Behandlingsmaaden af det vanskelige Æmne, De valgte til Deres nye Inauguraldissertation, som og den latinske Stils Beskaffenhed i Samme ikke tillade det at gjøre den tilsigtede Brug af Skriftet. Facultetet ønsker, at et gientaget Forsøg maa sætte det i Stand til at forene Opfyldelsen af Deres Høiærværdigheds Forlangende med egen Embedspligt.“

Clausens skuffelse over denne bedømmelse var stor, og 3/11 1803 skrev han et bittert og mindre velovervejede brev til fakultetet. Det hedder i brevet:

„Deres Høyærværdigheders Cassationsdom over min Afhandling (ikke Inauguraldissertation) for min Göttinger Doktorgrads politiske Gyldighed i mit Fædreland, med hvilken Rytet i flere Maaneder have truet mig, har ieg Overgaars havt den Ære, i et saare smigrende Brev at modtage fra Facultetet. Kun Savnet af den leverte Afhandling, som ieg haabede havde giort Følge med Dommen, opvagte (sic!) min Forundring.

At det staaer i Deres Høyærværdigheders Magt, paa visse udfundne og angivne Grunde at tilintetgjøre mit Arbeids Hensigt og røve mig den forhaabede Frugt af min Flid, føler ieg heel vel; men saa ganske at frakiende samme en Planmæssig Behandling m: m: trænger uden Tvivl til Bekræftelse ved en høyere Instants – det lærde Publikums upartiske Dom. Indbydelsen til et nyt Forsøg burde ieg vist nok antage som et talende Bevis paa Deres Høyærværdigheders ubetvivlelige Bevaagenhed imod mig, men ieg beklager, at hav[de] ieg end ikke grundet Frygt for, at samme kunne atter blive mig en Sna[re] til paa nye at hilde mig, ville dog neppe Agtelse for mig selv tillade mig nok en Gang et saa farligt og dog, fra min Side, saa hædrende Skridt. Lidt mindre Troe til, men lidt mere Mistro og Frygt for mine fordums Lærere, tillagt et dybere Blik ind i visse nuværende

Konjunkturer maatte for længst have ladet mig ahne, at aandsførtærende Chicane blev Løn for min Flid paa denne Vei. Jeg kan bære den, uden at den enten skal knække mit Mod eller stanse min Lyst til at opoffre min hele Tid paa mine Kundskabers Udvidelse. Min Afhandling, der er min virkelige Eiendom, skal ieg bede mig snarest tilsendt.“

Clausens reaktion var typisk for ham. Som han reagerede overfor det teologiske fakultet, således reagerede han også senere, når hans litterære produkter blev kritiseret. Blottet som han var for selvkritik var al dadel efter hans opfattelse udtryk for „Chicane“ eller andre lastværdige motiver, hvorfra der i det ovenciterede insinueres flere.

Ifølge et blandt akterne værende (udateret) koncept svarede fakultetet på Clausens brev følgende:

„Uden at inklade sig paa at besvare Deres Høiærværdigheds Skrivelse til Facultetet af 3. November, som vel kunde fortiene at indsendes til det Kongelige Danske Cancelli tilligemed Deres Dissertation, naar man ikke fandt sig tilbøielig til at betragte den mere som Virkning af den hæftigste Lidenskab, giver vi os herved den Ære at melde Dem, at Deres Dissertation hører som et uundværligt Document til det theologiske Facultets Archiv og følgelig ei kan tilbagesendes, men at Facultetet med Fornøielse, saa snart De forlanger det, vil for Deres Regning besørge Notarial Afskrivning deraf.“

Clausen indså hurtigt, at han havde forløbet sig. Ved at lægge sig ud med det teologiske fakultet vanskeliggjorde eller umuliggjorde han jo kun realisationen af sine ærgerrige mål. Og allerede tre uger efter – 24/11 1803 – skrev han til Fr. Münter, hvem han synes at have stået nær:

„Det er Deres Høiærværdighed og San[d]heden – mine Følelser nøde mig til at gjøre et skyldigt Offer. Min Afhandling ieg sendte Fakultetet maa ieg, efter nøiere Overveielse og Granskning tilstaa Dem ikke har den Fuldkommenhed samme burde have, ieg har uheldig seet Emnet fra en gal Side og ei trængt nok ind i dets Detail. Jeg troede ieg skeete Uret og lod mig af ophidsede Lidenskaber forlede til, i et ikke artigt Brev, at beskyldte Fakultetet for at man ville chicanere mig. Jeg har siden seet, at al min Flid uagtet, kunde dog hin Afhandling ingen Lykke gjøre, og var givet en saa lemfeldig Afvisningsdom, som det var muelig.

Det er mit Ønske, at Facultetet intet vil have imod mig, men vil

herefter yde mine utrættelige Bestræbelser for den Videnskab, jeg haver opoffret mig til, og som ieg aldrig vil trettes med at dyrke [efter-sætning mangler.]

Privat forelegger ieg Deres Høyærværdighed disse sande reene velmeenende Yttringer. Det staaer i Deres Magt – men ieg kan ei overtale mig til at troe at De vil gjøre det – at bruge disse Tilstaaelser til offenfelig at beskiæmme mig. Dersom De kan, ønsker ieg, at samme maatte bruges til at forsikkre Deres Colleger om at „*ieg erkiender Deres Omgangsmaaede imod mig for retfærdig*“ og beder om Deres Gunst for Fremtiden, grundet paa Overbærelse af hin Overilelse. Det er dog tungt at have arbeidet saa meget og bag efter at see sig skuffet i sit Haab – først naar Fortrydelsens Følelser have sat sig, veed man at bedømme Tingen. Troer Deres Høyærværdighed derimod, at denne Ting ikke kan andrages Deres Colleger uden at blive aabenbaret til min offentlige Tort, beder ieg Dem kaste dette paa Ilden og lade Tingen døe tavs i Forglemmelse. Mon Løvtet – i Tilfælde af Fac: gienerholdt Gunst – om fornyet Forsøg staaer ved Magt?

Jeg beder ærbødigst om Deres Høyærv: vil meddele mig i et par Linier Deres Tanker om det heele – som meget vilde tilfredsstille mig. Hvad der skeer eller ikke, beder jeg, „*misbrug ikke dens Yttringer, der tilstaaer, fordi Sandh: tvinger – til ved anden Leilighed at fremvirke offentlig Ringeagt over ham, thi da ville Qualen blive utaaelig*“. Saa vel i dette Haab som i det at *blive bæret med et par Ord* fra Dem er ieg med sædvanlig Høiagtelse

Deres Høyærværdigheds
underdanigste Tiener

Clausen.

Stubb: d. 24 Nov. 1803.

Man siger at D. H. bliver Bisp¹⁸ – blev det i Laalands Stift¹⁹ – saa ønske ieg og det hele Præsteskab! Lad min endelig ikke savne Deres Brev. Naar Brug er gjort af dette, beder ieg at det maa *blive brændt* – hvo veed i hvis Hænder Fremtidens uforu[d]seelige Tilfælde kunne give det.“

Brændt blev brevet altså ikke, for det beror stadig i universitetets arkiv. Münter har vel vist det til sine kolleger, P. E. Müller og C. F. Hornemann, og fra Münter har Clausen antagelig fået meddelelse om, at han trygt kunde forsøge sig med en ny afhandling for at nå det attræde mål. Ialtfald gav han sig straks til at forfatte en ny disputats, denne gang over Jonas bog i Det gamle Testamente og med titlen:

Monumentis veteris testamenti Jonæ nomine insignitum prolixiori dissertatione pertractum, pars Ima. Knap et år senere var han færdig med arbejdet og skrev 18/10 1804 til Münter:

„Glad over den Gunst og det gode Omdømme, D. H. ved flere Leiligheder have gjort mig Prøver paa, at ieg eier hos Dem, tillader ieg mig hermed ærbødigst og forbindtligst at melde, at med Dagsposten afgaaer min nye Afh. til Decanus. Fra afvigte N: Aars Dag indtil denne haver den været den eneste Gienstand for al min Fliid. Emnet er Bogen i det gl. Test., som almindelig pleier at tilskrives Jonas, og Tittelen denne: Monumentum V: T: Jonæ nomine insignitum prolixiori dissertatione pertractum. Pars prior. Accedit (in parte posteriora) Hebræi Textus Latine versio notis criticis et philologicis instructa. De troe mig at den haver kostet mig megen Umage; mere vil ieg ikke sige om den, da samme skal tale for sig selv. En ringe Sprog- eller Skriferfeil, der, al og ofte igientaget Politur uagtet, kan have listet sig forbi mit Øje, haaber ieg man tilgiver; i Correcturen vil samme blive rettede.

Jeg haaber – som ieg troer med Grund – ei denne Gang at skulle have arbejdet forgiæves. Dersom D. H. H. nu ville tilbyde mig en Tieneste ieg tillod mig at vælge – gav ieg mig den Frihed at bede Dem, om muelig, mage det saa, at et Responsum kommer snart herover. Ved at sette Dem i mit Sted, vil De uden Tvivel ei misbillige mit Ønske, dette: „Ei at gaae for længe svevende mellem Haab og Frygt.“ Kan De opfylde mig dette Ønske, vil ieg hiertelig takke Dem. Jeg er som sædvanlig med megen og redelig Høiyagtelse

Deres

høystforbundne hengivneste Tiener

Joh. Clausen.

Maaske – dersom min Afh: finder Bifald, har ieg den Ære at tale med D. H. H. i Kbhvn og da haaber at vinde deres ærede Venskab om hvis fordeelagtige Følger – ei i literair Henseende allene – ieg længe har næret et sikkert Haab.“

I sine glade forhåbninger skulde Clausen imidlertid påny skuffes. Hans afhandling blev ikke antaget af det teologiske fakultet ved Københavns universitet; og det lykkedes ham aldrig at vinde professorernes venskab eller at opnå de så sikkert forhåbde „fordeelagtige Følger“ af dette.

Derimod lykkedes det Clausen ved at indsende den af Københavns universitet forkastede afhandling (der aldrig blev trykt) til Kiels universitet i 1805 at opnå den teologiske doktorgrad ved dette universitet. Da doktorer fra Kiels universitet som tidligere nævnt efter cancellipromemoria 13/8 1796 havde samme rang og fortrin som doktorer fra Københavns universitet, havde Clausen nu da endelig vundet ret til at „bære Fløiels Mave og lade sin Kone kalde Frue.“ Helt omsonst havde hans flid altså dog ikke været.

Og dog skulde doktorgraden skaffe ham en del ærgrelser.

Efter at provst W. T. Engelbreth (sognepræst til Lyderslev og Frøslev menigheder), der havde forfattet flere teologiske arbejder, i et værk urigtigt var opført som dr. theol., indsendte han til „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ i 1809 en meddelelse om, at „dette er urigtigt, og jeg skylder mine Medborgere og mig selv den offentlige Bekjendtgjørelse, at jeg hverken er det eller hidtil har tænkt paa at blive det.“ Derefter fortsatte Engelbreth: „Vel var det ikke vanskeligt at faa et theologisk Doctor-Diplom fra et eller andet Universitet paa hiin Side Belterne ved Hielp af en Dissertation, som, hvis den ikke afhandlede et vigtigt Emne med Selvtænksomhed og var Quintessents af Lærdom, kunde være en eller anden velbekjendt Materie, saa man kun behøvede at udskrive adskillige Forfattere, ældre og nyere, og at sætte *sit* Stempel paa det, anden Mand havde tænkt og udarbejdet i egne Skrifter. Maaskee kunde man endog gjøre sig Sagen allerlettest ved slet ingen Afhandling at udgive, men kun at love den, hvis Doctor-Fosteret var saa skrøbeligt, at det ei taalte Publicitetens Luft; thi de tyske theologiske Faculteter ere meget *humane* i saa Henseende med Udlændinge, som hos dem søge Doctor-Værdigheden; ere kun *Louisdorerne* fuldvægtige, saa regnes det ei saa nøie med Afhandlingen om den er fuldvægtig eller ikke.“

Indlægget havde jo et tydeligt sigte. Der kan næppe være tvivl om, at det var Clausen, Engelbreth havde i tankerne, da han skrev sit indlæg, og grunden til hans indignation er vist særlig at søge deri, at Clausens arbejder fra omkring denne tid (1808 og 1809), der nedenfor skal omtales, må karakteriseres som rene plagiater.

Clausen følte sig da også truffet og rykkede frem med et indlæg, dateret 7/5 1809, i „Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn“ 13. s. m. Han kritiserer, at Engelbreth har vovet „paa en ligesaa ubesindig som uværdig Maade at anfælde og haane de Mænd i Danmark og Norge, der ved *Kundskaber* og *Lærdom* paa lovbefalet Maade have erhvervet den theologiske Doktorgrad paa – som han udtrykker det – et eller

andet Universitet hiin Side Belterne.“ Da også Clausen „hører til Hoben, som hin Anmeldelse er bleven til for at skulle haane“, giver han oplysninger om sine doktorgrader og nævner bl. a., at han har sin grad ved Göttingen fra professor, dr. Ammon²⁰, og „om denne Mand giver sig af med at veie Louisdorer skal jeg lade være usagt af Mangel paa Erfaring; men at han forstaaer at veie Lærdom, vil nok hverken vor *store* theologiske Recensent og Professor²¹ eller Provst Engelbreth kunne nægte.“ Vel havde Clausen ret i, at Engelbreth vilde komme i en vanskelig situation, hvis „det paalagdes ham at bevise hine grove Beskyldninger. Naar det gjordes ham til Pligt at nævne de Mænd han har sigtet for at have kjøbt Doktorværdigheder og de Faculteter der have solgt dem samme.“ Og han tilføjer: „Hvor Mennesket kan fornødre sig selv, naar det gjelder om at give sin Galde Luft!“ Clausen afslutter sit indlæg med et angreb på „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“, der har givet „dette elendige Engelbrethske Produkt Plads“: „Skal da dette Blad herefter staa aabent for enhver galdesyg Mand, der i det behager at udøse sin Harm?“ spørger han. Om professor P. E. Müller hedder det mindre betænksomt, at han har aldrig saa „tydelig som her er skeet . . . lagt for Dagen sin antiakademiske Aand, hvis eneste Tendents det er at qvæle alt Godt, der fordrister sig til at komme op ved Siden af ham.“ Hvis Clausen virkelig har ment, at han i videnskabelig henseende var kommet op på siden af P. E. Müller, viser det citerede, at han ganske har savnet selvkritik og sans for proportioner.

P. E. Müller gav Clausen svar på tiltale i „Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn“ nr. 64/1809. Han har, siger han her, ikke taget i betænkning at indrykke Engelbreths lille opsats, „som, foruden en litterair-historisk Berigtigelse, indeholdt en Misbilligelse af den Lethed, hvormed Doktordiplomer ved nogle tyske Universiteter en Tid lang er bleven udgivne . . . Til min store Forundring læser jeg imidlertid . . . at Hr. Johannes Clausen . . . har ved at læse dette Stykke følt sig truffet, ja endog dybt saaret. Om det er den Yttring, at en tydsk Inauguraldissertation let kan blive til, ved over en velbekendt Materie at udskrive nogle ældre og yngre Forfattere eller det er et andet Udtryk, der fornemmeligen har rørt Hans Høiærværdighed, veed jeg ikke. Vist nok maae han have været i heftig Sindsbevægelse, medens han skrev, da han, som den Hidsige pleier, svarer, hvor ingen har spurgt, fordreier Andres Ord, ypper Kiv uden at være fornærmet, tillægger de formentlige Fornærmere de værste Hensigter og nu troer sig beføiet til at bruge grove Udtryk . . . Hvor meget jeg derfor endog grunder

over, hvad Forfatteren kan have ment med sin Ytring, og hvilke de Bøger kunde være, som ventelig Misundelse skulde have drevet mig til at dadle, kan jeg ikke finde det. Thi neppe kan jeg forestille mig, at Hans Høiærværdighed har tænkt paa sine egne Skrifter, da en liden Gran af Eftertanke og Bevi[d]sthed om egne Plagiater maatte kunne have sagt ham, at alle hans Skrifter, lige fra det førstrecenserede, *Historia de descensu Christi ad inferos*, der heelt er sammenstykket af Potts, Mori²³ og Dietelmajers²³ Arbejder, og hvor blandt andre grove Feil Cyrills²⁴ Kommentar over Pentateuchen gøres til en Kirkefader ved Navn Glaphyrius²⁵, lige indtil det Sidste om de bibelske Myter, hvor den ene Side efter den anden er udskreven ordret af Bauers²⁶ bekjendte Værker; snarere med for megen end for liden Lemfeldighed af mig er blevne bedømt.“

I et senere nummer af „Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn“ (nr. 66/1809) fremkom yderligere et svar fra provst Engelbreth, dateret Lyderslev 19/5 1809. Han stiller nogle drilagtige spørgsmål til Clausen, som han gerne ønsker besvaret, førend han vil værdige ham svar efter fortjeneste. Et af spørgsmålene lyder: „Mener Hr. Doctoren ved Mænd af *Kundskaber* og *Lærdom* sig selv, maa jeg da ikke spørge, i hvilke af Deres Værker har De viist for videnskabelige Medborgere *egne* Kundskaber, *egen* Lærdom?“ Engelbreth spørger videre: „Har Hr. Doctoren compileret Deres Dissertationer og udgivet for Deres egen Forstands Værk, hvad dog var tænkt og skrevet for Dem, af andre Lærde, i deres Skrifter, og desaarsag følt Dem truffet ved min Bemærkning . . . siden De i Deres saakaldte Æreserklæring ytrer saamegen Harm og med saamegen Bitterhed anfalder mig? Næsten skulde jeg troe det, siden De raaber saa høit; thi jeg indseer ellers ikke Aarsagen. Hvor har jeg nævnt Dem, Hr. Doctor, som Compilerator? Veed De, om jeg nogensinde har tænkt paa Dem, før Deres eget Skrig gjorde mig opmærksom . . . Er De derimod en Compilerator, troer De da, siden Deres Værker ligge for Verdens Øine og Kilderne med – at det er saa vanskeligt at faae Compilationen bragt for Lyset? Og havde De da ikke gjort bedre i at tie stille?“ I en efterskrift anfører Engelbreth et citat af Schleiermacher og tilføjer, ikke uden malice: „Jeg har ikke villet oversætte disse Ord paa dansk, da jeg af Deres Afhandling fra 1808 om de bibelske Myter seer, at De selv kan godt oversætte fra tydsk paa dansk.“

På disse to indlæg kom der intet gensvar fra Clausen, der vel havde grund til at fortryde, at han uden tvingende grund og så ube-

hersket havde angrebet P. E. Müller og Engelbreth. Derved havde han kun opnået, at en større kreds nu fik kendskab til hans pseudo-videnskabelige arbejders mange mangler.

Clausens øvrige forfatterskab, der ikke er særligt omfattende, skulde også komme til at berede ham bitterhed og skuffelser.

I 1801, altså endnu før han havde søgt at få sin tyske doktorgrad ligestillet med en dansk doktorgrad, udsendte han først et lille skrift (87 oktavsider) om læren om Kristi nedfart til helvede²⁷, der i enhver henseende var ubetydeligt og navnlig ganske uselvstændigt. Professor P. E. Müller anmeldte det 1802 i „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“²⁸ og skrev bl. a., at „da allerede mange lærde Mænd have drøftet dette Æmne, var det vanskeligt, især for dem, der ej kunne være forsynet med stor Overflødighed af lærde Hjælpemidler, heri at komme til nye Resultater. Disse findes heller ikke i dette Skrift.“ Det fremhæves, at Clausen „ved Enden af den exegetiske Undersøgelse af 1. Peters brev 3.19 ogsaa selv tilstaaer, intet Nyt at have frembragt, og ved Enden af den historiske synes at antyde det samme ved at angive som sin Kilde adskillige Nyere Skrifter over samme Gjenstand.“ Særligt synes Clausen at have bygget på Pott, hvis kommentar til 1. Peters brev han har haft „uafladelig for Øine“, og på Dietelmaier. Det kritiseres, at det latinske sprog er mangelfuldt, at citater ofte er gengivet urigtigt, og at der mange steder har indsneget sig fejl. Anmeldelsen er holdt i en sober, hensynsfuld og saglig form, som det var P. E. Müllers vane, men efterlader dog det indtryk, at bogen kun er et kompilationsarbejde – og tilmed et dårligt sådant. Det var øjensynligt af samme karat som inauguraldissertationen. To gange senere, i 1809 og 1812, skulde P. E. Müller få lejlighed til at udtale sig væsentlig skarpere om dette skrift.

Samme år (1801) udsendte Clausen endvidere „Forsøg til en frie Oversættelse af Judæ Brev med Indledning og Anmærkninger til Brug ved den theologiske Embeds-Examen“, et lille arbejde på 48 oktavsider. I forordet bemærker han: „Da min Hensigt med dette Forsøg er ikkun at give Medstuderende, som berede sig til den theologiske Embeds-Examen, et i Modersmaalet affattet Hjælpemiddel til dette Brevs Fortolkning, søger man her forgieves efter Resultater af spekulative Undersøgelser.“ Også denne lille bog blev anmeldt i „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ (1803) af P. E. Müller, der nævner, at Clausen „følger en liberal Exegese og har flittigen benyttet sine Forjængere; dog har han næppe kjendt Brevets nyeste Fortolker, Haen-

lein²⁹, hvis Kommentar udkom i Erlangen 1799.“ Om oversættelsen siges det, at den er „ikke alleeneste frie, men aldeles paraphraserende. Der føjes adskillige Ideer til den, som ej findes i Originalen.“

Ligeledes i 1801 udsendte Clausen yderligere „Bidrag til fornuftig Gudsdyrkelses Udbredelse i tretten Religions-Taler.“ Disse prædikener blev anmeldt af daværende præst ved Holmens kirke, senere biskop i Ribe, V. K. Hjort i „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ 1802. Hjort kritiserede alvorligt såvel indhold som form. I den udførlige anmeldelse hedder det bl. a., at Hjort har „den velvillige Formodning om nærværende Forfatter, at han for sin sædvanlige Menighed beflitter sig paa en ordentlig Tankegang og et forstaaeligt Sprog, og at det kun har været Lyst til at hæve sig paa Prent over Hverdagssproget, der i disse Taler har forledt ham til et Foredrag, som paa ingen Maade kan bestaa for nogen tænkende Kunstdommer. Det føles allevegne, at den velærværdige Forfatter har villet sige gode og sjeldne Ting, og fremstille dem i et smukt og ophøjet Sprog. Men derved er han kommen ud paa Veje, som vare ham ubekjendte, derved har han stundom povet sig op paa Stejlheder, hvor han er blevet svindel, og er ikke sjelden blevet forvildet paa Afveje, hvor ingen lystes ved at følge med ham.“ Senere i anmeldelsen hedder det: „Er Recensenten saaledes, efter sin Overbeviisning, misfornøjet med endeel af Materierne i Forfatterens Haand, saa troer han, at Læseren vil ligesaa fuldeltigen være det med Udarbejdelsen; thi her mangler og Simpelhed og Tydelighed, og der er sjelden logisk Orden enten i Sandhedernes Udvikling eller i Tankernes Fremsættelse. Foredraget er desuden ujevnt og Sproget ukorrekt saavel med Hensyn til enkelte Udtryk som til Tankens Indklædning og den hele grammatikalske Forbindelse. Denne Dom er haard, men den er sandfærdig.“ Efter en opregning af mange sprogfejl m. v. hedder det: „Dog, den taalmodigste Læser er vel allerede kjed af at see flere af Hr. Doctors Sjeldenheder . . . Overalt finder man Mangel paa Smag, overalt en øjensynlig Higen efter at hæve sig, overalt Ordbram uden Tankefylde, overalt en levende Indbildning, uden moden Dømmekraft; og ingensteds lys Orden, ingensteds kjendelige Bidrag til fornuftig Gudsdyrkelses Udbredelse.“

Clausen kunde selvfølgelig ikke erkende det berettigede i denne bedømmelse og udsendte 1813 en lille pjece: „Nemesis eller Doktor Clausens Svar paa Dagens Prædikerecensent S.T. Hr. Pastor V. K. Hjorts inhumane Recension i No. 46 af Kjøbenhavns Lærde Efterretninger for forrige Aar“ (24 oktavsider). Skriftet er ingenlunde egnet til at godtgøre eller blot sandsynliggøre, at Hjorts anmeldelse er

„inhuman“ eller i mindste måde uretfærdig. Sin vane tro insinuerer Clausen, at anmeldelsen er „Stromme af Galde“ og udtryk for „personligt Had og Hævn“ og at den „aander af Animositet, uædleste Selvurdering (κεναδοζια), utaaleligste Overmod og den gustne Avind.“

Dette lille skrift fremkaldte et modskrift fra V. K. Hjort: „Svar paa Nemesis til Hr. Doctor J. Clausen“ (1803, 30 oktavsider), hvori Hjort sagligt, værdigt og udførligt begrundet sin dom uden „med et eneste Ord berøre de uværdige Udtryk eller bitre Hentydninger, som Hr. Doctoren har tilladt sig næsten paa hver anden Side i hans Strids-skrift.“ Efter Hjorts gennemgang af alle Clausens 13 religionstaler får man indtrykket af, at den første kritik, som Clausen var så misfornøjet med, var såre lemfældig.

Men stædighed og rethaveriskhed hørte nu engang til de egen-skaber, der var karakteristiske for Clausen. Han udsendte samme år (1803) en ny pjece: „Nemesis No. 2, eller Recensionsstriden imod Hr. Pastor Hjort, fortsat af Doctor Clausen, tilligemed en fuldstændig Kritik over Hr. Pastorens Skibsbønnebog Gudfrygtige Søemænds Sieleroe“ (47 oktavsider). Som altid findes også her bitre klager mod anmelderen, der tillægges de mest uædle motiver; det kritiseres, at Hjort, der var jævnaldrende med Clausen, „tillader sig at behandle en anden Videnskabsmand aldeles som en Skolepog“, og Hjorts anmeldelse karakteriseres, lidet træffende iøvrigt, som „et Foster af Avind og Undertrykkelseslyst.“ Derefter forsøger Clausen sig (s. 28ff.) som anmelder ved, ganske uden talent, at recensere Hjorts „Gudfrygtige Søemænds Sieleroe“ (1802, 2. udg. 1829), der iøvrigt (hvad Clausen ikke synes at have bemærket) var en bearbejdelse af en ældre andagtsbog af Johan Heitman, der siden 1730 var kommet i talrige oplag (senest udkom den i Bergen 1876). Dette modskrift af Clausen fremkaldte intet gensvar fra Hjorts side; Hjort har sikkert indset, at en saglig og rolig drøftelse med Clausen om dennes forfatterskab var udelukket.

For fuldstændighedens skyld skal blot nævnes, at Clausen i året 1801 endnu udsendte en lejlighedstale: „Krigsluen kan ikke fortære et frit selvstændigt Folk. Tale paa faldne Heltes Mindefest af 2den April, given af Skuespiller Knudsen³⁰ den 18de October i Stubbe-kjøbings Kirke, hvor Falsters Landeværn tillige svore til Fanen.“

De genvordigheder, Clausen havde med disse sine første skrifter, afholdt ham ikke fra fortsat at forsøge sig som forfatter. I Theologisk Maanedsskrift for Fædrelandets Religionslærere (udg. af L. N. Falle-sen) offentliggjorde han afhandlingen „Om de bibelske Myter“ (1808.279ff.) og to år senere afhandlingen „Om de bibelske Parabler,

Allegorier, Symboler, Visioner og Gaadepoesier“ (1810, 185 ff. og 475 ff.).

Den første af disse afhandlinger blev af P. E. Müller anmeldt i „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ (1808.725). Det hedder i anmeldelsen: „Denne Afhandling er egentligen kun en Oversættelse af enkelte Stykker i Bauers hebraiske Mythologi med et Par smaae Tillæg fra Bauers Theologi des neuen Testaments og af Forfatteren selv.“ Den anden afhandling anmeldtes af en unavngiven³¹ i samme tidskrift (1810.451 ff.). I denne sidste siges det, at afhandlingen omhandler „en interessant Materie, hvorom Mange her ville finde Belærelse, da Hr. Forf. til dens Udarbeidelse har brugt de nyeste og bedste Skrifter. Anmelderen har sammenlignet nogle af disse med nærværende Afhandling og derved overtydet sig om, at Forf. kunde have benyttet dem til endnu større Fordel for Læseren, hvis han havde fundet for godt at forandre mindre i sine kyndige Veileders Orden og Udtryk . . . Det er i den nærværende Form hverken Original eller Oversættelse, men en Blanding af Manges tildeels heterogene Ideer, der ei harmonisk ere ordnede til et Heelt.“ Det kritiseres, at Clausen „nævner ei gierne en Bog første Gang, end sigte hver Gang, han laaner dens Ord og Tanker. Derved forledes Læseren, som ei har de enten slet ikke eller dog obiter anførte Bøger ved Haanden til at anse meget for originalt, som kun er snart en ordret Oversættelse, snart et sammendraget Udtog af en anden Bog.“

Endelig udsendte Clausen i 1811, efter at han nu yderligere havde opnået at blive medlem af Videnskabernes Selskab i Trondhjem, bogen „Pligterne mod Staten og Fædrelandet“. I en fortale udtaler han, at hans „Stilling“ ikke har tilladt ham at levere „en Philosophie over Patriotisme for de Lærde“, som han egentlig ønskede at udsende.

Denne bog, der er hans største af omfang (166 oktavsider) blev af en anonym recensent anmeldt i „Dansk Litteratur Tidende“³² 1811. 689 ff. Anmelderen indleder med at fremhæve, at forfatteren „fortiener Agtelse saavel for de Grundsætninger, der fremlyser af hans Skrift, som for sin gode Villie til at bidrage til deres Udbredelse, og har Hs. Højærværdighed end ikke denne Gang mere end forhen beviist noget høiere Kald til at være Skribent, ville vi derfor ikke miskiende den Grad af Nytte, som ogsaa et mindre fuldkommen Forsøg kan stifte i en vis Kred.“ Men dette er ogsaa det eneste positive, som anmelderen ved at sigte om dette opus fra Clausens litterære værksted. Det anføres, at bogen har „intet videnskabeligt Grundlag“, at der er „Mangel af Nøjagtighed i Begrebet og Udtryk“, og Clausens besynderlige ind-

deling (s. 54 ff.) af befolkningen i tre stænder: den ædlere, den borgerlige og den tjenende kritiseres. Til den første klasse henregnedes Clausen navnlig „Videnskabsmænd og Kunstnere og . . . tillige Dommere og Hærførere“; til den borgerlige klasse henførtes „Agerbrugere, Købmænd, Søemænd og Haandværkere“ og til den sidste klasse „Tienesteyende med andre Betiente, Dagleiere og endelig Soldaterstanden.“ („Qvindekjønned“ stod efter Clausen udenfor denne befolkningsinddeling). Men særligt ankedes der over, at en meget væsentlig del af stoffet „saa godt som heelt er udskreven af Professor Engelstofts Tanker om Nationalopdragelsen“³³, en Bog, som Forf. flere Steder har compileret, uden at nævne den, og derved beviist, at han endnu ei har aflagt den slemme Vane at tilegne sig fremmedt Gods, som ved andre Leiligheder med Rette er bleven ham bebreidet. „Om formen siges, at „Foredraget er fatteligt og jevnt, men derhos skiødesløst, ofte uordentligt, ikke altid ædelt; i det Hele slæbende, uden Energi og Colorit, undtagen hvor det stundom laaner fremmed Hielp.“ Til Clausens dunkle bemærkning i forordet om, at hans „Stilling“ ikke har tilladt ham at skrive en patriotismens filosofi for de lærde bemærker anmelderen, at dette vilde være „et Foretagende, der for ham mueligen ogsaa vilde blive saa meget misligere, jo vanskeligere *de Lærde* ere at tilfredsstille, jo bedre Beskeed de vide om alle Veie og Stier paa Litteraturens Mark, og jo mere nøieregnende de ere i Henseende til den litterære Eiendomsret.“

Også denne anmeldelse hensatte Clausen i affekt, og følgende sit heftige sind svarede han med en pjece: „Svar paa Recensionen over Bogen: Pligterne mod Staten og Fædrelandet“ (1812). Som sædvanligt fremstiller han sig som den forfulgte og uretfærdigt bedømte, og også her bruger han alt for stærke udtryk, som dog ikke er i stand til at afsvække den kritik, der er fremført mod hans arbejde. Han taler således indledningsvis om „den flauue, uforskammede selvtagen Myndighed, hvormed man i vore Dage behandler Forfattere, der ikke høre til Selskabet, eller ikke i Ydmyghed have villet erkiende Tribunalets Ufeilbarhed og beile til dets Gunst, som Oprørere, Tyve og Stratenvøvere, der ved Mord og Brand og Ran gjøre Egnen usikker . . . Nu . . . er Humanitet, endog undertiden hos nogle af Theologiens og Moralens Lærere, der opkaste sig til feilfrie despotiske Dommere, forsvunden.“ Recensionen er i Clausens øjne „et Misfoster af Uforstand og den lavede Hevngierrighed“, og selvbevidst og upåvirket af de fremførte anker fastslår han, at hans bog er fortræffelig: „Den her omhandlede Bog indbefatter Alt hvad den ifølge sit Øiemed (den moralske og patriotiske

Tænkemaades Fremme imellem mine mindre kultiverede Medborgere) bør. Den har det Anlæg, som den virkelige logiske Orden fordrer.“ Også den aparte inddeling af befolkningen i tre stænder: de ædlere, de borgerlige og de tjenende fastholdes som rigtig: „Det er latterligt at regne Tienestefolk – og disse høre og til de Tienende – i Borgerklassen. De ere ikke Borgere; men de skulle dannes til at blive det . . . Denne Klasseinddeling af en Stats særskilte Borgere, som jeg har brugt, vedbliver at være den rette, indtil Rec. angiver os en rigtigere.“ Det ses let af det citerede, at en saglig argumentation med Clausen ikke har været mulig. Beskyldningen for plagiat – specielt for at have bygget på Lauritz Engelstofts skrift – affærdiger han med, at så længe beskyldningen ikke under anmelderens „fulde Navn, Karakter og Stand bevises ved ifølge de i Recensionen citerede Pagina at anføre colonnevis Engelstoft paa den ene Pille og mig paa den anden . . . saa har jeg lige saa megen Ret og Føje til her at sige, for et Exempels Skyld: Professor P. E. Müllers kristelige Moralsystem er kompileret af . . . indtil henimod 800 Forfattere.“ For Clausen var der således ingen forskel på det litterære tyveri, det direkte plagiat, og det nødvendige: at et videnskabeligt arbejde altid i større eller mindre grad må bygge på andres forskning, en forskning, hvortil der kritisk og selvstændigt skal tages stilling. Naivt skriver han med henblik på P. E. Müllers arbejder: „Ganske vist vidne deslige Arbejder om roesværdig Fliid i at benytte de rige Bogsamlinger, Hovedstaden eier, et stort Gode, som saa Mange Videnskabernes Dyrkere, der boe i Provindserne maae savne“, men at der væsentligst kun er tale om „at samle, ordne og oversætte; Originaliteten, maaskee paa en Afhandling nær i Bibliotheket, er ungefær *Nul*.“ Naturligvis fastholder Clausen med samme stædighed, at også hans sprogbrug er korrekt. „Hvorfor kan jeg ikke sige: Meeneder af en Ed? Hvorledes skulde det hedde?“ – spørger han og føjer til: „*Eed* staar her for *Løfte*. Rec. ved ingen bedre Talemaade, siden han ingen sætter i Stedet for den han dadler.“ Det anførte viser, at Clausen heller ikke havde anlæg for polemik. Sin antikritik, der ved sine mange tåbeligheder utilsigtet støtter den kritik, der er rejst mod hans bog, slutter han med at hævde, at recensenten har betjent sig „af Usandhed og, paa saare faa Undtagelser nær, tilladt sig en højst uartig og haanende Tone; han har – med andre Ord – overøst mig med de uanstændigste Forhaanelser, næsten i hver Linie“, og selvfølgelig mener han, at dette – som altid – skyldes „Ondskab og Hævngierrighed,“ og at der foreligger et groft misbrug af den bladet tilståede ret til at bringe anonyme anmeldelser, jf. kgl. reskript 23/6

1809. Professor P. E. Müller må derfor enten „skaffe sig en kongelig allernaadigst Bevilling, at det skal være enhver Forfatters Pligt at taale hvilkensomhest chikaneus og usømmelig Behandling i Litter. Tid. uden at turde kræve ham til Ansvar for samme“ eller finde sig i at anses som forfatter til alt, hvad der skrives om Clausen og hans skrifter.

P. E. Müller synes nu at have tabt tålmodigheden med den besværlige og kværulerende dr. Clausen. I „Dansk Litteratur Tidende“ 1812 anmeldte han Clausens antikritik – sagligt som altid, men denne gang væsentlig skarpere end det ellers var hans skik. Han finder det „underligt, at Hans Højærværdighed kunde geraade i Harmen over at sigtes for noget, der lignede Plagiat, da han synes at have gjort sig dette til Vane. Allerede for 10 Aar siden har Undertegnede beviist ham, at hans latinske Afhandling om Kristi Nedfart til Helvede var for det meste ordret afskrevet af Dietelmaier og Pott, for 4 Aar siden bemærkede han det samme i Henseende til Afhandlingen om de bibelske Myther, hvortil tvende Skrifter af Bauer vare benyttede, for tvende Aar siden vistes noget lignende af en anden Recensent om Afhandlingen angaaende de bibelske Parabler. Da nu Hr. Doktoren synes, hvilket ogsaa hans Yttringer i Antikritiken bestyrke, at have dannet sig særegne Begreber om Plagiat, og derefter handlet, burde det ei undre ham, at Recensenterne paavise denne Synderlighed, hvortil visseligen ei behøves kolonnevis at aftrykke hele Sider, da enhver Læser selv ved at efterslaae de opgivne Steder kan overtøye sig derom.“ Müller finder, at Clausens „Adfærd er ikke blot underlig, den er tillige i høj Grad nedværdigende for Videnskabsmanden og Kristendommens Lærer. Han indbilder sig at kunne skue ind i den ham ubekjendte Recensents Hierte og tillægge dennes motiverede Domme de uædleste Bevæggrunde; han beskylder en anden Forfatter, fordi han vovede at finde Feil i hans Skrift, for Ondskab og Hevngærrighed, Beskyldninger, som selv ved Domstolene kunde paatales. Han indvelter sig endeligen paa en Sagen aldeles uvedkommende Mand, fordi han til liden Ære for sin kritiske Skarpsindighed har troet at finde Lighed mellem den paaankede Recension og en anden, hvis Forfatter han troede at ahne.“ Og Müller slutter: „Sandelig, hans Højærværdighed maa have en haard Pande, dersom han ei rødmer over sin Ubesindighed, og angrende erkiender, at slig Adfærd er værre end Plagiat.“

Også den anonyme anmelder svarede Clausen i et indlæg i „Dansk Litteratur Tidende“ (1812.287f.), hvori han anfører, at Clausen vilde „for sin egen Skyld have gjort meget bedre i, om han i Stilhed havde erkiendt den efter Omstændighederne lemfældige Maade, paa hvilken

denne Bedømmelse er affattet“, da nemlig anmelderen „gjorde sig en Fornøielse af, med Agtelse at erkiende hans gode Hensigt og ikke liden Umage for at finde noget, Forf. egent, som kunde omtales med Roes.“ Han giver Clausen „det velmeente Raad, ganske at opgive al videre Forsøg paa at gjøre nogen Lykke som Skribent enten i lærde eller populære Emner; ved at følge dette Raad vil han ikke blot vise en fornuftig Erkiendelse af sine aandelige Kræfters Maal, men ogsaa i en vis Henseende fortjene Tak af de tvende Universiteter (uden for Kiøbenhavn), der prydede ham med Doktorværdigheden.“

Men Clausen var ikke den mand, der gav op, som rødmede over sin ubesindighed eller angrede sin adfærd. I 1813 udsendte han en ny pjece: „Erindringer til Redaktøren af den danske Litteraturlidende, Prof. Theol. P. E. Müller og hans Redskab, foraarsagede ved Begges Anmærkninger til Svaret paa Recensionen over Bogen: Pligterne mod Staten og Fædrelandet.“ En saglig gendrivelse er der ikke – og kunde der ikke være – tale om; Clausens replik indeholder nogle grovheder, men er i det hele interesseløs. Den blev ikke anmeldt og ikke besvaret.

Af Clausens her omtalte bog om Pligterne mod Staten og Fædrelandet findes ogsaa en anmeldelse i Allgemeine Literatur-Zeitung (Halle & Leipzig, 1813, nr. 122, sp. 143). Dommen her er ikke gunstigere end den i „Dansk Litteratur-Tidende“. Det kritiseres, at Clausen „ohne seine Quelle zu nennen, hat . . . einen beträchtlichen Theil seiner Schrift, namentlich fast alles, was er von der Vaterlandsliebe, dem Patriotism u.s.w. Kap. 5 vorträgt, aus der in unsern Blättern mit Beyfall angezeigten Schrift des Prof. Engelstoft om Nationalopdragelse fast wörtlich entlehnt. Unbegreiflich, wie ein Schriftsteller glauben kann, eine solche Freybeuterei aus einem Werke verwandten Inhalts, das noch obendrein in so frischem Andenken ist, werde der Aufmerksamkeit der Leser entgehn und ungerügt bleiben!“ Anmeldelsen slutter med at udtale overbevisningen om, „dass das Gesagte schon völlig hinlänglich ist, die Incompetenz des Vfs. zur Ausarbeitung einer Schrift über die Pflichten gegen Staat und Vaterland darzuthun. Damit soll sein guter Wille und seine patriotische Denkart nicht geläugnet werden.“ Anmeldelsen er usigneret; den *kan* muligt være forfattet af den anonyme recensent i „Dansk Litteratur-Tidende“. Der er, som det vil ses, lighedspunkter ikke blot i opfattelsen, men ogsaa i de anvendte udtryk, bl. a. ved fremhævelsen af Clausens „gode Villie“ og „de Grundsætninger, der fremlyses af hans Skrift.“

Hermed sluttede så Clausens forfatterskab, der blev ham til så iden glæde; i sine sidste 8 leveår publicerede han intet. Hans tavshed

kan imidlertid ikke tages som udtryk for, at han nu erkendte, at han savnede anlæg for litterære arbejder. I en gammel familiebibel, som han havde arvet fra sin fader, har han gjort nogle notater om sit liv og sit forfatterskab, sluttende med bogen „Pligterne mod Staten og Fædrelandet.“ Biblen gik i arv til hans søn, senere sognepræst i Vejlbj (ved Middelfart) Nicolai Edinger Balle Clausen, der har tilføjet følgende efterskrift til faderens notater: „Med dette Skrift endte min salig Fader sin litterære Bane. Hans sidste Aars trange Kaar afdrog ham ganske fra Videnskaberne, hvilket saa haardt plagede hans Indre; ofte udlod han sig i de sørgeligste Udtryk over, hvorledes Næringsssorger og en bestandig henvendt Opmærksomhed paa at kunne tilvejebringe de daglige Nødvendigheder, bringe Mennesket lidt efter lidt fra det videnskabelige Studium, saa at det tilsidst hensynker i en aandelig Apathie.“³⁴

Det er tidligere sagt, at der er noget tragisk over Clausens skæbne – fordi det altid er tragisk, når evnerne ikke kan stå mål med viljen. Men Clausens forfatterskab afdækker flere mindre tiltalende karaktertræk. At han var ambitiøs er i sig selv ingen last; men han kan dadles for at ville opnå en plads blandt „videnskabsdyrkerne“ ved at udgive andres tanker for sine egne. At han ikke har ejet selvkritik, at han var selvrådig, rethaverisk og stædig vil være fremgået af det ovenfor meddelte, ligeledes at han havde en kedelig tilbøjelighed til uretfærdigt at tillægge sine kritikere de værste motiver, når de fandt fejl og mangler ved hans arbejder. Hertil kom, at han besad en god portion standshovmod; han har sikkert følt sig som videnskabsmand og højt hævet over flertallet af sine medborgere. Bl. a. hans omtale af sine „mindre kultiverede Medborgere“ tyder herpå, ligeledes hans besynderlige inddeling af et samfunds befolkning. Men han har altså, som det fremgår af sønnens indførsel i familiebiblen, trods al modgang og mange skuffelser, gerne ønsket at fortsætte den virksomhed, til hvilken han var så dårligt udrustet.

Lykkelig har han næppe været. Han var i 1795 blevet gift med Anna Cecilie Fog (1769–1852), en præstedatter,³⁵ og i ægteskabet fødtes i løbet af 12 år ikke mindre end 10 børn.³⁶ Denne store familieførøgelse gjorde det vanskeligt for ham at leve som præst i det beskedne Stubbekøbing kald uden idelig at plages af trykkende næringsssorger. Han ønskede derfor at få et landsbykald med et stort avlsbrug for at ophjælpe sin dårlige økonomi. I årene op imod nationalbankerotten 1813 havde landbruget jo gode kår. Kapitelstaksterne for rug, byg og havre var således i 1812 ca. 20 gange så høje som i 1807; da de fleste

af landmændenes udgifter (prioritetsrenter, de fleste skatter, arbejds-lønninger m.v.) betaltes i navneværdi, og da landbrugsprodukterne blev solgt til de meget stærkt forhøjede priser, tjente landmændene i disse år på inflationen. Da Øster Egesborg kald (Bårse herred, Sjæl-lands stift) i 1815 blev ledigt, søgte Clausen det og fik det (23/11 1815). Men også her skulde han møde skuffelser. De gyldne tider for land-mændene var nemlig nu forbi. Forholdene var efter nationalbanke-rotten helt forandrede, der kom meget vanskelige tider for landbruget, og navnlig fra 1818 indtrådte der som bekendt en alvorlig landbrugs-krise, der varede i ti år.³⁷ Clausen ønskede derfor nu at befris for de bekymringer, som landhusholdningen og avlsbruget førte med sig, og efter knap 6 års forløb søgte han det ledige kald som sognepræst for Assens og Kærum menigheder, som han fik 21/3 1821. Men allerede en måned senere (20/4 s.å.) døde han i Øster Egesborg og nåede således ikke at tiltræde sit ny kald. Han efterlod sig en enke og 9 børn „i ublide Kaar“, som det litotisk hedder i en nekrolog. „Dansk Littera-tur-Tidende“, det tidsskrift, der altid havde stået ham imod, og som havde frakendt hans litterære arbejder al videnskabelig værdi, bragte (1821.343 ff.) en (indsendt) nekrolog, der giver ham det „Eftermæle, at han var Sandhedens usminkede og varme Dyrker, Religionens nid-kjære og djærve Tolk, en retsindig og ædel Mand, en øm og hjertelig Ægtefælle, en blid og trofast Fader, en ærlig og tjenstfærdig Ven.“ Om hans forfatterskab og om hans høje akademiske grader ved udenlandske universiteter tier eftermælet.

NOTER

¹ I (1870).120. Der indeholdes her en del fejl: CLAUSEN blev skibspræst 9/11 (ikke: 1/11) 1791; han udnævntes 28/11 (ikke: 28/10) 1794 til sognepræst for Galstrup og Øster Jølby menigheder, 1/6 (ikke: 30/5) 1798 til sognepræst i Stubbekøbing og 23/11 (ikke: 15/11) 1815 til sognepræst i Øster Egesborg. Hustruen hed ANNA CECILIE (ikke: LUCIE) FOG, jf. H. R. HIORT-LORENZEN, Slægten FOG, 2. udg. (1906).3, og vielsen fandt sted 14/11 1795 (ikke: 1794). – ² T. H. ERSLEW, Alm. Forfatter-Lexicon I (1843).298f., jf. supplement I (1858).326. Se iøvrigt tillige J. BARFOD, Den falsterske Geistligheds Personalhistorie II (1854).15f., FREDERIK THAARUP, Fædrenelandsk Nekrolog 1821–1826 (1835–44).5f. – ³ RA.Universitetets arkiv. Den teologiske doktorgrad (1160–62). – ⁴ Universitetsfundatsen 31/3 1732 bestemte, at kun de, „der betiende fornemme Geistlige Embeder, som Biskopper, Theologiæ Professorer og Lectorer, Stifts-Provster og Sogne-Præster ved Stifternes Hovedkirker“ kunde promoveres til doctores theologiæ, og adgangen blev ikke gjort lettere ved universitetsfundatsen 7/5 1788. Doktorgraden må i almindelighed (jf. kap. V § 1) kun tildeles den, der „ved Skrifter have beviist fortrinlig Lærdom og Duelighed i den Videnskab, hvoraf han skal være Doctor“, og specielt om den teologiske doktorgrad bestemte kap. V § 2, at de,

der ønsker denne grad, „og endnu ikke er i betydelige Embeder, som foruden deres bekendte Lærdom kunde give dem Adgang til disse Værdigheder, skal være forbunden til først at skrive og in Cathedra inferiori at forsvare en Dissertation pro Licentia“, hvilken afhandling først skal approberes af fakultetet. ⁵ JACOB PAULIN CLAUSEN (1727-94), 1752 cand. theol. (non), 1762-75 res. kapellan i Fåborg og Diernisse, fra 1775 sognepræst i Svinninge (Fyns stift). Han sluttede sig her til herrnhuterne, hvis udsendinge ofte besøgte ham, og på hans initiativ oprettede de her en missionskole, jf. Kirkehist. Saml. 5. rk. III (1905).244. Han har skrevet: David Hollatz, Nogle gandske for Synderen, i modsat den sammenflikkede og halverede Christendom (Kbh. 1773), se H. EHRENCRON-MÜLLER, Forfatter-Lexikon II (1925).253. - ⁶ „Der er en Trøst i Tanken vor Levetid tager aarlig af“ (Kbh. 1799). - ⁷ XVI årgang (1800). Tidsskriftet redigeredes 1797-1800 af auditor, senere herredsfoged CHRISTIAN CARL BOECK; fra 1801 hed tidsskriftet: Politisk og historisk Magazin. - ⁸ Bl. a. forfatteren, konrektor NIELS HOFMAN SEVEL BANG (1795 dr. phil. Kiel), rektor BENDT BENDTSEN (1789 dr. phil. Göttingen), biskop JENS BLOCH (1795 dr. theol. Kiel, 1790 dr. phil. Kbh.), biskop PETER OLIVARIUS BUGGE (1796 dr. theol. Göttingen), biskop PEDER HANSEN (1793 dr. theol. Halle), biskop FREDERIK MÜNTER (1784 dr. phil. Fulda, 1790 dr. theol. Kbh.), biskop FREDERIK PLUM (1792 dr. theol. Göttingen, 1790 dr. phil. Kbh.), lægen J. J. A. VON SCHØNBERG (1808 dr. med. Göttingen, 1818 dr. med. Neapel). - ⁹ Orientalisten og teologen JOHANN DAVID MICHAELIS (1717-91), der 1745-91 var professor i Göttingen. Hans her nævnte værk „Einleitung ins Neue Testament“ udkom 1750 (4. oplag 1787-88). Det var ham, der tilskyndede Frederik V til i 1761 at afsende en videnskabelig ekspedition (bestående af Niebuhr, von Haven, Forskål m. fl.) til Arabien, jf. om denne Thorkild Hansen, Det lykkelige Arabien (1962). - ¹⁰ „Briefe zweener Brüder Jesu in unserem Kanon“ (1775) af den tyske digter og forfatter JOHANN GOTTFRIED HERDER (1744-1803), der 1771-75 var hovedpræst og konsistorialråd i Bückeburg (Lippe), fra 1775 i Weimar. - ¹¹ DAVID JULIUS POTT (1760-1838), fra 1788 ord. professor theol. i Helmstädt, 1810 i Göttingen; teologisk forfatter. - ¹² JOHANN PLILIPP GABLER (1753-1826), fra 1787 professor theol. i Altdorf, teologisk forfatter. - ¹³ Om ham se bl. a. J. B. HALVORSEN, Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880 I (1884).525 ff. - ¹⁴ Det ligger vist nær at antage, at CLAUSEN har haft kendskab hertil fra den ovenn. PETER OLIVARIUS BUGGES svigerfader, sognepræsten til Horbelev og Falkerslev menigheder på Falster HANS PETER KOCH (1723-1806). - ¹⁵ De i det følgende nævnte breve og koncepter findes i RA.Universitetets arkiv. Den teologiske doktorgrad (1160-62). - ¹⁶ Afhandlingen findes i RA.Universitetets arkiv. Den teologiske doktorgrad (1160-62). - ¹⁷ Det er af courtoisi, fakultetet giver CLAUSEN denne titel, som han kun som dr. theol. ved Københavns eller Kiels universitet har krav på. - ¹⁸ Frederik Münter blev 1808 BALLEs efterfølger som Sjællands biskop. - ¹⁹ Lolland-Falsters stift blev 30/12 1803 udskilt fra Fyns stift. Det ny stifts første biskop var dr. theol. ANDREAS BIRCH. - ²⁰ CHRISTOPH FRIEDRICH VON AMMON (1766-1849), 1789 ekstraord. professor phil., 1790 professor theol., 1794 professor theol. i Göttingen, 1801 professor theol. i Erlangen og superintendent i Ansbach. - ²¹ Der sigtes til professor P. E. MÜLLER. - ²² SAMUEL FRIEDRICH NATHANAEL MORUS (1736-92), tysk teolog og filolog, 1771 ord. professor i græsk og latin, 1782 professor theol. Han har udgivet flere exegetiske arbejder. - ²³ JOHANN AUGUSTIN DIETELMAIER (1717-85), 1746 ord. professor theol. i Altdorf, 1769 tillige professor i græsk. Han har skrevet adskillige dogmatiske og homiletiske skrifter, men også flere exegetiske arbejder, specielt vedr. Det ny Testamente. - ²⁴ KYRILLOS, patriark i Alex-

andria (412-44), der har skrevet flere exegetiske og dogmatiske skrifter. - ²⁶ CLAUSEN havde i sin bog (s. 62) citeret „Cyrillus Alexandrinus et Glaphyrius quorum hic. op: Tom. 2 p. 45 dicit. . .“ osv. P. E. MÜLLER bemærkede i Kjøbenhavns lærde Efterretninger 1802.417: „Slig en Glaphyrius har aldrig levet, men Forfatteren er uden Tvivl blevet forvildet ved følgende Citation hos Pott Pag. 287: „Cyrill. Al. Glaphyr. 2. T. 2. p. 45.“ Der menes Glaphyra, 3: scita et elegantia commentaria, hvilket er den Titel, under hvilken Cyrils Kommentar over Pentateuchen almindeligen citeres.“ - ²⁸ GEORG LORENZ BAUER (1755-1800), 1778 professor i retorik, orientalske sprog og moral, 1805 i orientalsk litteratur og bibelsk exegese i Heidelberg. Han har bl. a. skrevet „Hebr. Mythologie des Alten und Neuen Test. und Parallelen aus der Mythologie anderer Völker besonders der Griechen und Römer“ I-II (1802) og „Biblische Theologie des Neuen Testaments“ I-IV (1800), som CLAUSEN særligt har benyttet. - ²⁷ Dogmatis de descensu Jesu Christi ad Inferos biblicam atque ecclesiasticam, composuit variisque observationibus critico-philologicis illustravit JOHANNES CLAUSEN, Theologiæ Doctor et Sacrorum apud Stubbecopienses in Falstria primarius anstistes (Kbh. 1801). - ²⁸ P. E. MÜLLER troede, at det var på grund af denne afhandling CLAUSEN i Göttingen havde erhvervet den teologiske doktorgrad, se MÜLLERS berigtigelse i „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ 1802.496. - ²⁹ HEINRICH CARL ALEXANDER HAENLEIN (1762-1829), 1788 dr. phil., ekstraord. professor theol. i Erlangen 1789, dr. theol. 1795, direktør for det homiletiske seminarium ved det preussiske Friedrich-Alexander universitet, forfatter af flere exegetiske arbejder. - ³⁰ Skuespilleren HANS CHRISTIAN KNUDSEN (1763-1816), der efter slaget på rheden 2/4 1801 rejste landet rundt for ved „Nationalfester“ at indsamle penge til „de i Krigen Quæstede og Faldnes efterladte Enker og Børn“, jf. ROBERT NEIENDAM i Dansk biogr. Leks. XII (1937).587f. - ³¹ Ved kgl. reskript 23/6 1809 havde „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ fået ret til at optage anonyme anmeldelser under redaktørens (P. E. MÜLLERS) ansvar. - ³² „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ skiftede 1811 navn til: „Kjøbenhavns Litteratur-Tidende“. - ³³ „Tanker om Nationalopdragelsen, betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almueaand og Fædrelandskjærlighed“ (1808) af historikeren, professor LAURITZ ENGELSTOFT (1774-1851). - ³⁴ Pastor J. Chr. CLAUSENS Mindebog ved H. C. C. FRYDENDAHL (1942).6. - ³⁵ Hun var datter af DAVID RASMUSSEN FOG, der døde som sognepræst til Fåborg og Diernisse menigheder, og dennes 4. hustru JOHANNE ELISABETH STOKKEMARK. - ³⁶ Se I. BARFOD, Den falsterske Geistligheds Personalhistorie II (1854).15f. - ³⁷ Se bl. a. H. P. KNUDSEN, Landbrugskrisen i Danmark 1818-1828 (1911).

FINANSDEPUTATIONENS UDDELING AF REJSESTIPENDIER 1842-48

AF

HENNY GLARBO †

I Enevældens sidste Hundredaar ydede Staten stadig stigende Støtte til det kulturelle og videnskabelige Liv i Landet. Fra 1765 til 1842 blev den for Størstedelen udredet gennem den populære Fond ad usus publicos, og da denne ophævedes d. 26. Februar 1842, fordeltes Opgaverne til forskellige, tildels allerede bestaaende Institutioner. I Hovedsagen blev det Finansdeputationen, der paa en bestemt Konto til videnskabelige og kulturelle Formaal fortsatte Fondens Gerning, tildels under den samme Ledelse; bl.a. varetog JONAS COLLIN som Finansdeputeret stadig med største Interesse disse Sager, mens EDVARD COLLIN, ligesom i Fondens Tid, var Sekretær.

Fra 1897 til 1946 udgav Rigsarkivet i 3 Bind Aktstykker til Fondens Historie indtil 1842; i det følgende gives, som en Fortsættelse hertil en Oversigt over det, der havde været og paa denne Konto vedblev at være den betydeligste Opgave, nemlig den aarlige Uddeling af Rejsestipendier fra 1842-48. Skønt Bevillingerne til Kunstnere blev overdraget til Kunstakademiet og Officersbevillinger til de militære Budgetter, vedblev man dog at uddele den sædvanlige Sum af 10,000 Rdl. i Stipendier til andre Studierejser.

Foruden Bevillingerne angives i følgende Oversigt hvor der findes Ansøgninger, da disse i mange Tilfælde er meget oplysende, især naar Ansøgerne, som det ofte var Tilfældet, søgte Forlængelse af Stipendiet eller et Tilskud; i saa Fald indeholder de ofte en indgaaende Redegørelse for, hvad de allerede modtagne Penge er brugt til, og hvad Stipendiaten endnu ønsker at studere i Udlandet. I et Tillæg er givet to Ansøgninger fra Arkæologen J. J. A. WORSAAE som Eksempler paa, hvor oplysende saadanne Ansøgninger kan være.

Stipendierne bevilgedes i Hovedsagen een Gang om Aaret, og Ansøgninger m.m. vedr. Uddelingen er for Aarene 1842-47 samlet i

særlige Pakker, een for hvert Aar, med Titlen „Finansdeputationens Sager ang. Rejsestipendier“ (V.A. III, p. 160). De ikke bevilgede Ansøgninger ligger som Regel i et Læg bagest i hver Pakke. Nogle Ansøgninger er ikke egenhændige, men affattede af en Slægtning eller Ven paa en fraværende Stipendiats Vegne. Ansøgninger, der blev bevilget i 1848 ligger ikke samlet og maa søges blandt Finansdeputationens almindelige Journalsager eller eventuelt i senere Sager fra Finansministeriet. Resolutionerne findes i Finansdeputationens Forestillingsprotokol, og de udbetalte Stipendier er indført i en Protokol med Titlen „Udgifter til Videnskabers og Kunstens Fremme 1842–53“ (V.A. III, p. 51).

Oversigt over Bevillinger

- ALLEN, C. F., Historiker, Res. 1844 6/4: 500 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1842 29/1 (J.N. 1335/1842), 1842 16/12 (J.N. 900/1843),
 1844 16/1 (J.N. 776/1844).
- BEERMANN, FRIEDRICH, Forstmand, Res. 1847 12/5: 150 R.
- BENDTSEN, C. H. A., Overlærer, Res. 1842 18/5: 600 R., 1843 4/7:
 200 R. (Laan), 1844 6/4: Laanet eftergives.
 Ansøgn.: 1841 8/10 (J.N. 1335/1842), 1842 20/10 (J.N. 900/1843),
 1843 2/12 (J.N. 776/1844).
- BENTZIEN, I. A., Kunstgartner, Res. 1847 12/5: 200 R.
 Ansøgn.: 1843 5/11 (J.N. 776/1844), 1844 4/11 (J.N. 639/1845),
 1845 27/10 (J.N. 1083/1846), 1846 20/6 (J.N. 1232/1847).
- BIELKE, RUDOLPH, Diplomat, Res. 1843: 600 R. som 2. Portion af
 Fondens Bevilling 1842 15/1, 1844 (mundtlig kgl. Res.: 600 R.).
- BIRCH, A. P. H., Jurist; Res. 1842 18/5: 600 R. i 2. Aar; døde i Heidel-
 berg 1842 6/6, saa Beløbet udbetaltes kun een Gang.
- BJERRING, AMALIE, Sproglærerinde; Res. 1845 22/3: 400 R., 1846 15/5:
 200 R.
 Ansøgn.: 1844 13/12 (J.N. 639/1845), 1846 7/1 (J.N. 1083/1846).
- BOCK, JOHAN CHR. AUG., Læge; Res. 1845 22/3: 300 R., 1846 15/5: 250 R.
 Ansøgn.: 1843 19/12 (J.N. 776/1843), 1844 25/12 (J.N. 639/1845),
 1845 28/11 og 1846 14/1 (til Collin) J.N. 1083/1846).
- BORGAARD, C. P., Teateroversætter; Res. 1843 6/4: 300 R., udbetalt
 (Res. 1842 5/5) af Naadesekretariatet, refunderet af Finanskassen.
- BORNEMANN, J. A., Teolog; Res. 1843 6/4: 400 R., udbetalt (Res.
 1843 31/3) af Chatolkassen, refunderet af Finanskassen.
 Ansøgn.: 1843 7/1 (J.N. 900/1843).

- BORRING, L. S., Sproglærer; Res. 1848 5/5: 1000 R.
- BRINKMANN, ALFRED, Jurist; Res. 1847 12/5: 500 R.
 Ansøgn.: 1846 23/12 (J.N. 1232/1847).
- BRIX, CHR. CARL, Teolog; Res. 1845 22/3: 200 R.
 Ansøgn.: [1845 /2] (J.N. 639/1845).
- BROCK, GUSTAV EDVARD, Jurist; Res. 1845 22/3: 500 R. i 2 Aar,
 1847 12/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1845 8/2 (J.N. 639/1845), [1847 /1] (J.N. 1232/1847).
- BRUUN, MARIANNE, Institutbestyrerinde; Res. 1843 6/4: 200 R., ud-
 betalt (Res. 1842 31/5) af Naadesekretariatet, refunderet af Finans-
 kassen.
- BUNTZEN, A., Læge; Res. 1842 18/5: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1844 28/1 (J.N. 776/1844).
- BUNTZEN, Georg, Mediciner; Res. 1843 21/9: 600 R., 1846 15/5: 200R.
 Ansøgn.: 1844 13/1 (J.N. 776/1843).
- CARLSEN, C., Polytekniker; Res. 1842 18/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1841 7/8 og 1842 16/1 (J.N. 1335/1842).
- CHRISTENSEN, NIELS, Sproglærer; Res. 1847 12/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1846 23/12 (J.N. 1232/1847).
- DESSAU, DAVID, Stenograf; Res. 1848 26/6: 300 R.
- EISEN, WILHELMINE, Sproglærerinde; Res. 1846 15/5: 200 R.
 Ansøgn.: 1845 17/12 (J.N. 1083/1846).
- FICH, A., Stenograf; Res. 1848 26/6: 200 R.
- FLINDT, HENRIK, Kunstgartner; Res. 1847 12/5: 200 R., 1848 5/8:
 300 R.
 Ansøgn.: 1847 15/2 (J.N. 1232/1847).
- GAD, OLE C. L., Teolog; Res. 1842 18/5: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1842 20/1 og 24/3 (J.N. 1335/1842), [1843 /12]
 (J.N. 776/1844), 1844 5/11 (J.N. 639/1845).
- GADE, N. W., Komponist; Res. 1843 31/3: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1843 16/2 (J.N. 900/1843).
- GIERSING, C. I. H., Læge; Res. 1847 12/5: 200 R.
 Ansøgn.: 1847 8/2 (J.N. 1232/1847).
- GRAUER, C. N., Kollaborator; Res. 1842 15/10 (og 1843 31/3): 800 R.
 Ansøgn.: 1843 1/9 (J.N. 776/1844).
- GURLITT, CORNELIUS, Musiker; Res. 1845 22/3: 400 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1843 29/12 (J.N. 776/1844), 1845 1/1 (J.N. 639/1845).
- HAGEN, JOHAN FR., Teolog; Res. 1846 15/5: 600 R. i 2 Aar, 1848 5/5:
 200 R.
 Ansøgn.: 1845 8/12 (J.N. 1083/1846).

- HARMS, FR., Dr. phil.; Res. 1847 12/5: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1846 28/12 (J.N. 1232/1847).
- HASSING, M., Kirurg; Res. 1845 22/3: 150 R., 1846 15/5: 600 R.
 Ansøgn.: 1844 27/12 (J.N. 639/1845), 1845 5/12 (til Collin) og
 1845 6/12 (J.N. 1083/1846).
- HEBBEL, FR., tysk Digter; Res. 1843 31/3: 600 R. i 2 Aar, 1845 22/3:
 200 R.
 Ansøgn.: 1843 22/11, indlagt Anbefaling fra A. Oehlenschläger
 (J.N. 900/1843), 1844 20/12 (J.N. 639/1845).
- HERBST, C. F., Numismatiker; Res. 1846 8/1: 600 R.
- HERZBRUCH, KARL JULIUS, Landmaaler; Res. 1847 12/5: 500 R.
 Ansøgn.: 1847 2/1 (J.N. 1232/1847).
- JANSEN, C. L., Tandlæge; Res. 1842 18/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1842 29/3 og [1842 /12] (J.N. 1335/1842).
- JOHNSEN, BIARNE, Skolemand; Res. 1844 5/12: 600 R.
 Ansøgn.: [1843 ?/1] (J.N. 900/1843).
- JÜRGENSEN, PETER, Translatør; Res. 1843 31/3: 600 R.
 Ansøgn.: 1841 22/12 (J.N. 1335/1842), 1842 24/12 (J.N. 900/
 1843).
- JØRGENSEN, BENT S., Landøkonom; Res. 1845 22/3: 250 R., 1847 12/5:
 400 R., der refunderes af Sorø Akademi.
 Ansøgn.: 1844 18/12 (J.N. 639/1845).
- KALKAR, CHR. A. H., Teolog; Res. 1842 18/5: 600 R.
 Ansøgn.: 1841 6/12, 1842 31/1 og 28/3 (J.N. 1335/1842).
- KOFOED-HANSEN, H. P., Teolog; Res. 1847 12/5: 400 R., 1848 5/5:
 300 R.
 Ansøgn.: 1841 4/8, 1842 8/1, 1842 17/12 (J.N. 900/1843), 1847
 2/1 (J.N. 1232/1847).
- KRARUP, NIC. E., Jurist; Res. 1843 31/3: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1843 4/1 og 9/5 (J.N. 900/1843), 1843 23/12 (J.N.
 2907/1843).
- KRIEGER, A. F., Jurist; Res. 1842 18/5: 600 R., som 2. Portion af Fon-
 dens Bevilling 1841 21/6.
- LEVIN, S., Læge; Res. 1846 15/5: 300 R., 1847 12/5: 200 R.
- LEVY, BERNH. SIGFRED, Kemiker; Res. 1845 22/3: 400 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1844 16/10 (J.N. 639/1845), 1846 7/10 (J.N. 1232/1847).
- LIND, P. E., Teolog; Res. 1843 31/3: 600 R.
 Ansøgn.: 1842 14/4 (J.N. 1335/1842), 1842 21/12 (J.N. 900/1843).
- LISTOW, ANDREAS, Teolog; Res. 1847 12/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1848 1/2 (J.N. 1232/1847).

- LUMBYE, H. C., Komponist; Res. 1844 26/10: 600 R., 1845 22/3: 100 R. „privat“ (!)
 Ansøgn.: 1844 13/10 (J.N. 639/1845).
- LÜBKERT, J. H. B., Slotspræst i Glückstadt; Res. 1842 18/5: 600 R.
 Ansøgn.: 1841 19/10 (J.N. 1335/1842).
- LÜDERS, C. J. A., Læge; Res. 1846 15/5: 600 R.
 Ansøgn.: 1845 1/11 (J.N. 1083/1846).
- LÜDERS, CONRAD, Musiker; Res. 1843 6/4: 300 R., udbetalt af Teaterkassen, refunderet af Finanskassen.
- LØNBORG, L. A., Ingeniør; Res. 1847 12/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1847 31/1 (J.N. 1232/1847).
- MAMMEN, KAREN, Institutbestyrerinde; Res. 1842 18/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1842 16/4 og 4/5 (J.N. 1335/1842).
- v. MEHREN, A. F., Orientalist; Res. 1846 15/5: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn. 1845 25/11 (J.N. 1083/1846).
- MEYER, LUDVIG, Naturvidenskabsmand; Res. 1845 22/3: 400 R. i 2 Aar.
 Ansøgn. 1844 18/10 (J.N. 639/1845).
- MOLBECH, CHR. K. F., Forfatter; Res. 1846 15/5: 400 R., 1847 12/5: 600 R., 1847 17/9: 200 R.
 Ansøgn.: 1845 31/12 (J.N. 1083/1846), 1846 20/11 (J.N. 1232/1847).
- MOMMSEN, Theodor, Jurist; Res. 1844 6/4: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1843 20/6 (J.N. 776/1844).
- MOMMSEN, Tycho, Filolog; Res. 1846 15/5: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1844 9/9 (J.N. 639/1845), 1845 21/9 (J.N. 1083/1846).
- MONRAD, D. G., Teolog; Res. 1842 10/10: 600 R., som 2. Portion af Fondens Bevilling 1838 24/7.
 Ansøgn. 1842 12/9 (J.N. 2269/1842).
- MØLLER, P. L., Litterat; Res. 1846 15/5: 600 R.
 Ansøgn.: 1847 15/1 (J.N. 1232/1847).
- NITZSCH, C. W., tysk Historiker; Res. 1842 18/5: 600 R. 1843 31/3: 400 R.
 Ansøgn.: 1842 16/1 (J.N. 1335/1842), 1842 11/12 (J.N. 900/1843).
- PAULLI, EMIL THEODOR, Læge; Res. 1846 15/5: 600 R. i 2 Aar, 1848 5/5: 300 R.
 Ansøgn.: 1845 16/12 (J.N. 1083/1846).
- PAULSEN, CHR. M., Naturvidenskabsmand; Res. 1843 31/3: 400 R., 1844 6/4: 200 R., 1845 22/3: 300 R.
 Ansøgn.: 1841 9/6 (J.N. 1335/1842), 1842 18/10 (J.N. 900/1843), 1843 2/12 (J.N. 776/1844), 1844 16/11 (J.N. 639/1845).

- PETERSEN, CARL LUDVIG, Kunstgartner; Res. 1845 22/3: 200 R.,
1845 2/7: 250 R.
Ansøgn.: 1844 13/12 (J.N. 634/1345).
- PRIEN, CARL, Filolog; Res. 1846 15/5: 600 R. i 2 Aar.
Ansøgn.: 1845 9/12 (J.N. 1083/1846).
- RAVN, N. E., Læge; Res. 1845 22/3: 200 R. i 3 Aar, 1847 21/10: 300 R.
Ansøgn. 1844 27/12 (J.N. 639/1845).
- RAVNKILDE, NIELS, Musiker; Res. 1847 12/3: 300 R.
Ansøgn.: 1846 28/6 og 30/12 (J.N. 1232/1847).
- RICHARDT, C. J., Landskabsmaler; Res. 1847 27/5: 200 R.
- ROHMANN, JØRGEN L., Teolog; Res. 1847 12/5: 200 R.
Ansøgn.: 1846 20/11 (J.N. 1232/1847).
- ROSS, GUSTAV, Læge; Res. 1845 22/3: 400 R.
Ansøgn.: 1842 7/9 og 1843 1/8 (J.N. 776/1844), 1844 22/11 (u.
Underskr.) (J.N. 639/1845).
- SALLY, Jørgen, Gartner; Res. 1843 31/3: 80 R.
Ansøgn.: 1843 17/1 (J.N. 900/1843), [1844 /11] (J.N. 639/1845).
- SAXTORPH, CHR., Læge; Res. 1842 18/5: 200 R. i 3 Aar.
Ansøgn.: [1842 /1] (J.N. 1335/1842).
- SCHIERN, F. E., Historiker; Res. 1842 18/5: 600 R. i 2 Aar.
Ansøgn.: 1842 14/2 (J.N. 1335/1842), 1843 29/12 (J.N. 776/1844).
- SCHWARTZ, J. H. H., Læge; Res. 1847 12/5: 600 R. i 2 Aar.
- SEMMLER, JULIUS, Musiker, Res. 1843 31/3: 400 R., som 2. Portion af
Fondens Bevilling 1842 26/2, 1844 2/7: 400 R.
- SMITH, CASPAR WILHELM, Sprogforsker; Res. 1844 6/4: 300 R., 1846
15/5: 600 R.
Ansøgn.: 1843 15/12 (J.N. 776/1843), 1846 21/9 (J.N. 1232/1847).
- SMITH, TROELS, Teolog; Res. 1845 22/3: 500 R. i 2 Aar, 1847 12/5:
300 R.
Ansøgn.: 1844 2/12 (J.N. 639/1845), 1846 4/3 (J.N. 1083/1846),
1846 1/8 (J.N. 1232/1847).
- SORTERUP, J. A., Arkæolog; Res. 1842 18/5: 600 R. i 2 Aar, 1843 25/11:
300 R.
Ansøgn.: 1841 25/12 (J.N. 1335/1842).
- STEEN, ADOLPH, Matematiker; Res. 1846 15/5: 600 R., 1847 12/5: 200 R.
Ansøgn.: 1843 15/12 (J.N. 776/1844), 1844 22/12 (J.N. 639/1845),
1845 3/12 (J.N. 1083/1846), 1846 10/12 (J.N. 1232/1847).
- STILLING, P. M., Teolog; Res. 1844 6/4: 600 R. i 2 Aar, 1846 15/5:
200 R.
Ansøgn.: 1843 30/12 (J.N. 776/1844), 1845 31/12 (J.N. 1083/1846).

- SØRENSEN, THEODOR, Orientalist; Res. 1842 18/5: 600 R., 1843 31/3: 400 R.
 Ansøgn.: 1842 23/3 (J.N. 1335/1842), 1842 28/12 og 1843 24/4 (J.N. 900/1843), 1844 30/1 (J.N. 776/1844).
- THAULOW, GUSTAV, Pædagog; Res. 1844 6/4: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1843 1/8 og 8/12 (J.N. 776/1844), 1844 27/12 (J.N. 639/1845).
- THOMSEN, GRIMUR, Forfatter; Res. 1846 15/5: 600 R. i 2 Aar, 1847 12/5: 200 R.
 Ansøgn.: 1845 19/11 (J.N. 1083/1846), 1847 15/2 og 23/2 (J.N. 1232/1847).
- THORSEN, P. G., Bibliotekar; Res. 1845 22/3: 400 R.
 Ansøgn.: 1843 26/9 (J.N. 776/1843), 1845 30/1 (J.N. 639/1845).
- THYGESEN, JES, Læge; Res. 1843 31/3: 600 R. i 2 Aar.
 Ansøgn.: 1842 8/12 og [1842 /12] (J.N. 900/1843), 1844 7/11 (J.N. 639/1845).
- URSIN, GEORG FR., Matematiker; Res. 1846 15/5: 600 R.
 Ansøgn.: 1845 28/10 (J.N. 1083/1846).
- USSING, J. L., Filolog; Res. 1844 6/4: 500 R. i 2 Aar, 1846 15/5: 600 R.
 Ansøgn.: 1842 30/12 (J.N. 900/1843), 1843 29/12 (J.N. 776/1844), 1845 5/11 (J.N. 1083/1846).
- USSING, W. J. A., Jurist; Res. 1846 15/5: 400 R.
 Ansøgn.: 1845 20/10 (J.N. 1083/1846).
- VALENTINER, THEODOR, Læge; Res. 1844 6/4: 400 R.
 Ansøgn.: 1843 1/9 og udat. (J.N. 776/1844), 1844 20/12 (J.N. 639/1845).
- WEIS, ANDREAS SEVERIN, Møller; Res. 1843 31/3: 400 R.
 Ansøgn.: 1843 17/1 (J.N. 900/1843).
- WENDT, F. W., Kunstgartner; Res. 1842 18/5: 200 R.
- WESTERGAARD, N. L., Orientalist; Res. 1842 18/5: 1000 R., som 2. Portion af Fondens Bevilling 1841 21/6, 1842 24/11: 1020 R., 1844 19/1: 507 R.
 Ansøgn.: 1841 20/12 (J.N. 1335/1842).
- WIBORG, K. F., Kunsthistoriker og Teolog; Res. 1842 18/5: 200 R., 1845 22/3: 400 R.
 Ansøgn.: 1842 25/4 (J.N. 1335/1842), 1842 14/9 og 1843 7/2 (J.N. 900/1843), 1844 31/12 (J.N. 639/1845).
- WINTHER, GEERT, Politiker; Res. 1847 12/5: 500 R. i 2 Aar.
- WOLFF, EMIL THEODOR, Landøkonom, 1847 12/5: 500 R.
 Ansøgn.: 1845 5/10 (J.N. 1083/1846), 1847 23/2 (J.N. 1232/1847).

WORSAAE, J. J. A., Arkæolog; Res. 1842 18/5: 200 R., 1846 27/2: 800 R., 1846 23/9: 800 R.

Ansøgn.: 1842 26/2 (J.N. 1335/1842), 1846 20/2 (J.N. 446/1846), 1846 2/9 (J.N. 2060/1846).

ØRSTED, SØREN CHR., Læge; Res. 1847 12/5: 300 R., 1848 5/5: 300 R.

Ansøgn.: 1843 1/12 (J.N. 776/1844), 1846 28/12 (J.N. 1232/1847).

Tillæg

Arkæologen J. J. A. WORSAAES Ansøgninger.

20. Februar 1846.

Til Kongen!

Efterat man i Norden gennem mange Aarrækker har samlet enkelte og adspredte Efterretninger om Oldtidsminder og mærkelige Fund, synes man nu mere og mere at kunne ordne de indsamlede Resultater og ved Hjælp af dem berede i Nordens Historie et nyt og uventet Grundlag. Men skal dette tilbørlig kunne skee, da maa der først og fremmest arbeides paa at tilveiebringe et fordomsfrit Overblik over alle Oldtidsminderne, saavel i de tre nordiske Riger som i de Egne, der i Oldtiden bleve besatte af udvandrede Nordboere, og det er i denne Henseende af Vigtighed for Oldtidsvidenskaben at mere omfattende og sammenlignende Undersøgelser end før foretages til de Egne, som endnu ere rige paa oldnordiske Mindesmærker.

I Løbet af adskillige Aar har jeg, tildeels ved Deres Majestæts Naade, været saa heldig at kunne i antiquarisk Øiemed bereise Sverige, det sydlige Norge og Tydskland, hvorved jeg er blevet sat istand til at gjøre mangehaande Iagttagelser, der i Hovedsagen findes optagne i mit nysudkomne Skrift: „Blekingske Mindesmærker fra Hedenold, betragtede i deres Forhold til de øvrige skandinaviske og europæiske Oldtidsminder,“ og som muligen i adskillige Punkter kunne tjene til at oplyse Gangen i Nordens, ja maaskee endog det øvrige Europas tidligste Bebyggelse og Culturforhold. Men for saavidt muligt at opklare denne Sag og navnlig paavise den rette Forbindelse mellem Europas Oldtidsminder i Almindelighed og Nordens i Særdeleshed, staaer der endnu tilbage for mig, ikke alene at bereise saa lidet undersøgte Lande som Rusland, Spanien, ja selv Frankrige og England, men fremfor Alt maa det være mig magtpaaliggende foreløbig at erholde nøie Kjendskab til de Egne i Norden, jeg hidtil ikke har seet, og som udmærke sig ved en overordentlig Rigdom af Oldtidsminder, nemlig det nordlige Norge og det ligeoverfor liggende Skotland, der

med de tilgrændsende Øer i Oldtiden blev saa fuldstændig besat, især mod Nord, af udvandrede Nordboere, at det norske Sprog (the Norse) endnu i Mands Minde skal være talt paa Ørkenøerne. De talrige skotske Oldtidslevninger ere forhen ikkun værdigede ringe Opmærksomhed, hvor for ogsaa Hertugen af Sutherland i Slutningen af sidstafvigte Aar opfordrede det kongelige Nordiske Oldskriftselskab til at lade en nordisk Antiquar undersøge de talløse derværende Steensætninger, Gravhøie og andre Minder om de gamle Nordboere. Ved samme Leilighed tilbød Hertugen at yde al mulig Assistance, især paa sine betydelige Godser, hvor de fleste og mærkeligste Oldtidslevninger i Nordskotland skulle findes bevarede.

Da jeg fra det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab fik Tilsagn om at blive paa det Bedste anbefalet til Hertugen af Sutherland, maatte Ønsket om at besøge Skotland, efter først at have seet det nordlige Norge, hvorfra Skotland bebyggedes, blive dobbelt levende hos mig. Men alligevel havde jeg ikke turdet vove at fremkomme med en allerunderdanigst Ansøgning om at forundes en Understøttelse til i Sommer at bereise disse Lande og drage Fordeel af Hertugen af Sutherlands Tilbud, naar ikke Deres Majestæt af Interesse for Oldtidsvidenskabens Fremme allernaadigst havde opmuntret mig og givet mig Tilladelse dertil. Reiser i begge de nævnte Lande er nemlig saa kostbare, at jeg ikke vilde kunne afholde Udgifterne ved en Reise paa 4 til 5 Maaneder med en ringere Sum end 1,000 Rigsdaler, isærdeleshed da jeg tillige maatte anvende et ikke ubetydeligt Beløb til Forberedelser, navnlig til et nøiere Studium af det engelske Sprog og den skotske Dialect, samt endelig til Equiperung m.m. Ligesom jeg imidlertid føler mig forvissat om, at en nøiagtig antiquarisk Undersøgelse af det nordlige Norge og Skotland vil give betydningsfulde Oplysninger til Nordens ældre Historie, saaledeslover jeg at haabe, at jeg, hvis Deres Majestæt allernaadigst vilde forunde mig den ovennævnte Reiseunderstøttelse, heller ikke skulde foretage en ganske frugtesløs Reise.

2. September 1846

Thurso, Caithness i Skotland.

Til Kongen!

Sidstafvigte Foraar havde Deres Majestæt den Naade at bevilge mig en Reiseunderstøttelse af 800 Rd. for dermed at foretage en antiquarisk Reise til Skotland, nærmest med Hensyn til de derværende nordiske Oldtidsminder. For at erholde Anbefalinger og i det Hele forberede mine Undersøgelser, var jeg nødsaget til at gaae over London, hvorfra jeg tog gjennem det østlige England til Skotland. Jeg

har her bereist den sydvestlige Deel, og forat benytte den bedste Aars-tid paa Øerne og Vestkysten, valgte jeg at gaa først til Arran, Bute Kambrag, Skye, Lewis, adskillige Fjorde paa Vest- og Nordkysten samt Orkney, og jeg er for Øieblikket ifærd med at undersøge Mindesmærkerne i Caithness. Paa denne Reise har det ikke været mig muligt at anstille de nødvendige Jagttagelser i kortere Tid end 6 Maaneder, hvilket har havt til Følge, at den ovennævnte allernaadigste Understøttelse er særdeles betydelig sammensmeltet. Reiserne her ere forbundne med saadanne Bekostninger, at enhver Reisedag idetmindst medtager 1 Guinea (c. 10 Rbdl.), hvortil kommer, at alene Reisen til og fra England vil koste over 200 Rbdl.!

Om faa Dage agter jeg at afgaae til Sutherland til Dunrobin Castle. Men efterat have seet Mindesmærkerne der, vil det staae tilbage for mig at undersøge den *østlige Deel* af Skotland, der er fuld af Levninger fra Nordboernes Tid. Men ikke engang denne Reise vil jeg være istand til at foretage med mine nærværende pecuniære Kræfter, hvilket jeg tilfulde forudsaae, idet jeg allerunderdanigst ansøgte Deres Majestæt om en højere Sum, end der allernaadigst blev mig bevilget. De brittiske Oldtidsminder ere desuden endnu ikke bragte i et tidssvarende System, og det er derfor ikke muligt at uddrage sikkre Resultater alene af Oldtidsminderne i en saa indskrænket Deel af det brittiske Rige, som jeg hidtil har havt Leilighed til at see, eller endog af Skotland alene.

Jeg føler mig imidlertid overbeviist om, at jeg ved at sættes istand til tillige at undersøge de vigtigste Steder i det vestlige og sydlige England samt det østlige Irland, hvor Nordboer ofte færdedes, og hvor den største Oldsagssamling paa de brittiske Øer findes (i Dublin), og ved endelig i nogen Tid at benytte de store Bibliotheker og Samlinger i London vil kunne give en ny Udsigt over den brittiske Archæologi og under alle Omstændigheder bringe et større Lys end hidtil over den brittiske og derved tillige over den nordiske Oldtid, idet jeg navnlig vil gaae ud fra vore nordiske Mindesmærker og godtgjøre deres Betydning baade for Englands og det øvrige Europas ældste Historie.

Men dette vil ikke kunne skee, med mindre Deres Majestæt allernaadigst vil forunde mig en ny Understøttelse af 800 Rbdlr. Jeg skulde ikke have fremkommet med et saadant Andragende, naar jeg ikke havde næret det Haab, at Deres Majestæt, der allernaadigst har ladet mig foretage min Reise, ogsaa vil gjøre det muligt for mig at fuldende, hvad jeg troer ikke uden Held at have begyndt, isærdeleshed da en Reise som den af mig angivne endnu ikke har været foretaget af nogen brittisk Oldforsker.

SYDSLESVIGSKE HERREDSFOGDER

AF

J. SMITH

FLENSBORG AMT

Vis Herred

1483-1527. **JES THOMSEN**, han ejede 2 Gaarde i Kollund, 1488 fik han Adelsbrev af Kong Hans. Gift m. **ANNA**, Jes Riggelsens Enke af Vonsmoos.

1539-1556. **BOY JESSEN** (Jes Thomsen og Anna).

1572-1604. **JES BOYSEN** (Boy Jessen). Gift m. **ANNA NISDATTER**, f. ca. 1520 (Nis Henriksen og Anna), død 1561.

1604-1625. **NIS ASMUSSEN** (Asmus Jacobsen og Metta Boyesen), død 1625. Gift 9/9 1599 m. **CATHARINA** (Købmand i Flensborg Lorenz Ketelsen og Christine Hacke).

1625-1655. **LORENZ NISSEN**, f. 23/10 1603 paa Oldemorstoft (Nis Asmussen og Catharina Ketelsen), død 7/9 1655, bgr. 17/9 i Bov K. Gift 10/8 1626 m. **ANNA** (Hfg. Nis Hansen og Anna Clemmentsen), f. 31/12 1597, død 13/2 1654, bisat i Bov K. 24/2.

1656-1657. **NICOLAUS NISSEN**, f. 29/5 1627 (Lorenz Nissen og Anna), død i Hamborg 19/4 1684. Gift 7/5 1661 m. **MAGDALENA BOYSEN** (Hofmønsterskriver Lorents B. og Margrethe Bülcke), død 1694.

1657-1660. **HANS NISSEN**, f. 30/1 1630 paa Oldemorstoft (Hfg. Lorenz N. og Anna), død i Flbg. 11/5 1660 bisat i Frue K. 22/5. Gift 3/10 1659 i Flensborg **MARGARETA KROCK** (Borgmester Hinrich K.), død 1681.

1657-1662. **LORENTZ HINRICHSEN**, Vice Herredsfoged (Ejer af Oldemorstoft Hinrich Lorentzen og Marina), død 1669. Gift 1° **KIRSTEN BRODERSDATTER** fra Frigaarden Risbrik i N. Hacksted S.; 2° **INGEBORG JESSEN**, f. 1616, død 1685.

1669-1675. **NIS LORENTSEN** (Lensen), f. paa Oldemorstoft (Lorents Hinrichsen og Ingeborg Jessen), død ca. 1684. Vice Herredsfoged.

1675–1682. NIS LORENTSEN, Herredfoged. Gift 1° 1680 m. ANNA CHATRINE NIELSDATTER (AF. paa Tranekær og Taasinge, senere Borgmester i Svendborg Niels Lauridsen (Nis Lorensen) og Catharina Nissen); 2° 13/6 1681 i Bov m. ANNA HINRICHSEN, f. 27/2 1664 i Bov (Tolder Lorenz H. og Anna Hansdatter), bgr. 1/5 1731 i Varnæs, hun gift 2° m. Sognepræst PETER FABRICIUS i Varnæs, f. i Varnæs 27/3 1662 (Sognepræst Johannes F. og Elisabeth Mayland), død 23/8 1700, hun gift 3° m. BARTHOLD CHRISTIAN ÆGIDIUS, f. i Bylderup 1673, døbt 23/11 (Sognepræst Ægidius Laurentzen og Mette Enevoldsdatter Lauridsen), død i Varnæs 3/4 1733.

1682–1706. JÜRGEN MÜLLER (Borgmester i Kiel Hans M. og Maria Holst), død 8/6 1706. Gift 19/9 1672 m. AGATHA BEYER, f. 1650 (Otto B. og Catharina Faust), død 2/1 1710.

1706–1729. HINRICH LÜDERS, f. i Harburg 3/7 1659 (Raadmand Henrik L. og Anna Magdalena Schriever), død 25/1 1737. Gift 25/10 1687 i Flensborg m. ELSABE PREHN, f. i Flensborg 19/8 1672 (Husfoged Hans P. og Elsabe Lange), død 17/4 1754.

1729–1768. MICHAEL FRIEDRICH LÜDERS, f. i Flensborg 21/9 1704 (Hfg. Hinrich L. og Elsabe Prehn), død 2/10 1782. Gift 1° 17/9 1734 m. MARGARETHA DOROTHEA CLAUSEN, f. 8/11, dbt. 11/11 1711 i Flensborg (Købmand Hans C. og Anna Willers); 2° 18/2 1752 i Sønderborg m. ANNA MARIA PAULSEN, f. 16/2 1716 (Apoteker Paul P. og Anna Willers), død 4/8 1760.

1768–1790. HINRICH LÜDERS, f. i Flensborg, døbt 7/6 1736 (Herredsfoged Michael Friedrich L. og Margaretha Dorothea Clausen), død 2/2 1807. Gift 1768 m. ENGEL MARIE FRIEDLIEB, f. i Flensborg, døbt 11/1 1733 (Ernst F. og

1790–1819. OTTO GEORG BØDECKER, født i Aabenraa, døbt 3/6 1749 (Amtsforvalter Arendt B. og Anna Cathrine Kamphøener), død 16/11 1819 i Flensborg, bgr. 22/11 i Hanved.

1820–1829. CHRISTIAN BALTHASAR PETERSEN, f. i Broager 21/7 1783 (Sognepræst Reinhold P. og Louisa Sophia Friderica Martini), død.

1829–1833. CAI WILHELM GEORG VON RUMOHR, f. i Slesvig 16/7 1797 (Christian August v. R. og Louise Marianne Baronesse von Dehn), død 3/10 1879. Gift 10/10 1827 m. THERESE HENRIETTE VON GOSSLER (Conrad Christian v. G. og Anna Charlotte Cuny), f. 26/6 1805, død 5/10 1853.

1833–1834. LUDWIG GUSTAV HEINZELMANN, f. 28/9 1803 (Johann Christian Friedrich H. og Jakobine Rahbeck), død 17/10 1861. – Ugift.

1834-1839. CARL WILHELM ANTON VON WIMPFEN, f. 27/12 1802 (Friherre Tobias Peter v. W. og Nicoline Christiane Amalie Bloch), død 4/4 1839.

1840-1852. JULIUS CHRISTIAN JOSIAS SCHOLTZ, f. 19/10 1804 (Ludwig Hinrich S. og Lucia Elisabeth Hoe), død 20/5 1886. Gift 1841 m. BRIGITTA CATHARINA JENSEN, f. 19/6 1810 (Hans J. og Brigitta Matthiessen), død 3/3 1871.

1853-1856. JOHANN FREDERIK CHRISTIAN KNUDSEN, f. 8/1 1823 (Johan Lauritz K. og Bertine Christiane Mellerup), død 15/8 1873. Gift 29/9 1853 m. IDA CHRISTOPHINE SUSANNA MATHILDE GRÜNER, f. 3/4 1833 (Pastor Laurits Peter Winding G. og Cathrine Andrea Michaelsen Rosted), død 26/11 1881.

1856-1859. JOHAN GEORG CHRISTOPH FRIEDRICH KOCH, f. 11/6 1827 (Friedrich Ernst K. og Juliane Marie Schmidt), død 18/3 1905. Gift 13/12 1853 m. FRO MATHILDE FRIIS, f. 16/8 1819 (Christian Frederik F. og Froe Catharina Olufsen), død 18/3 1905.

1859-1864. ADAM FREDERIK MOLTKE, f. 1/2 1821 (Christian Julius Frederik August M. og Catharina Margrethe Dorothea Colding), død 20/11 1886. Gift 31/5 1861 m. LUISE AUGUSTA GERTRUDE VON ROSEN, f. 31/7 1837 (Wilhelm Ludwig Carl v. R. og Sophie Marie Decker), død 26/5 1916.

Ny Herred

1478-1490. ERIK PETERSEN, kaldet Maler.

1500-1540. MARQUARD DIEDRICHSEN.

1540-1570. JES MARQUARDSSEN (Marquard Diedrichsen).

1570-1584. DIETRICH MARQUARDSSEN (Marquard Diedrichsen).

1585-1601. JÜRGEN MARQUARDEN (Marquard Diedrichsen).

1601. CLAUS MARQUARDSSEN (Jürgen Marquardsen).

1610-1622. PEDER RASCH, død 1622. Gift 1° Datter af Claus Marquardsen; 2° INEBURG BENNICK (Peter B. og Christie Petersdatter).

1622-1630. CLAUS RASCH (Peter R.), død 15/10 1636. Gift 1° CHRISTINE MARQUARDSSEN; 2° ANNA ECKHOLT.

1630-1636. NIS JÜRGENSEN.

1638-1651. MORITZ MORITZEN, f. i Aabenraa, døbt 12/3 1609 (Amtsforvalter Peter M. og Catharina), død 1651. Hans kone overlevede ham.

1652-1654. GOTTSCHALCK BEHR. Gift m. ANNA ELISABETH, som overlevede ham.

1654–1671. VILHELM PIPER, død 1699. Gift 1° m. N.N.; 2° 18/1 1680 m. FELICITAS JENSEN, f. i Sønderborg, døbt 12/8 1660 (Borgmester Jacob J. og Anna Sophia Boldich); 3° 1682 i København m. CATHARINA JÜRGENS (Johan J.), død i København, bgr. 7/8 1711.

1671–1714. THOMAS PETERSEN, bgr. 19/11 1737. Gift m. N.N.

1714–1724. DIETRICH NICOLAUS PETERSEN, f. 1674 (Thomas P.), død 1724. Gift 6/7 1715 m. ANNA SOPHIA PIPER (Ulrich Christian P. og Dorothea Jensen), bgr. 23/10 1723.

1724–1733. ALBERT HEIN, f. 1667 (Jürgen H. og Adelheit), død i Altona 23/6 1741. Gift 1° m. N.N., 2° m. N.N.

1733–1758. EMANUEL HEMSEN, f. ca. 1695 (Hans H. og Friderica Dorothea), død 5/4 1758. Gift 1° m. MARGRETHE WREDE, f. 1701 (Claus W. og Maria Gundes), død 11/5 1749; 2° 1750 i Sønderborg m. DOROTHEA SOPHIA MILNITZ, død 17/5 1811.

1758–1775. JOHAN BOYSEN, f. 2/6 1723 (Diedrich B. og Lena Margaretha Feddersen), død 1799. Gift 1° 20/8 1756 m. ELISABET LOMBORG, f. 1722 (Pastor Matthias L.), død 14/8 1777; 2° 5/11 1777 m. IDA MARGARETHA KÖNIG, f. 10/1 1746 i Tolk (Pastor Matthias K. og Adelheit Benedicta Lunding), død 8/3 1802.

1775–1788. PETER CHRISTIAN KELLERMANN, f. i Rendsborg 6/5 1748 (Kapt. Peter K. og Anna Christina Miles), død i Haderslev 14/10 1820. Gift 21/10 1775 i København m. CHRISTINE SANGAARD, f. 7/2 1755 (Ole Petersen S. og Anna Kirstine Hansdatter Klejtrup), død i Neumünster 16/6 1822.

1788–1789. PETER VON SIEVERS, f. 4/4 1759 i Kiel (David Reinhold v. S. og Friederica Carolina von Carls), død 9/3 1839. Gift 1° 11/7 1794 m. ELISABETH DOROTHEA FRIDERICA LOBEDANZ, f. i Slesvig, døbt 18/7 1770 (Carl Friedrich L. og Catharina Dorothea Thomsen), død 12/7 1806; 2° 7/10 1815 i Neumünster m. MAGDALENA CHARLOTTA JULIANA FREDERIKKE REYHER, f. 6/12 1786 i Kiel (Dr. Johann Georg R. og Dorothea Elisabet Friederica von Prangen), død i Kiel 11/9 1869.

1789–1798. MICHAEL FRIEDRICH LÜDERS, f. i Flensborg 31/1 1758 (Ulrich Adolf L. og Birgitta Christina Timm), død 11/10 1837 i Kiel. Gift 31/7 1789 m. JOHANNA MARIE HAMMERICH, f. 11/1 1760 i Kværn (Pastor Philip Ernst H. og Marie Christiane Holst), død 14/9 1846.

1798–1815. GERHARD HINRICH NASSER, f. i Bordesholm 3/3 1752 (Friedric Johann N. og Catharina Margretha Thomsen), død 29/7 1815. Gift m. CATHARINA MARGARETHA THOMSEN, f. 22/9 1764 i Bornhøved (Pastor Hinrich Christian Th. og Fraucke Margaretha Elisabeth Erichsen), død 18/11 1852.

1815–1846. FRIEDRICH AUGUST THIESSEN, f. 10/2 1776 i Preetz (Gerhard Friedrich T. og Amalia Garmer), død 20/4 1858. Gift 1807 m. SOPHIA JOHANNA WILHELMINA BAEUERLEIN, f. 18/5 1778 i Kiel (Christoph Hinrich B. og Dorothea Elisabeth Johanna Lindelof), død 24/11 1864.

1846–1850. MORITZ ANDREAS MORITZEN, f. i Ahrensbæk 21/1 1794 (Amtsforvalter Lorenz M. og Martha Catharina Petræus), død 3/5 1872. Gift 1833 m. ADELHEIT SCHMIDT, f. i Flensborg 5/6 1808 (Købmand Peter Petersen S. og Anna Christiansen), død 1849.

Husby Herred

1483–1495. HANS SYMONSEN (Simensen).

1538. NIS GUNDESEN.

1562. GUNDE NIELSEN (Negelsen). Gift m. N.N., levede 1593.

1577–1624. SIMON JENSEN.

1626–1658. JES RASCH, død 1/3 1658. Gift m. CATHARINA (dep. Borger i Flensborg Matthias Hoe og Elsabe Lange).

1658–1674. MARCUS PAHLEN. Gift m. N.N., som overlevede ham.

1674–1684. PETER NEANDER, død ca. 1690. Gift m. ANNA, død 20/3 1706.

1684–1714. MARCUS PAHL jun. Gift m. N.N.

1714–1731. SCHWEN SCHWENSEN. Gift m. en Datter af Marcus Pahl.

1731–1739. OLUF OLUFSEN BAGGE (Hederider Heinrich Olufsen Bagge). Gift 1732 m. ELSABE MARGRETHA SCHWENSEN (Schwen S.).

1739–1776. GEORG FRIES, f. i Drengsted, døbt 21/2 1712 i Døstrup (Herredsfoged Matthias F. og Anna Margrethe Schmidt), død 14/3 1792. Gift m. CHRISTINA SCHEFFER, død i Flensborg 15/11 1786.

1776–1815. FRIEDRICH CHRISTIAN BOYE. Gift 24/10 1777 m. CHRISTINA FRIES, døbt i Flensborg 28/9 1752 (Herredsfoged Georg F. og Christina Scheffer), død 6/11 1783.

1816–1829. PETER FRIEDRICH SCHARFFENBERG, f. 17/9 1779 i Kellinghusen (Frantz Hinrich Christian S. og Sophia Lucretia Christiana Bruhn), død 18/1 1829 i Flensborg.

1829–1831. CHRISTIAN BALTHASAR PETERSEN, se under Vis Herred.

1831–1850. CHRISTIAN LEWSEN, f. i Læk 13/5 1801 (Herredsfoged Ingwer Carsten L. og Magdalena Dorothea Wald), død 26/8 1853. Ugift.

Husby og Ny Herreder

1850–1852. WILHELM FREDERIK LUDWIG THEODOR VON LEVETZOW, f. 8/4 1820 i Flensborg (Joachim Godske L. og Wilhelmine Charlotte von Stolle), død 29/5 1888. Gift 1° 15/8 1849 m. MARIE ASUNTA CATHRINE Comtesse BLÜCHER AF ALTONA, f. 1/6 1827 (Conrad Daniel Lensgreve B. af A. og Maria Barbara Abestee), død 5/10 1851; 2° 5/5 1857 m. MATHILDE CAROLINE Comtesse MOLTKE, f. 23/4 1832 (Magnus Theodor Greve M. og Frederikke Sophie Antoinette Comtesse Wedel-Jarlsberg), død 5/4 1882.

1852–1853. LUDVIG FREDERIK HENRIK Greve BROCKENHUS-SCHACK, f. 11/8 1825 (Henrik Adolph Greve B.-S. og Margaretha von der Maase), død 13/10 1906. Gift 4/7 1854 m. JULIE GEORGINE SOPHIE Comtesse MOLTKE, f. 4/5 1830 (Adam Wilhelm Lensgreve M. og Marie Elisabeth Comtesse Knuth), død 24/12 1889.

1853–1861. WILHELM FERDINAND BARON WEDELL-WEDELLSBORG, f. 6/12 1827 (Joachim Godske Baron W.W. og Gregersine Olave Juel), død 3/8 1914. Gift 18/11 1859 m. LOUISE MARIE SOPHIE Comtesse SCHULIN, f. 27/12 1839 (Johan Sigismund Greve S. og Charlotte Zeuthen), død 3/4 1904.

1861–1864. CHRISTIAN VON SCHÖLLER, f. 15/11 1826 (Thomas Georg S. og Magdalena Dorothea Staal), død 1904. Ugift.

1864. WILHELM CHRISTIAN ANDERSEN, f. 27/3 1816 (Friderica A.), død 15/12 1864. Gift 25/9 1845 m. JOHANNE SOPHIE DAVIDSEN, f. 8/7 1824 (Diaconus David D. og Metta Bahnsen), død 22/2 1888.

1864–1865. WILLIAM AUGUST FISCHER-BENZON, f. 22/10 1810 (Major Jacob Ludvig F.-B. og Margaretha Emilia Danielsen), død 19/4 1891. Gift 26/3 1842 m. THORA AGATHA LOUISE EMILIE FRELS, f. 1/10 1823 (Dr. Christian Friedrich F. og Anna Margaretha Wolck), død 30/4 1882.

1865–1867. AUGUST PETER CHRISTIAN RÖMER, f. 15/2 1821 (Bernhard Pohns R. og Augusta Margaretha Krugmann), død 26/1 1885. Gift 10/8 1859 m. JOHANNA MARGARETHA KELTING, f. 25/7 1836 (Bagermester Behrend K. og Christiane Röper), død 1903.

1867–1868. BLEICK MATTHIAS BLEICKEN, f. 21/10 1835 (Jens B. og Marin Boysen), død 21/2 1900. Gift m. EMILIE SIMONSEN, f. 26/9 1845 (Pastor Simon S. og Sophie Hedwig Hiorth), død 21/7 1925.

Husby, Ny og Munkbrarup Herreder

1868–1889. AUGUST HANS ANDREAS OVENS, f. 5/2 1829 (Andreas O. og Anna Angel). Gift m. SOPHIE BENEDICTE CHRISTINE FRIEDERIKE JENSEN, f. 1/8 1829 (Carl Friedrich J. og Anna Margretha Maibohm), død 13/4 1889.

Munkbrarup Herred

1708–1717. JOHAN JESSEN, f. i Blans (Gdr. Johan J. og Cecilia Hansdatter From), død 16/5 1724. Gift Juli 1678 m.N.N., død i Broager 16/4 1726.

1717–1722. CHRISTIAN AUGUST JÜRGENSEN, f. i Glücksborg, døbt 27/2 1682 (Kornskriver Christian J.), død efter 1731.

1722–1730. JOHAN CHRISTIAN RÜCHARD.

1730–1732. AUGUST FRIEDRICH LORENTZEN.

1740–1744. JOACHIM FRIEDRICH LÜTGENS, død i Glücksborg 26/11 1748.

1749–1755. DIETRICH STASCHEN.

1756–1768. JOHAN CHRISTIAN GUDE, f. i Flensborg 25/6 1722 (Købmand Hans Christian G. og Maria Margrethe Jebesen), død 22/6 1782. Gift 14/5 1757 m. CHRISTIANE DOROTHEA SEHEMANN, døbt 23/7 1734 (Pastor Peter S. og Anna Margaretha Ovens), død 4/4 1776.

1768–1795. HINRICH CLAUSEN, f. 2/10 1743 i Flensborg (Købmand Nikolau C. og Charlotte Margarethe Henriette Lüders), død 18/12 1814. Gift 18/11 1778 m. ELISA ANTONETTA AUGUSTE HOLM, døbt 12/12 1759 (Henrik Christian H. og Elisabeth Langhein), død 6/9 1822.

1795–1882. CÆSAR FRIEDRICH ERNST BLOCH, f. i Middelfart, døbt 19/10 1764 (Sognepræst Tønne B. og Margrethe Hedvig Jebens), død 25/5 1836. Gift 1° 26/9 1792 m. ABEL CATHRINA PETERSEN, f. i Flensborg, døbt 6/12 1772 (Søncke P. og Maria Dorothea Lauben), død 19/7 1803; 2° 23/10 1804 m. CECILIA MARGARETHA STRICKER, f. 5/10 1778 i Glücksborg (Herredsfoged Lorenz S. og Lovise Sophia Friderica Mordini), død Marts 1814.

1823–1826. FREDERIK CHRISTIAN EMIL THEODOR CLAUS DANKWART, f. 15/11 1782 i Segeberg (Franz Christian D. og Charlotte Maria Germern), død 23/10 1856. Ugift.

1826. PETER LÜDERS, f. 10/3 1785 i Tønder (Friedrich Carl L. og Christine Todsen), død 12/10 1878. Gift 3/12 1831 m. JOHANNE ELISABETH DE BOOR, f. 21/10 1811 i Hamborg (Advokat Carl Friedrich de B. og Johanne Elisabet Amsinck), død 18/7 1880.

1826–1834. OTTO DIEDERICH HOLM, f. 18/5 1792 (Hans Henrik H. og Catharina Dorothea Bentzen), død 20/6 1857. Gift 22/6 1828 m. CAROLINE WOLFF, f. 21/8 1802 (Henrik Conrad W. og Sophie Marie Christine Looft), død 9/9 1864.

1835–1864. FREDERIK VALENTIN ERIK VON BERGER, f. 17/12 1805 (Ernst Ludvig v. B. og Sophie Caroline Comtesse Krag Juell Vind), død 29/5 1877. Ugift.

1864–1867. HUNOLD CARL JOHANN GEORG VON AHLEFELDT, f. 19/2 1819 (Heinrich v. A. og Elisabeth von Blöcher), død 9/2 1906. Gift 28/6 1861 m. EMMA SONNENSCHMIDT, f. 5/1 1840 Hermann S. og Emma Møller), død 18/5 1883.

1867. BLEICK MATTHIAS BLEICKEN, se under Husby og Ny Herreder.

1868–1889. AUGUST HANS ANDREAS OVENS, se under Husby, Ny og Munkbrarup Herred.

Ugle Herred

1483. GREGORIUS NISSEN.

1499. TRUWELS GREGORIUSSEN (fm. Søn af Gregorius Nissen).

–1565. JÜRGEN GUNDESEN. Gift m. N.N.

1565–. JENS JÜRGENSEN (Jürgen Gundesen).

1595–1610. MARQUART JESSEN. Gift m. Anna.

1612–1627. HANS TAMBSSEN.

1627–1648. CLAUS HENGST.

1646. ANDREAS HANSEN, Vice Herredsfoged.

1652. JENS BUNTZEN, Vice Herredsfoged.

1648–1668. BARTRAM MEINCKE. Gift m. N.N.

1668–1712. HEINRICH MEINCKE, død 25/2 1712.

1712–1727. JOHAN VON STEDING, bgr. 10/9 1727. Gift 28/6 1707 m. CHRISTINA HINRICHSEN, f. i Bov, døbt 2/7 1676 (Tolder Hans H. og Christina Lorentzdatter), bgr. 10/3 1744.

1727–1741. JOHANN HINRICH KAHL, død 19/12 1741.

1742–1748. WILHADUS KAMPHØVENER, f. i Aabenraa 16/5 1719 (Borgmester Bendix Caspar K. og Anna Fabricius), død 24/5 1748. Gift 31/8 1742 m. CHARLOTTE CHRISTINE VON STEDING (Johan v. S. og Christina Hinrichsen).

1748–1752. JOST DIEDRICH BENT, død 11/12 1752. Gift m. CHRISTINA SOPHIA.

1753–1773. JÜRGEN JÜRGENSEN, død 28/11 1773. Gift 5/3 1757 m. Enke CHRISTINA SOPHIA BENT.

1773-1790. STEFFEN CONRAD MUSHAACK, død 21/1 1792. Gift 22/7 1760 m. ANNA LAURBERG, død 19/5 1803.

1790-1795. CÆSAR FRIEDRICH ERNST BLOCH, se under Munkbrarup Herred.

1795-1830. NICOLAUS BOIE, f. 28/2 1764 (Pastor Nicolaus B. og Lucia Catharina Mecklenburg), død 3/3 1830. Gift 18/2 1791 m. MARGARETHA DOROTHEA HINRICHSSEN, f. 6/7 1768 (Pastor Nicolaus H. og Anna Jort), død 3/10 1844.

1830-1846. MORITZ ANDREAS MORITZEN, se under Ny Herred.

1847-1850. JOHANN JACOB JOCHIMS, f. 10/4 1804 (Husmand Hinrich Linan J. og Telsche Petersen). Ugift.

1850-1852. JULIUS CHRISTIAN JOSIAS SCHOLTZ, se under Vis Herred.

Vis og Ugle Herreder

1853-1856. JOHANN FREDERIK CHRISTIAN KNUDSEN, se under Vis Herred.

1856-1859. JOHAN GEORG CHRISTOPHER FRIEDRICH KOCH, se under Vis Herred.

1859-1864. ADAM FRIEDRICH MOLTKE, se under Vis Herred.

1864-1865. CHRISTIAN MATTHIESEN, f. 18/5 1812 (Johann M. og Sophie Koch) død 4/5 1902. Gift 1840 m. MARIA SOPHIA THOMSEN, f. 28/8 1814 (Jes Peter T. og Sophia Catharina Hartwigsen), død 1/7 1887.

1865-1867. CARL AUGUST JASPER, f. 5/9 1829 (Christian Friedrich J.). Ugift.

1867-1868. BLEICK MATTHIAS BLEICKEN, se under Husby og Ny Herreder.

FLENSBORG HERREDSFOGEDDISTRIKT

1868-1876. JOHANN HEINRICH SAUER, f. 21/11 1814 (Valentin S. og Ottine Ottsen), død 20/9 1876. Gift 10/7 1839 m. MARIANÉ AUGUSTE MØLLER, f. 1804 (Skibskaptajn Georg M. og Maria Jordt), død 25/9 1878.

1876-1889. PETER KOOP, f. 30/10 1833 (Hans K. og Wiebke Grönert), død 24/3 1913. Gift m. FRITZE OTTILIE ELISE ERICIUS, f. 9/12 1846 (Moritz Wilhelm E. og Maria Sophie Elise Preuss), død 11/6 1926.

GLÜCKSBORG HERREDSFOGEDDISTRIKT

1868–1889. AUGUST HANS ANDREAS OVENS, f. 5/2 1829 (Andreas O. og Anne Angel), død. Gift m. SOPHIE BENEDICTE CHRISTINE FRIEDERIKE JENSEN, f. 1/8 1829 (Carl J. og Anna Catharina Margaretha Meybohm), død 13/4 1889.

GOTTORP AMT**Kappel Herred**

1853–1866. HUGO EMIL VON BUCHWALDT, f. 29/11 1810 (Ludwig Nicolaus Hugo v. B. og Christine Emilie Krück), død 17/3 1880. Gift 1850 m. EMMA FRIEDERICA POHLMANN, f. 3/10 1817 (Købmand Hinrich P. og Caroline Krull), død 1/11 1889.

1868–1872. AUGUST JOHANN FRIEDRICH RAHTLEV, f. 12/1 1835 (Advokat Wulf Heinrich Christian R. og Doris Diedrichsen), død 3/8 1872.

1872–1879. PAUL RICHARD OSWALD KAUSCH, f. 18/2 1833, død 27/8 1903. Gift 1891 m. MARIA DOROTHEA BRAACK, f. 4/3 1845 (Carl Hinrich B. og Sophia Friderica Freucken).

1879–1889. JOHANN EDUARD WANDREY.

Slis Herred

1496. OTTO TAMMSEN.

1509. CALLE HINRICHSSEN.

Slis og Fysing Herreder

1550. HANS SCHRØDER.

1569–1610. DETLEFF SCHRØDER (Hans S.).

1610–1649. HANS SCHRØDER, f. 1580 (Detleff S.), død 30/6 1649. Gift m. MAGTALENA.

Slis Herred

1649–1650. VALENTIN BEHN. Gift m. N.N.

1650–1670. MATTHIAS PULS, bgr. 6/8 1680. Gift m. MARGARETHA, død 15/1 1672.

1670–1684. DETLEF JOHAN PULS (Matthias P.), død 28/6 1699.

1684–1689. GEORG FRIIS, død 17/2 1698.

1689–1699. DETLEF JOHAN PULS.

1699–1712. CHRISTIAN KAMPHØVENER, f. ca. 1640 (Bendix K. og Anna Münden), død 1712. Gift 1692 m. ANNA DOROTHEA MECKLENBURG (Krigskommissær Arend M. og Anna Dorothea).

1713–1721. HANS PETERSEN LAUROP, død 1751. Gift 1° 1714 m. ELISABETH LARSEN, dbt. 23/7 1694 i Flensborg (Købmand Lütge L.); 2° m. HEDWIG MARGRETHE SPECHT, f. 1697 (Christian S.), død 1/1 1758.

Slis og Fysing Herreder

1723–1726. CONRAD FRIEDRICH VON BERGEN.

1726–1753. NICOLAUS ULRICH LEGRAND.

1753–1769. CHRISTIAN HERMANN BRINCKMANN. Gift m. BRIGITTA MARGARETHA AMBDESS, f. 3/7 1736 (Andreas Christian A. og Margaretha Christina Hoier).

1769–1774. ABRAHAM DIEDERICH JANSEN, f. 7/11 1740 (Wilhelm J. og Elisabeth Wilmsen), død 13/7 1811. Gift 21/7 1769 m. ADELHEIT BRIGITTA ELISABETH FITZMANN, f. 23/9 1747 (Hinrich F. og Christine Agneta Boysen), død 19/5 1801.

1774–1778. LORENTZ STRICKER, f. i Flensborg, døbt 31/8 1725 (Købmand Lorentz S. og Agneta Maria Esmarch), død 15/7 1778. Gift 30/9 1777 m. LOUISE SOPHIE FRIDERICA MARTINI, f. i Glücksborg 12/2 1743 (Philip Ernst M.).

1778–1780. GEORG FRIEDRICH COCH, f. 1/5 1729 (Georg Johan Eberhard C. og Ernestine Elisabeth Cichow), død 1/9 1780. Gift 21/1 1728 m. FRENCK CHRISTINA BOCK, f. i Egernførde 1738, døbt 3/3 (Sømand Jochim B. og Elisabeth Pletner).

1780–1782. FRANTZ PRANGEN, f. i Kiel, dbt. 2/5 1737 (Sekretær). Gift 13/10 1780 m. ANNA ELISABETH MACKEPANG, f. 1760 (Dr. med. Marcus M. Margrethe Reimers Sølling), død 2/2 1837.

1782–1809. NICOLAI VON KLØCKER, f. 6/4 1751 (Johannes v. K. og Maren Flesborg), død 29/9 1821. Gift 9/4 1790 m. CATHARINA CAROLINE DE BRUYN (Major Johan B. og Dorothea Lovise Otto), død.

1809–1831. SOPHUS HANS ERIK HENNINGS, f. 5/2 1777 (Friedrich Carl H. og Anna Maria Klüver), død 3/12 1831. Gift 1° 13/2 1805 m. MARGARETHA FRIEDERICA RAMBUSCH, f. 5/9 1781 (Friedrich Vollrath R. og Anna Dorothea Lorck), død 9/7 1809; 2° 4/4 1810 m. SOPHIE DOROTHEA FRIEDERICA RAMBUSCH, f. 27/5 1738, død 10/4 1853.

1832–1834. JOHAN JOACHIM CHRISTIAN LÜDERS, f. 9/3 1782 (Johan Franciscus Benedictus L. og Elsabe Dorothea Holländer), død 17/11

1846. Gift 17/11 1815 m. DOROTHEA MARIANA WILHELMINA HEINZE, f. 13/2 1794 (Valentin August H. og Elisabeth Dorothea Christiani), død 22/9 1837.

1834–1850. FRIEDRICH CARL BRIGITTUS HENNINGS, f. 7/10 1805 (Rochus Hans Erik H. og Margaretha Friederica Rambusch), død 13/9 1858. Gift 20/5 1834 m. HENRIETTA LOUISE MARIE VIM, f. 13/10 1811 (Charles Louis V. og Catharina Colsmann), død 16/12 1887.

1850–1851. WILHELM VON STAFFELDT, f. 19/9 1816 (Otto Diedrich v. S. og Engelke Juliane Wigantine von Holten), død 24/11 1872. Gift 10/5 1851 m. HENRIETTE SOPHIE ADELAIDE GARRIGUES, f. 9/6 1818 (Købmand Jean Antoine Henri G. og Maria Dorothea Palmié), død 30/7 1878.

1852–1858. GEORG FRIEDRICH ELISER CHRISTIANSEN, f. 24/6 1814 (Johan Friedrich C. og Johanne Friederica Elisabeth Klos), død. Gift 15/5 1855 m. CHARLOTTE DOROTHEA VON ELBERG, f. 23/11 1819 (Christian August v. E. og Louise Maximiliane von Bielefeld).

1858–1864. JULIUS KAY AXEL MUUSMANN, f. 3/5 1814 (Købmand Matthias M. og Anna Christiana Ambrosius). Ugift.

1864–1866. HEINRICH GREVE BLOCH, f. 7/12 1796 (Klaus B. og Margreta Greve).

1866–1867. FRIEDRICH NICOLAUS BRÜCK, f. 30/10 1812 (Lorenz Caspar B. og Maria Dorothea Petersen), død 20/11 1897. Gift 8/8 1853 m. CHRISTINE SLETTING PONTOPPIDAN, f. 12/2 1814 (Børge Dinesen P. og Mette Maria Jensen), død 17/2 1900.

1867–1868. KARL LOUIS AUGUST LEOPOLD VON HOLLEN, f. 29/1 1839 (Julius Heinrich v. H. og Sophie Caroline Marie Luise zu Wehnde), død 1/5 1895. Gift 25/5 1884 m. LUISE GREVINDE VON PLATEN ZU HALLERMUND, f. 21/2 1862 (Georg Greve v. P. zu H. og Julie Grevinde von Hardenberg), død 14/6 1936.

Krop Herred

1491. CLAWES GUNDYNGK.

1564. JÜRGEN SCHRØDER. Gift m. CATHARINA, død 4/6 1572.

1566. JACOB SEDING, død 27/8 1585. Gift m. CATHARINA, død 4/6 1572.

1566. MARX GUDE, død 18/4 1594. Gift m. N.N.

1592. WYBE GUNDE.

1593–1599. MARCUS GUNDE (GONNE). Gift m. WYBE.

1599–1611. JACOB UTZEN. Gift m. WYBE, død 28/3 1636.

- 1611–1646. JOHANNES JÜNGLING (Johannes J. og Elisabeth von Wehrden. Levede 1650. Gift m. N.N. (Jacob Utzen og Wybe).
- 1650–1652. MATTHIAS TEDTENS.
- 1654–1677. GEORG ANDERSEN. Gift 8/5 1654 m. N.N.
- 1679–1684. NICOLAUS ANDERSEN (Hfg. Georg A.). Gift 10/7 1680 m. MAGDALENA HEDEWIG.
- 1684–1686. CHRISTIAN LUND.
- 1686–1689. CHRISTIAN LUTH.
- 1689–1696. JOHAN ADOLF MUHLENHAGEN.
- 1697–1700. JÜRGEN HOLLING. Gift m. N.N.
- 1701–1713. JÜRGEN BERNHARD PETERSEN, død 1713. Gift m. ELLIN, som overlevede ham.
- 1713–1742. JOHANN DANIEL KAHLEN, bgr. 30/5 1754.
- 1742–1755. BURCHARD FLOTO, død 30/7 1755.
- 1755–1765. JOHANN HEINRICH SIEWERS, død 20/9 1765, 58 Aar. Gift m. v. LANGENSCHWARTZ.
- 1765–1768. CLAUS JENSEN, død 16/11 1768.
- 1769–1789. CHRISTIAN HERMANN BRINCKMANN. Gift m. BRIGITTA MARGARETHA AMBDERS, f. 3/7 1736 (Sognepræst Andreas Christian A. og Margaretha Christina Hoier).
- 1789–1797. PETER VON SIEVERS, f. 4/4 1759 (David Reinhold v. S. og Friderica Carolina von Carls), død 9/3 1839. Gift 1° 11/7 1794 m. ELISABETH DOROTHEA FRIDERICA LOBEDANZ, f. i Slesvig, døbt 18/7 1770 (Carl Friderich L. og Catharina Dorothea Thomsen), død 11/7 1806; 2° 7/10 1815 m. MAGDALENA CHARLOTTA JULIANA FREDERIKKE REYHER, f. 6/12 1786 (Dr. Johann Georg R. og Dorothea Elisabeth Friederica v. Prangen), død 11/9 1869.
- 1797–1833. OTTO GOTTLIEB VON SCRIVER, f. 12/1 1762 (Lebrecht Christian v. S. og Wilhelmine).
- 1834–1848. FRIEDRICH KARL FERDINAND JACOBSEN, f. 22/12 1798 (Pastor Georg J. og Christiane Sophie Warncke), død 10/3 1875. Ugift.
- 1848–1850. HANKE HANKEN, f. 16/8 1809 (Hanke H. og Ida Maria Johanna Schmidt).
- 1850–1851. WILHELM VON STAFFELDT, se under Slis og Fysing Herreder.
- 1852–1867. CHRISTIAN FRIEDRICH MARTIN KETELSEN, f. 17/12 1811 (Boy K. og Elisabeth Wilhelmine Thortsen). Gift m. ANNA ELISE FRIEDERIKKE.
- 1867–1868. LUDWIG HEINRICH FRIEDRICH WITTE, f. 9/11 1829 (Johann Christoph W. og Caroline Henriette Friderica Pauline Klotz),

død 25/12 1885. Gift 13/5 1863 m. AUGUSTE HENRIETTE WOLBERG, f. 9/11 1819 Carl Christian W. og Henriette Cathrine Knudsen), død 1916.

SLESVIG HERREDSFOGEDDISTRIKT I

1868–1889. KLAUS KÜHL, f. 7/7 1817 (Joachim K. og Antje Stoltenberg), død 10/2 1896. Gift 1° 26/8 1846 m. ANGELICA BENEDICTA CHRISTOPHINE HENRIETTE HENNING, f. 6/6 1825, død 3/10 1866; 2° m. FRITZE ELISE LANGE.

Arens Herred

1599–1605. FRANTZ CLAUZEN.
 1606–1648. HANS CLAUSEN, død ca. 1660. Gift m. N.N.
 1648–1680. LEONHARDT UHL. Gift m. N.N.
 1684–1685. GEORG FRIES, død 17/2 1698, 54 Aar.
 1686–1689. JOHAN GILBRECHT.
 1689–1695. JENS RABEN, levede 1710. Gift m. N.N., bgr. 16/6 1715.
 1695–1698. HANS KØPKE, død 10/1 1716. Gift m. CHRISTINA MARIA WREDE.
 1698–1706. JOHAN MEYBOHM.
 1706–1707. FRANTZ JÜRGEN KOCH.
 1708–1713. HEINRICH HELD.
 1713–1740. HINRICH OYE, f. 24/7 1740. Gift m. ERDMUTH MØLLER.
 1740–1758. FRANTZ JOACHIM ROHDE, død 20/1 1766.

Arens og Treja Herreder

1759–1766. FRANTZ JOACHIM ROHDE, død 20/1 1766.
 1766–1790. CHRISTIAN PETERSEN, død 1790.
 1790–1824. FRIEDRICH VOLLRATH RAMBUSCH, f. 25/2 1745 (Johann R. og Frederikke Christiane Jebens), død 9/10 1826. Gift Okt. 1780 m. ANNA DOROTHEA LORCK, f. 12/3 1759 (Heinrich L. og Anna Margretha Claudius), død 28/5 1800.
 1824–1834. HIERONYMUS CHRISTIAN MÜLLER, f. 11/2 1778 (Nicolaus Georg M. og Eleonora Elisabeth Hahn), død Sept. 1860. Gift 22/5 1821 m. ELISABETH MARGARETHA HIERONYMUS BØHL, f. 1/6 1799 (Hieronymus Hartwig B. og Anna Lucia Bugislaus), død 26/6 1859.
 1834–1850. FRANTZ SEESTERN-PAULY, f. 17/12 1802 (Georg Friedrich P. og Catharina Maria Ahlers), død 27/12 1866. Gift 6/8 1827

m. AMALIE ELISABETH v. STEMANN, f. 6/8 1806 (Georg Christian v. S. og Friederikke Ulrika Louise Schiffmann, død 27/5 1863.

1850–1856. WILHELM VON STAFFELDT, se under Slis og Fysing Herreder.

1856–1864. HARALD AUGUSTIN VALENTIN KNUDSEN, f. 26/12 1823 (Frederik Ernst Vilhelm K. og Kirstine Bruun), død 20/1 1891. Gift 9/11 1856 m. MINNA WOLFHAGEN, f. 28/3 1813 (Johan W. og Friderikke Wilhelmine Henriette Richardi), død 2/2 1900.

1864–1867. JULIUS DETLEF LUDWIG ROEMER, f. 13/8 1826 (Bernhard Pons R. og Augusta Margaretha Krugmann), død 14/9 1883. Ugift.

EGERNFØRDE HERREDSFOGEDDISTRIKT

1853–1860. LUDWIG FREDERIK HENRIK BROCKENHUIS-SCHACK, se under Husby og Ny Herreder.

1860–1867. GEORG GUSTAV CHRISTIAN VON ZÜLOW, f. 21/1 1822 (Friedrich Gustav Helmuth v. Z. og Inger Marie Stube), død 5/6 1907. Gift 20/7 1853 m. KONSTANCE CHARLOTTE CLAUSEN, f. 22/11 1834 (Johan Mathias C. og Maria Juliana Dorothea Bruhn), død 30/9 1930.

HÜTTEN AMT

Hütten Herred

1519. BYLEVELT.

1542. SIEVERT BROCKDORFF.

1566. PETER BRUCHER.

1571–1592. HANS BLOME, død 25/6 1592. Gift m. MARGARETHA VOIGT (Heinrich V.), død 7/4 1598.

1594. JOACHIM WITTORP.

1597–1601. JÜRGEN DÜPOW, død 1625.

1603–1609. JASPER VON PENTZE (Balthasar v. P. og Anna Pogwisch), død 1618. Gift 1600 m. ANNA POGWISCH (Henning P.), død 1617.

1609–1611. CHRISTOPH MARTENSEN, død Nov. 1643. Gift m. CATHRINE MANDIX (Peter M. og Margaretha).

1613–1614. JÜRGEN BUELLE.

1616–1620. THOMAS ESMARCH (Pastor Jacob E. og Catharina Hansen), død 1620.

1620–1627. WILHELM MANTEUFFEL, død 1627. Gift m. N.N.

1627-1660. PETER HEYE, død 1660. Gift 28/10 1629 m. LUCIA WESLING.

1661-1662. OTTO HEYE. Gift 27/8 1640 m. CATHARINA, død 4/1 1686.

1663-1684. NICOLAUS STRUMPFERT. Gift ca. 1664 m. CATHARINA, død 4/1 1686.

1684-1689. LUDWIG DIETRICH HEBER, død 1691. Gift m. CATHARINA EGGERS.

1689-1704. CHRISTOPHER HEYE (Otto H.), død 1704. Gift m. ABEL HOLLÆNDER (Claus H. og Elsabe), bgr. 6/3 1694.

1704-1706. JOHANN ROLFSEN, død 1706. Gift m. ANE JANE.

1706-1710. JOHANN DIETRICH WAGNER, lever 1731. Gift m. N.N.

1710-1759. JOHANN HINRICH RICHTER (Johann R.), død 27/4 1759.

1759-1795. JENS FLESSBURG, dbt. 6/7 1715, død 11/9 1796. Gift 22/9 1756 m. FRIDERICA JOHANNE LINDE, fremstillet 28/7 1723 (Christian L. og Ursula Barbara Ebers), død 17/10 1779.

1795-1824. HIERONYMUS KAMPHØVENER, f. 21/1 1757 (Bernhard Caspar K. og Anna Christina Grauer), død 30/7 1824. Gift 2/6 1797 m. AUGUSTA SOPHIE ACKERMANN, f. 16/9 1777 (Johann Friedrich A. og Louise Christiana Otte), død 19/11 1830.

1796-1799. CONRADT FRIEDRICH POSSELT, f. 7/11 1762 (Johann August P. og Eleonore Marie Hammerich), død 10/8 1808. Gift 18/2 1797 m. MARIA MAGDALEENA HAAN, f. Dec. 1788, død 18/5 1847.

1799-1831. ANDREAS FRIEDRICH AUGUST LANGHEIN, f. 21/8 1773 (Benedictus Conrad Heinrich L. og Helena Nissen), død 1831. Gift 11/8 1799 m. JOHANNA ELISABETH URIEL, f. 4/5 1774 (Johann Friedrich U. og Mette Magdalena Rickers), død 31/10 1812.

1831-1841. CHRISTIAN HEINRICH POSSELT, f. 17/3 1796 (Christian Friedrich P. og Margaretha Maria Petræus). Gift 22/8 1834 m. DOROTHEA WILHELMINA ROMUNDT, f. 6/12 1809 (Peter Christian Hartwig R. og Johanna Christiana Elisabeth Siemen), død 1872.

1842-1850. FRIEDRICH HEINRICH VON BERNSTORFF, f. 23/1 1809 (Andreas Hartwig Berthold Friedrich v. B. og Hedvig Sophie von Sperling), død 20/1 1851. Gift 19/12 1847 m. ELEONORE CAROLINE VON RUMOHR, f. 12/1 1808 (Christian August v. R. og Sophie Adelaide Hennings), død 15/12 1892.

1850-1864. MAXIMILIAN FRANCISCUS BLAUENFELDT, f. 26/4 1799 (Maximilian Franciscus B. og Ingeborg Petersen), død 29/1 1880. Gift 25/11 1828 m. EMILIE RAFN, f. 2/5 1801 (Carl Gottlob R. og Anna Cathrine Lorenzen), død 11/12 1874.

1864-1866. CARL CHRISTIAN THEODOR LÜBBES, f. 12/12 1801 (Johann Georg Vorwerk L. og Heinriette Charitas Emilie Rebenitz), død 21/6 1885. Gift 20/11 1830 m. SOPHIA FRIEDERIKA CHRISTIANA V. D. WETTERING, f. 16/9 1809 (Christian Albrecht v. d. W. og Margaretha Christiana Kruse), død April 1836.

1867-1868. WILHELM JAHN, f. 10/1 1809 (Jacob J. og Juliane Sophie Friederikke Trendelenburg), død 3/2 1885. Gift 7/9 1842 m. CHARLOTTE VOLCKMAR, f. 22/5 1816 (Christian V. og Christine Auguste Schwefel), død 18/8 1883.

1868-1889. LUDWIG DANIEL WOLFRAM PETERSEN, f. 24/4 1824 (August Joachim P. og Charlotte Hinrichsen). Ugift.

Hohn Herred

15. -. MARQUARD (MARCUS) OHEM.

1565-1612. HANS OHEM. Gift m. N.N.

1613-1640. DETLEV OHEM. Gift m. N.N.

1642-1675. HANS OHEM.

1675-1684. DETLEFF OHEM. Gift 1679 m. N.N.

1684-1689. DIETRICH LUDWIG HEBER, se under Hütten Herred.

1689-1707. DETLEFF OHEM.

1707-1713. CHRISTIAN ALBRECHT OHEM (Detleff O.). Gift 31/8 1705 m. CATHARINA SCHÖNBERG, død 29/3 1737.

1713-1717. FRIEDRICH JESSEN MØLLER.

1718-1721. JOHANN DANIEL KAHLEN.

1721-1767. LUDWIG AUGUST SIDON, f. 1693, død 13/2 1774. Gift 1° m. MAGDALENA MARGARETHA FEMEN, f. i Güstrow, bgr. 12/2 1746; 2° 28/2 1747 m. CATHRINA HELENA OHEM, f. 1710 (Christian Albrecht O. og Catharina Schönberg), død 6/5 1764.

1767-1784. NICOLAUS HELDT, døbt 7/4 1724 (Johan H.), død 8/9 1784. Gift m. N.N.

1784-1807. JOHANN HEINRICH HUSS, døbt 15/11 1737 (Kay Friedrich H. og Magdalena Christina), død 21/3 1812. Gift 1° 1784 m. ANNA MAGDALENA KLINCK, f. 4/4 1748 (Jacob K. og Sophia Margaretha Jördening), død 24/10 1788; 2° 1789 m. APOLLONIA MARIA LIEBHOLD (Pastor Daniel L. og Elisabeth Emerentia Niemann), f. 22/7 1749, død 2/2 1816.

1807-1839. LUDWIG CHRISTIAN CHRISTIANI, f. 16/8 1774 (Wilhelm Ernst C. og Maria Dorothea Mielck), død 12/3 1843. Gift 1°

1807 m. CHRISTINA MARGARETHA IBSEN, f. 1782 og Maria Catharina Bude), død 25/11 1826; 2° 1827 m. CHRISTINA FRIEDERICA BOIE, f. 9/1 1782 Friedrich Christian B. og Christina Fries), død 12/11 1854.

1840–1848. CARL FRANTZ CHRISTIAN ERNST WILHELM VON GERSTENBERG, f. 13/8 1802 (Georg Adolph Wilhelm v. G. og Juliana Maria von Ehrenstein), død 21/10 1856. Gift 24/5 1840 m. ELISA MARIA COLD BARTHOLIN, f. 14/11 1817 (Frederik Vilhelm B. og Elisa Margretha Cold), død 18/6 1870.

1848–1851. JOHANN HEINRICH LUDWIG FRANCK, f. 14/8 1809 (Johann Christian Ludwig F. og Anna Catharina Henriette Bremer), død 7/10 1876. Gift 22/10 1848 m. ROSALIE AGATHE CAROLINE RAUERT, f. 21/10 1817 (Jacob R. og Johanne Philippine Stüver), død 21/2 1867.

1851–1854. MAXIMILIAN FRANCISCUS BLAUENFELDT, se under Hütten Herred.

1854–1864. EDUARD NISSEN, f. 23/2 1810 (Lorenz N. og Anna Christina Jørgensen), død 24/7 1867. Gift 27/3 1845 m. MARGARETHA HOLM, f. 9/3 1823 (Johann Christian H. og Bartholina Friederica Schroeter), død 15/5 1906.

1864–1867. CARL LUDWIG TADEY, f. 30/8 1832 (Carl Christian T. og Louise Friederikke Wildhagen), død 2/6 1903. Gift.

1867–1870. LUDWIG HEINRICH FRIEDRICH WITTE, f. 9/11 1819 (Johann Christoph W. og Caroline Henriette Friderica Pauline Klotz), død 25/12 1885. Gift 13/5 1863 m. AUGUSTE HENRIETTE WOLBERG, f. 1/11 1829 (Carl Christian W. og Henriette Cathrine Knudsen), død c. 1916.

1871–1875. JOHANN HEINRICH SIEVERTS, f. 1/8 1834 (Jacob S. og Christina Margaretha Thiessen), død 28/5 1888. Gift 30/4 1874 m. META ELISABETH CHRISTIANE DOHRMEYER,.

1876–1884. JOHANN HEINRICH HANSEN, f. 20/1 1817 (Christian Lorentz H. og Anna Nielsen), død 27/6 1890. Gift 30/12 1847 m. ANNA MARIA TORP, f. 10/3 1829 (Jørgen Christensen T. og Mette Maria Beck), død 8/11 1907.

1884–1888. GUSTAV KLINGER, f. 15/12 1842, død 12/4 1922. Gift 1872 m. MARIE HENRIETTE LAURA WERNER, f. 1850.

PROKURATOR, SKØNAAND OG PATRIOT

PHILIP JULIUS KNUDSEN, 1792-1850

AF

H. F. GARDE

Vi kan alle glæde os over, at det dejlige Landsted Sophienholm ved Bagsværd Sø nu, takket være Lyngby-Taarbæk Kommunes Offervilje og kulturelle Forstaaelse, bliver sikret for Eftertiden og gjort tilgængeligt for Offentligheden. Det er Digterinden FREDERIKKE BRUN, der har gjort Stedet berømt – mere end den oprindelige Grundlægger, Holmskjold, og Bygmesteren, Ramée – men foruden hende kan man godt paa Tærskelen til Ejendommens ny Æra som Kulturcenter for det gamle Lyngby Sogn – mindes ogsaa den næste Ejer, som købte Stedet af Frederikke og Constantin Bruns Bo i 1837, og som heller ikke var helt almindelig. Det var den tidligere Redaktør af Berlingske Tidende, Landsover- samt Hof- og Stadsretsprokurator PHILIP JULIUS KNUDSEN, en Mand, hvis Navn – hvis man skal tro Historikeren Frederik Barfod – i Datidens København var saa kendt som Randers Handsker.¹

Ph. Julius Knudsen, som han skrev sig, var Redaktør af Den Berlingske Tidende – eller Den danske Statstidende, som den hed i den Periode – i Aarene 1821-28, og i sit store Værk om dette Blads Historie har T. Vogel-Jørgensen fortalt om denne Side af Knudsens Virksomhed.² Hans alsidige Sagførergerning var iøvrigt forenet med en dyb og ægte Kærlighed til Naturen og Poesien – han var selv lidt af en Lyriker – og med et uforfærdet og idealistisk Sind, der flammede heftigt op i 1848 og førte til en betydelig Indsats fra hans Side under Trearskrigen.

Knudsen, der blev født 1792, var Præstesøn fra Snoldelev. Faderen PETER ADOLF KNUDSEN (1759-1820), der i sin Ungdom var Litterat og Medlem af Drejers Klub,³ fik i 2 Ægteskaber ialt 14 Børn, hvoraf flere blev særprægede og betydelige Personligheder. Ph. Julius kom paa Herlufsholm og følte sig Livet igennem stærkt knyttet til Herluf Trolles Skole og Egnen omkring Susaaen, som han besang i adskillige

Digte.⁴ Han var senere ogsaa meget aktiv ved Iværksættelsen af de Møder for gamle Elever fra Herlufsholm, som afholdtes navnlig paa Herluf Trolles Fødselsdag d. 14. Januar, og som blev en Forløber for Herlovianersamfundet, og han samlede i de Aar han ejede Sophienholm Herlovianerne til festlige Sammenkomster derude Sankt Hansaften.⁵

Allerede i Skoletiden optraadte han uforfærdet, idet han sammen med et Par andre Elever sprang i Susaaens rivende Strøm for at redde en druknende ung Pige, hvorfor han af Kongen fik tildelt Medaljen for ædel Daad.⁶

Ph. Julius Knudsen blev Student fra Herlufsholm 1812. Blandt Kammeraterne var den senere kendte Læge F. V. MANSA, Søn af Slotsgartneren paa Fredensborg og uden for Ægteskab Fader til Bogforlæggeren F. V. Hegel.

Knudsen studerede Jura og blev 1817 cand. jur. med 1. Karakter. Aaret efter blev han Prøveprokurator ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten og 1820 Prokurator ved alle Over- og Underretter i Danmark, Højesteret undtaget. 1829 Landvæsenskommissær i gamle Københavns Amt med Rang af Kammerraad.

1822 giftede han sig med sin jævnaldrende Kusine JULIE ZUSCHLAG (1791-1860), en Datter af Faderens Svoger og Ven fra Drejers Klub, Billedhugger F. L. ZUSCHLAG,⁷ og han fik med hende 3 Sønner og 1 Datter.

1826-34 ejede Knudsen Roskilde Kro, midtvejs mellem København og Roskilde, hvis smukke klassicistiske Hovedbygning for nogle Aar siden maatte falde for Roskildevejs Udvidelse. Foruden at drive Kroen, hvor han ogsaa havde Brændevinsbrænderi,⁸ benyttede han Ejendommen om Sommeren som Landsted og om Vinteren som Udgangspunkt for Kanefarter. Fra den Tid findes nogle Udtalelser om ham i Breve fra Deputeret i Generalitetet, Generalkrigskommissær C. REIMER til Datteren MATHILDE, der var gift med Knudsens Broder, Planteren, Kolonialadjutant H. C. KNUDSEN i Vestindien:⁹

18/6 1829: Knudsens Familie agter at tage i næste Uge til deres Land- og Lyststed Roeskilde Kro for der at tilbringe nogle Uger af Sommeren. ---

30/7 29: --- Vare igaar i Roeskilde Kro. Prokurator Knudsen var saa god at hente os i sin Vogn. Veiret var got. Ved Bordet drak vi vore vestindiske Venners Skaal. --- Stedet er nok mere lukratif for Knudsen, end det er noget behageligt Landsted for hans Kone. ---

6/9 29 (i Anl. af K.'s Udnævnelse til Landvæsenskommissær og Kammerraad): -- jeg haaber, at det bliver ved det gamle imellem os, og at han icke vil slaae alt for stærkt paa. --

21/9 29: -- Kammerraadinde Knudsen var her igaar Formiddag. De ere nu komne ind fra deres Sommer Residenz, Roskilde Kro.
10/1 1830: -- Her er nu prægtigt Kaneføre; Lotte¹⁰ har i disse Dage skullet kiøre i Kane med Knudsens, men hidtil er det ikke skeet.

17/1 30: Lottes Kanefart er da heldigen overstaet, og Veir og Vej favoriserer de Kanelyster overmaade meget iaar.

20/1 30: Prokurator Knudsen havde et Kaneselskab i Søndags i Roskilde Kro; -- jeg troer de var 6 à 8 Kaner.

7/3 30: -- iaftes var Lotte hos Kammerraad Knudsens; der var en Slage Concert, thi alting drejer sig nu om Musiken, saa man er færdig at glemme baade Huusholdning og Hiem derover.

26/9 30: -- indbudet til Skildpaddegilde hos Knudsens.

1/10 30: -- Skildpaddegildet i Onsdags er heldig overstaet. Man kan vel kalde det heldig, thi de Herrer, som vare der, drak tapperligen, opmuntrede dertil af deres Vært. --

13/2 1831: Det var igaar Prok. Knudsens Geburtsdag. Der var iaftes et stort Soirée hos ham. Han havde været saa god ogsaa at indbyde mig, men jeg var der ikke; jeg frygtede for at Selskabet var mig for vidtløftigt og vilde gaa ud paa Natten, hvilket ogsaa blev Tilfældet.

I Marts 1837 købte Prokurator Knudsen Sophienholm af Dødsboet efter Frederikke og Constantin Brun, efter at Ejendommen forgæves havde været udbudt ved 5 forudgaaende Auktioner. Prisen blev 6600 Rdl.,¹¹ en efter Datidens Forhold i sig selv ikke ringe Sum, men kun 1/10 af, hvad der var ofret paa den i Bruns Tid. Knudsen elskede Stedet og synes at have at have gjort Forsøg paa at samle en litterær og kulturel Kreds derude efter Fru Bruns Mønster. Blandt hans bekendte var HENRIK HERTZ, CHRISTIAN WINTHER og N. C. L. ABRAHAM, der maa formodes at være kommet derude, og det lykkedes ham ogsaa at faa nogle af de største Koryfæer paa Besøg.

25/5 1840 skriver han til Historiemaleren, Professor J. L. LUND:

„Thorvaldsen har lovet, dersom Veiret tegner godt i Morgen tidlig, at ville tage med til Sophienholm. Vil De, gode Hr. Professor: gjøre min Kone og mig den Glæde at være med og tilbringe en Dag hos os?“¹²

Oehlenschläger blev inviteret til Sophienholm i 1842 og fortæller 7/6 42 om Besøget i et Brev til Datteren Marie Konow i Norge:¹³

„ — — — Jeg tog imod Tilbudet, kørte derud med den venlige behagelige Mansa, som hentede mig paa Fasangaarden i sin Vogn og kørte derud. Det var meget artige Folk, som viste mig al mulig Opmærksomhed. Det morede og rørte mig at see det gamle Sophienholm, hvor jeg hos Bruns havde tilbragt saa mange Dage i yngre Aar. Men — det har noget Trist at see et saadant Sted igien i en andens Besiddelse, Værelserne indrettede paa en ganske anden Maade og beboet af ganske andre Mennesker. Saaledes sadde vi tilbords og spiste Suppe, Asperges og Steg, hvor Heiberg for mange Aar siden havde ligget i Sengen hos Fru Brun, da den Gamle kom ind med en Fremmed, som han viste Huset, men med en beundringsværdig Resignation havde sagt, idet han gik igien med den Fremmede: „Da liegt meine Frau mit einem Ihrer Bekannten.“ Heiberg læste hende nemlig noget for, og for yderligere Tydeligheds- og Mageligheds Skyld havde de strakt sig ved Siden af hinanden paa Sengebolstrene. Herr Knudsen holder Haugen i meget god Stand og er selv Gartner. Han fortalte mig, at en gammel Gartner havde fortalt ham meget om Fru Brun, der var en rar Kone, hvis hun ikke havde lidt saa meget af *Hinkegaasen*. Dette havde han misforstaaet, naar hun i sin sentimentale Extase havde sagt: Ich bin wie *hingegossen*. Mansa kørte mig til Frederiksberg; men da jeg vilde stige ned, tog jeg feil af Trinet og faldt — paa den bløde Jord. Vor Herre holdt sin Haand *under* mig, og jeg kom ikke til mindste Skade.“

Det vides, at Knudsen lejede Dele af Sophienholm ud om Sommeren,¹⁴ men Driftsudgifterne har vel været for store, og i Efter-sommeren 1842 saa han sig til sin store Sorg nødsaget til at afhænde Stedet, som blev solgt til Grev SIGFRED VICTOR RABEN for 10.000 Rdl.¹⁵ Han søgte Trøst ved Læsning af Emil Aarestrup og skrev foran i sit Eksemplar af dennes „Digte“, 1838,¹⁶ som han var en af de meget faa, der anskaffede kort efter Udgivelsen. „Til E. Aarestrup“, August 1842:

Jeg skulde være flittig,
men jeg var saa bedrøvet;
det som saa høit jeg elsked',
det var mig nu berøvet.

Jeg Pennen greb saa ofte,
og vilde til at skrive;
men ak! det kunde ikke
til nogen Stevning blive.

Da tog jeg dine Digte,
og – ja, jeg maatte græde;
men troer du vel: jeg vidste
ei, om det var af Glæde.

„I skønne Trær! hvor gjerne
„forbandt jeg mig med Eder,
„med dig, Platan! hvis Krone
„i Ætheren sig breder.

„O Dage, fyldt med Solskin,
„med Duft og Fuglevrimmel!
„O Nætter, gennemstraalte
„af Stjernesked og Himmel.¹⁷

O! Tak for disse Taarer,
for dine skønne Digte!
dem vil jeg ofte tye til,
naar Mennesker mig svigte.

Som Sagfører blev Knudsen bl. a. benyttet som Aktor i nogle af Tredivernes og Fyrreernes Trykkefrihedssager mod Pressefolk som GIØDVAD og J. A. HANSEN fra „Fædrelandet“.¹⁸ Han var Forsvarer for den i 1840 henrettede Morder OLE KOLLERØD ved den Kommissionsdomstol, der blev nedsat til Paadømmelse af Sagen, og kom i sit Defensorat, der findes trykt,¹⁹ ind paa moderne Synspunkter som Milieu'ets Betydning under Opvæksten og den uheldige Sammenblanding i Varetægtsfængslerne af ganske unge, endnu uerfarne Lovovertrædere med gamle, forhærdede Forbrydere.

En enkelt Sag, han tog sig af, kan fremhæves p. Gr. af det Billede den giver af den lille Turisme i de Dage:

Et Baghus i Dronningens Tværgade, der gennem ca. 50 Aar havde været benyttet som offentlig Dansesal, brændte i 1836. Efter Genopførelsen forbød Politiet Anvendelsen til Danselokale under Hen-

visning til Politiplakaten af 1775, der ikke hidtil havde været overholdt, hverken her eller andre Steder. Knudsen indgav 29/3 1839 paa Ejerens Vegne et Andragende til Kongen om Sagen og fulgte den Aaret efter – da Frederik VI var død og Christian VIII kommet paa Tronen – op med en personlig Skrivelse til Kabinetssekretær ADLER²⁰, hvori det bl. a. hedder:

„Fremmede, men især Svenskere, som saa hyppig komme herover for at more sig, klage lydeligt over, at her ikke er nogen offentlig Dandsebod med et nogenlunde antageligt Locale. De blive vist snart kjede af at søge deres Adspredelse i Kjøbenhavn, som derved har havt en ei ringe Fortieneste i de sidste Aar; ei blot ved det, som de Svenske Besøgende fortære her, men ogsaa ved de Indkjøb af Manufactur Varer, Porcellain etc., som de ved samme Leilighed gjøre her. De undlade ikke, hyppig at avertere i de kjøbenhavnske Aviser om Baller i Malmø, Ramløse etc.; thi de antage, at det er Kjøbenhavns Middelklasse forbudt at dandse *her*, og mon de feile meget deri?“

Begivenhederne i 1848 greb ham voldsomt. Den 22/3 traf FREDERIK BARFOD ham i Studenterforeningen (i Boldhusgade) og fulgtes med ham til Kongens Nytorv, hvor en stor Menneskemængde havde forsamlet sig foran Hotel d'Angleterre, hvor den slesvig-holstenske Oprørsdeputation, som 2 Dage senere fik Foretræde hos Frederik VII, var taget ind. „Fra flere sider“ – skriver Barfod – „hørte man ytringer som „De fem kæltringer derinde stå i spidsen for oprørerne, der vilde myrde vore brødre og sønner; det var en skam, om de skulde slippe helskindede bort“. Jeg havde endnu dengang en mægtig stemme, og, efter at have banet mig vej til porten, råbte jeg overlydt (omtrent): „holsteinerne har gjort oprør, og de skulle bekæmpes, straffes, hvis de ikke falde til føje. Men man tager fejl, hvis man mener, at den deputation, som er sendt hid, dannes af de opsætsige førere. Jeg kender dem ikke, men det er dog klart, at i et sådant øjeblik må alle de rette førere være samlede i hovedkvarteret, og man sender ikke over i sin fjendes lejr, hvem man ikke mener at kunne undvære, hvis de skulde komme noget til“. Sådan var min tankegang, og jeg fandt den ret fornuftig, finder den således endnu; men den gjorde ikke det mindste indtryk, hvad enten det så var min personlighed, der havde skylden, eller min brist på veltalenhed. Da tog Filip Julius Knudsen ordet, og hans ord vare hverken flere eller færre end disse: „Ja, var det *femtusinde*, vi her kunde hugge ned på stedet, det var en anden sag; men *fem* mennesker,

de ere jo ikke værd at røre ved!“ Den tale slog igennem, og han fik under latter et skingrende hurra.²¹

Da Krigen var brudt ud, stillede den da 56-aarige Knudsen sig i et Brev til TSCHERNING af 9/5 48²² til Fædrelandets Disposition:

„Jeg indseer ret vel, at det er halsløs Gjerning, jeg vil paatage mig, men tog jeg ikke i Betænkning at vove mine Sønner, hvorledes skulde jeg da tage i Betænkning at vove de faa Dage, jeg efter Naturens Orden endnu selv kan gjøre Regning paa. Min Familie er forsørget“.

En Maaned senere underrettede han Krigsministeren om, at han vilde oprette et Frikorps – eventuelt med sig selv som Anfører, „bestaaende af gode og mindre gode Skytter, der klæde sig selv (uden Uniform) og armeres ved frivillige Bidrag, tjene uden Pengeløn, men erholde Natural-Forpleining“.²³

D. 26/2 1849 sendte han til Kongen og et Par Dage senere til Krigsministeren et regulært Forslag om Oprettelse af en Folkevæbning i Jylland for at vanskeliggøre Tyskernes Fremrykning i Landsdelen, og „efter en høit staaende Mands udtrykkelige Raad“ fremkom han med det offentlig i et Tillæg til Berlingske Tidende d. 16/3 49. I nogle kommenterende Bemærkninger i samme Blad d. 10–11/5 49 siger han bl. a.: „Her gælder det i Sandhed for Danmark om at være eller ikke være. Om vi ved Uklogskab have fremkaldt Kampen, det er nu for sildig at debattere; vi ere nu engang midt i Kampen, og det gjælder at bruge alle sine Kræfter for ikke at blive tilintetgjort“.

Af disse Forslag blev der nu intet; men Knudsen bekostede bl. a. Udrustningen af en Del af dem, der meldte sig som frivillige til Hæren,²⁴ og nævnes i Tschernings „Efterladte Papirer“ som en af de Privatpersoner, der ofrede mest for den fælles Sag.²⁵

Alle Knudsens 3 Sønner deltog i Krigen, og den ældste, stud. med. THEODOR KNUDSEN, Premierløjtnant i 2. Forstærkningsbatallion, døde 3/10 1850 af Tyfus, paadraget i Felten. 10 Dage senere døde Faderen, 58 Aar gammel. Et Mindedigt af P. Chr. Zahle blev afsunget ved Herlovianerfesten 14/1 1851.²⁶ Hans Portræt er litograferet hos Tegner & Kittendorff efter en Profiltegning, udført af Hustruen 1849.²⁷

Faa Aar efter døde den yngste Søn, THORVALD. Den mellemste, ADOLF, født 1825, senere cand. teol., en fin og idealistisk ung Mand, Studentsanger, Ven med HOSTRUP, F. L. LIEBENBERG, de unge HAUCHS m. fl.,²⁸ gik ogsaa med i Krigen 1864 og optog efter Tabet af Sønderjylland et Arbejde som Højskoleleder Syd for Grænsen under

yderst vanskelige Forhold, først paa Aagaard Syd for Flensborg og derefter paa Sandbjerg ved Allsund, en Gerning, som sled den svagelige Mand op. Han døde af Brystsyege i 1873.²⁹

Tilbage var Datteren, LOUISE, der i 1848 var blevet gift med sin Faders yngste Halvbroder, Læge, senere dr. med. og Fysikus i Næstved, Konferensraad PETER ADOLF KNUDSEN (1819-1903).³⁰ Deres Hjem i Udkanten af Næstved, overfor Raadmandshaven, er med digterisk Frihed skildret af KARL GJELLERUP i Novellen G-Dur.³¹

NOTER

Om Ph. Jul. Knudsens almindelige Data henvises til Erslews Forfatterleksikon og H. Hjorth-Nielsen: Danmarks Prokuratorer.

¹ Frederik Barfod: Et Livs Erindringer, med Noter af Alb. Fabritius, Kbh. 1938, S. 269. – ² T. Vogel-Jørgensen: Berlingske Tidende gennem to Hundrede Aar, Kbh. 1949, I, S. 214-16 m. Noter. – ³ P. A. Knudsen staar bl.a. opført som „Litteratus“ i Subskribent-Fortegnelsen foran i Edvard Storms Samlede Digte, Kbh. 1785. Om hans Medlemsskab i Drejers Klub se Bj. Ochsner: Om nogle tidlige danske Silhouetter, Fund og Forskning I, 1954, S. 108, med Rettelse i F. og F. X, 1963, S. 153. – Om et Julebesøg i Knudsens Præstegaard i Snoldelev se Christian Christensen: En københavnsk Drengs Juleferie i Aaret 1801 (Aarbog for Københavns Amt, 1918, S. 32-36). – ⁴ Trykt i „Mindeblade for Herloviaanere“, Kbh. 1850. – ⁵ „Mindeblade for Herloviaanere“, anden Samling, Kbh. 1858. – ⁶ H. B. Melchior: Historiske Efterretninger om Herlufsholms Stiftelse, paany udgivne af Albert Leth, Næstved 1865, S. 232. – ⁷ Se Weilbachs Kunstnerleksikon III, 1952, S. 593. P. A. Knudsen og F. L. Zuschlag var 1. Gang gift med 2 Søstre Oppenheim. Om Z. og Drejers Klub se Fund og Forskning I, 1954, S. 109. – ⁸ Aa. Welblund og A. G. Hassø: Gamle Landevejskroer, Kbh. 1946, S. 190-92. – ⁹ Privateje. – ¹⁰ Anne Marie Charlotte Reimer, Datter af C. Reimer i hans 1. Ægteskab med Ane Charlotte Løve. – ¹¹ Skøde- og Panteprotokol, Kbhvns. Amts nordre Birk, Lit. Ø, Fol. 351-53 (Landsarkivet for Sjælland). – ¹² Det kgl. Bibl., Nyere Brevsamling, Dansk IX. – ¹³ Det kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 3694 4to. – ¹⁴ Brev fra Ph. Jul. Knudsen til I. G. Adler, 19/1 1840, Adlers Arkiv (Rigsarkivet). – ¹⁵ Skøde- og Panteprotokol, Kbhvns. Amts nordre Birk, Lit. AA, Fol. 67. – ¹⁶ Privateje. – ¹⁷ Af Digtet „Platanen“, Digte 1838, S. 209-11. – ¹⁸ Hother Ploug: Carl Ploug, I, Kbh. 1905, S. 214, og Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848, Kbh. 1944, S. 345, 360, 387, 393, 419; de der nævnte Prokuratorer Jul. Knudsen og Ph. J. Knudsen er identiske. – Aktoratet mod Giødvad – i Anl. af hans Artikel i Fædrelandet for d. 2/8 1844 „Kongens Svar paa den jydsk Adresse“ – blev trykt i Fædrelandet d. 17/8 1844 og kom derved til Kancelliets Kundskab. Knudsen erklærede heri, at han ikke i Artiklen havde fundet „noget enkelt Udtryk, nogen enkelt Sætning, nogen enkelt Mening“, hvorom det kunde siges, at Forfatteren havde tilside-sat skyldig Ærbødighed. Knudsen nødtes derfor til at antage, at Kancelliet havde fundet „Stykket i sin Helhed, Aanden heri, strafværdig, og heri nødes jeg til at være af det hoikongelige Collegiums Mening –“. Dette vakte Kancelliets Mishag, og Aktoratet i Sagen blev frataget Knudsen og i Stedet overdraget til Prokurator Del-banco, hvilket igen foranledigede nogle skarpe Indlæg i Fædrelandet om Regeringens

Indblanding i Domstolenes Uafhængighed, se Fædrelandet 1844, Nr. 1660, 1664-66 og 1691. -¹⁹ F. M. Lange: Udvalg af danske og udenlandske Criminalsager, Bd. VI, S. 203-15. -²⁰ Brev til Adler 18/6 1840, Adlers Arkiv (RA). -²¹ Se det i Note 1 anf. Værk, S. 270. -²² Tschernings Arkiv (RA). -²³ Brev af 18/6 1848, sammesteds. -²⁴ Herlovianersamfundet gennem 100 Aar, 1950, S. 32-33. -²⁵ Tschernings Efterladte Papirer II, Kbh. 1877, S. 288. -²⁶ Trykt i Tillæg til „Mindeblade for Herlovianere“, første Samling, Kbh. 1858. -²⁷ P. B. C. Westergaards Fortegnelse Nr. 6436. Portrættet er gengivet i det i Note 2 anf. Værk, I, S. 215. -²⁸ Se bl.a. C. Hostrup: Erindringer fra min Barndom og Ungdom, Kbh. 1891, S. 242, og Breve fra og til C. Hostrup, Kbh. 1897 (talrige Steder). -²⁹ H. A. Rosendal: Danskhedens Historie i Sønderjylland II, Kbh. 1912, S. 84-86. Mindedigt af Chr. Richardt i „Billeder og Sange“, Kbh. 1874. Breve fra Ad. Knudsen fra 1865-67 til Ungdomsvennen Fritz Olsen, Overlærer ved Søetatens Drengeskole, senere Sognepræst i Brændekilde-Bellinge, er trykt i Uddrag - ved Cl. Clausen - i Gads danske Magasin 1919-20, S. 353-62. - En Række Breve fra Ad. Knudsen 1852-72 til Adjunkt A.V. Gram i Aarhus findes i dennes Brevsamling i det kgl. Bibl. og en Samling Breve fra samme 1869-72 til Højskolemanden Hans Rosendal i dennes Arkiv i RA. -³⁰ Se Biogr. Leks. Han mindedes med Taknemmelighed Halvbroderens kærlige og opofrende Bistand for sig og sine Søkende efter Faderens Død (Selvbiografi i Universitetets Aarskrift 1858). -³¹ Huset, der i mange Aar bar Adressen Ringstedgades Forlængelse Nr. 1, er fornylig nedrevet i Forbindelse med Gaderegulering.

ANMELDELSER

Samling af de for Københavns Universitets legater gældende bestemmelser. Udarbejdet efter konsistoriums foranledning af STIG IUUL og E. VILLARSEN. Kbh. 1962.

Da den sidste oversigt over de til Københavns Universitet knyttede omfattende legatmidler er den af C. Goos i 1890 udgivne, og da der i det forløbne lange åremål naturligvis dels er tilkommet adskillige nye legater, dels er godkendt gennemgribende ændringer i fundatserne for en række af de legater, hvis bestemmelser forlængst er forældede, er det naturligt, at konsistorium allerede for en del år siden har pålagt universitetets stipendieudvalg at tilvejebringe en ny legatoversigt, der muliggjorde et overblik over de aktuelle bestemmelser og de til rådighed stående midler. Bogens færdiggørelse er blevet noget forsinket ved de store ændringer, der efter opgavens påbegyndelse er sket i kommunitetets retsforhold og sidst ved ændringerne i loven om Ungdommens uddannelsesfond. Til gengæld har man så fået en ajourført oversigt på et tidspunkt, hvor det vel kan formodes, at de væsentligste ændringer for en overskuelig tid er gennemført.

Der er ikke i det foreliggende værk noget skel mellem de to forfatters respektive andele, men man går vel ikke meget galt ved at antage, at professor Iuul har æren af den koncentrerede og klare fremstilling af retsreglerne, og at man har kontorchef Villarsen at takke for de kortfattede biografiske oplysninger, der bringes om en række til dels meget lidt kendte legatstiftere; de er i stor udstrækning hentet fra utrykt kildemateriale, i første række skifterettens arkivalier. I et tillæg til det egentlige korpus behandles en række institutioner, hvis legater vel ikke direkte sorterer under universitetet, men dog har så nær tilknytning dertil, at oplysninger om dem ville savnes i et sådant værk, det drejer sig om Studentergården, Kvinderegensen, Den Arna-Magnæanske stiftelse, Egmont H. Petersens Kollegium og Ungdommens uddannelsesfond m. m.

Oversigten er i første række tilvejebragt til brug for forvaltningen, og dernæst for de studerende, som her vil finde alt, hvad der er brug for at vide, men dette udelukker ikke, at også personalhistorikere vil glæde sig over denne nyttige oversigt, som er gjort tilgængelig gennem et fyldigt navregister – den vil glide ind blandt håndbøgerne på linje med Hiorth-Lorenzen, Rosendal og Salicaths store legatrepertorium.

ALBERT FABRITIUS

J. TEISEN: *Månedsløjtnanter 1848-50 og 1864*. Særtryk af Tidsskrift for Søvæsen, 1964.

I fortsættelse af den fortegnelse over månedsløjtnanterne under kanonbådskrigen, som kommandørkaptajn Teisen udsendte for et par år siden (jfr. Ph. T. 14. III, 123), har han nu tilvejebragt en fortegnelse over månedsløjtnanterne og reserveløjtnanterne fra de slesvigske krige. Antagelsen af reserveofficerer af disse kategorier hænger sammen med, at der i fredstid i flåden var tilstrækkeligt med kvalificerede linjeofficerer, samtidig med at man normalt ikke uddannede reserveofficerer med krig for øje, og den midlertidige karakter, som deres ansættelse havde, gør det besværligt at finde frem til den, man søger, fordi han ikke findes i de sædvanlige håndbøger.

Antallet af de reserveofficerer, hvis biografier er meddelt her, er væsentlig lavere end 1807-14, hvor fortegnelsen omfattede 456 personer. 1848-50 gjorde kun 48 månedsløjtnanter tjeneste, 1864 var tallet 124. Benævnelsen månedsløjtnant, der anvendtes endnu i den krigsministerielle opfordring til at melde sig i 1861, blev ved aspiranternes udnævnelse efter gennemgået eksercerskole afskaffet til fordel for titlen reserveløjtnant.

I de kortfattede biografier er der nedlagt et stort arbejde for at samle detaillerne om de mange i det væsentlige lidt kendte personer, og man glæder sig over, at der nu foreligger en fyldestgørende oversigt over de reserveofficerer, som mange forgæves har søgt i Topsøe-Jensens og Marquards værk om søofficererne.

ALBERT FABRITIUS

JOSEPH VALYNSEELE: *Les maréchaux de la restauration et de la monarchie de Juillet*. Leur familles et leur descendance. Paris 1962.

I fortsættelse af sine tidligere arbejder af denne kategori (jfr. Ph. T. 14, I, 189) har den franske genealog nu udsendt en fortegnelse over de af Bourbon'erne siden 1815 udnævnte marskaller af Frankrig og deres slægter. Arbejdet svarer i sit anlæg fuldstændigt til det tidligere omtalte værk, således at der bringes et ascentorium for den pågældende og fuldstændige oversigter over efterslægten efter ham. Ascentorierne er gennemgående korte, hvad der viser at disse høje dignitarere i stor udstrækning rekrutteredes fra ukendte slægter. For nordisk personalhistorie er her ikke meget at hente i denne samling (kun den svenske slægt SPARRE ses at forekomme), og det er derfor mere den principielle og metodiske interesse, der gør det naturligt at omtalte værket her. Det overordentlig fyldige notemateriale viser, hvor dybt der er gravet – også fra Sovjetunionen er der fremskaffet oplysninger – og man glæder sig over den ihærdighed og sporsans, med hvilken forfatteren er gået til værks.

Som ved anmeldelsen af den forrige samling, skal der også her gives nogle oplysninger om slægternes uddøen og overlevelsesprocenten. Den foreliggende fortegnelse omfatter 20 mænd, hvortil kommer i to tilfælde descendensen efter nevøer, altså ialt 22 „slægter“; af disse lever endnu 5, medens de 17 mands-

linjer er udslokt, heraf 1 i fjerde slægtled, af de øvrige 7 i første, 7 i anden og 2 i tredje generation. Sammenlagt er der således i de to værker oversigt over 40 mandslinjer, af hvilke 8 eller 20 pct. endnu lever; tallet er en del lavere end de 30 pct., der efter danske undersøgelser kunne ventes. Af de 32 uddøde slægter nåede kun een fjerde slægtled, de øvrige 31 er døde senest i 3. slægtled, det vil sige 96,9 pct. eller nøjagtigt det samme tal som i det danske materiale.

ALBERT FABRITIUS

Wappenführende Geschlechter der Bundesrepublik Deutschland. Band 17. 1961 (Wappenarchiv Dochtermann, Stuttgart).

Sammen med en række medarbejdere har ALFRED DOCHTERMANN udsendt det syttende bind af sin omfattende fortegnelse over våbenførende slægter i Vesttyskland. Værket har tidligere været omtalt i vort tidsskrift (14. I, 191), og det foreliggende bind er naturligvis opstillet og udstyret på samme måde som de tidligere. Redaktionen gør med rette opmærksom på, at våbenet ikke er knyttet til navnet, men til den biologiske slægtslinje – og kun den agnatiske – således at der må kunne dokumenteres tilhørsforhold til den våbenførende slægt for at kunne anvende våbenet, selvom familienavnet er det samme. Derfor lægges der da også vægt på at bringe ascensorier for de nulevende våbenførende mænd, og værket får således en genealogisk interesse ved siden af den heraldiske, tilmed da disse oversigter i flere tilfælde er ledsaget af udførlige slægtsartikler, forsynet med en række udmærket gengivne portrætter. Af interesse for dansk område er oversigten over en af de talrige familier ØSTERGAARD, der nu under navnet Oestergaard lever i Berlin (s. 184–85). Grundlæggeren af forlagsvirksomheden Colombus-Verlag GmbH, forlagsboghandler PAUL CHRISTIAN ØSTERGAARD (1874–1956) var søn af lærer ANDREAS THOMSEN ØSTERGAARD i Skast (Tønder amt), hvis fædrene linje i fem generationer med skiftende patronymer sad som gårdejere i Roager – den ældste PEDER JØRGENSEN (1642–97) var født i Høm.

Det foreliggende bind indledes med en fuldstændig fortegnelse over de hidtil offentliggjorte familievåbener.

ALBERT FABRITIUS

H. C. Andersens Levneds-Bog 1805–1831. Paany udgivet af H. TOPSØE-JENSEN. Tegninger af Des Asmussen. Kbh. 1962 (Schønberg).

I 1926 fremdrog Hans Brix fra Den Abrahamske autografsamling i Det kgl. Bibliotek det hidtil upåagtede manuskript til de ungdomserindringer af H. C. Andersen, som han udgav under titlen H. C. Andersens Levneds-Bog. Udgaven har længe været vanskelig at få fat i, og det er derfor alene af den grund naturligt, at dr. Topsøe-Jensen nu har genudgivet den på grundlag af selve originalmanuskriptet og forsynet med et meget givende noteapparat, hvortil museumsdirektør Svend Larsen i Odense har udarbejdet den del, der vedrører barndomstiden i den fynske hovedstad.

Allerede i sin udførlige behandling af dette overordentlig vigtige aktstykke til belysning af H. C. Andersens selvbiografiske udvikling (Omkring Levnedsbogen, 1943) har dr. Topsøe-Jensen taget livet af Brix' teori om, at manuskriptet skulle være bestemt udelukkende for LOUISE COLLIN, i hvem Andersen på det tidspunkt levnedsbogen blev til, var håbløst forelsket. Udgiveren har vel derfor ment, at der var liden anledning til i indledningen til denne udgave at genopfriske diskussionen og at kunne nøjes med at sætte en diskret streg under den mere prosaiske forklaring, at Andersen ikke ville risikere at dø under den store udenlandsrejse, uden at læseverdenen fik kendskab til hans mærkelige livshistorie, som han med rette betragtede som nøglen til forfatterskabet.

For forskningen såvel som for den almenhed, der var fortrolig med Mit Livs Eventyr, var Levnedsbogen en overraskelse, ikke blot ved selve sin eksistens, men endnu langt mere ved sit indhold og sin form – den klynkende og forurettede digter, som han tegner sig selv i den modnere alder, hvor han tager alt sig selv vedrørende med den største højtidelighed, viser her en friskhed, en selvironi og en selvkritik, som gør det berettiget at anvende ordet charmerende om dette første selvportræt. Det er virkelig en fornøjelse at læse denne bog, og den kan kun medvirke til en dybere forståelse og sympati for vor store digter.

Bogen er henrivende illustreret af Des Asmussen, som har forstået at fange både det idylliske (indledningsvignetten) og det brutale (Holmensgade) med lige styrke og lethed.

ALBERT FABRITIUS

GLAHN-SAMFUNDET. I 1962 udsendte Glahn-Samfundet 6. binds 2. hæfte af sin publikation af samme navn, indeholdende beretninger af professor, dr. med. MOGENS GLAHN om oplevelser som Røde Kors læge i Congo i 1961 og af premierløjtnant STEPHEN EGEDE GLAHN om livet som FN-soldat i Gaza, endvidere referat af slægtsmødet 1962 og nogle nekrologer m. v. Dertil knytter sig, som det for offentligheden vigtigste, Tillæg V til Familien Glahns Slægtetog, udarbejdet af kontorchef HANS EGEDE GLAHN – som de tidligere tillæg en værdifuld ajourføring af stamtavlen. Det skal bemærkes, at kontorchef Glahn i spørgsmålet om adoption fastholder stamtavlens biologiske karakter, og således ikke medtager adopterede børn uden udtrykkelig angivelse af forholdet. I en tid, der af andre og forståelige grunde, tilstræber så vidt muligt at dække over adoptionsforholdet er det af væsentlig betydning, at skansen holdes fra genealogisk side.

A. F.

En Rejse i Tyskland og Frankrig 1798–1800. Skildret i Breve af JENS WILKEN HORNEMANN. 1963. 152 S. J. Frimodts Forlag.

I Anledning af sin 70-Aars Fødselsdag har Forlagsboghandler Emil H. Frimodt udsendt „*En Rejse i Tyskland og Frankrig 1798–1800. Skildret i Breve af JENS WILKEN HORNEMANN*“.

Udgivelsen er besørget af Bibliotekar Torben Nielsen, der har forsynet

den lille nydelige Bog med en instruktiv Indledning og 12 Sider Kommentar. Botanikeren J. W. Hornemann (1770-1841), Vahls Elev, Mynsternes og Steffens' Ven, senere Professor ved Københavns Universitet, foretog i de nævnte Aar den obligatoriske store Studie- og Dannelsesrejse. Syv Breve, dels i Original, dels i Afskrift, er gaaet i Arv i Slægten, indtil nu hans Oldebarn har foranlediget dem sendt i Trykken.

Hornemanns Breve er meget ufuldstændigt bevaret. Den sammenhængende Række – dog med beklagelige Lakuner – omfatter kun Tiden 19. Juli til 16. Oktober 1798 og fortæller kun om Rejsen fra Strynø til Leipzig med en Afstikker til Dresden. Halvanden Maaned senere har vi et enligt Brev fra Paris. Torben Nielsen har afrundet Samlingen ved at tilføje tre Breve fra Det kgl. Biblioteks Haandskriftssamling, eet fra Februar 1800 til Astronomen, Prof. Thomas Bugge, to fra 1799 til J. P. Mynster. Disse sidstnævnte har tidligere, i „Breve til J. P. Mynster“, 1862, S. 3-9, været publiceret af C. L. N. Mynster med mange Udeladelser og ængstelige Overspringelser. Vi faar nu den ufordærvede Tekst. Det første og værdifuldeste handler om en Bjergvandring i Pyrenæerne, det andet giver en Række personlige Bekendelser fra Paris, men fortæller ikke noget om Staden. Fra Paris er ogsaa Brevet til Bugge, som kort og tørt tegner Rejseruten til Pyrenæerne og Sydfrankrig.

Hovedstammen af Brevene er dernæst stilet til en lang Række forskellige Modtagere indenfor Slægten. Der forekommer følgelig en Mængde Gentagelser, og da Udgifteren meddeler Brevene i den Rækkefølge, de er skrevet, og da som nævnt ikke faa er gaaet tabt, springer man i det første in medias res og træffer Brevskriveren i Jena, mens man til Gengæld skal læse den halve Bog igennem, inden man faar Begyndelsen af Historien. Først fra 24. August 1798 er der bevaret et Brev, der fortæller om Rejsen med Henrich Steffens fra Strynø Præstegaard over Ærøskøbing, Lytjenburg, Kiel, Rendsborg, Hamburg til Brunsvig.

Selve Brevrækken aabnes med en livlig og fornøjelig Skildring af en Fodvandring i Harzen med Besigtelse af alle Seværdigheder over og under Jorden: Blankenburg med Regenstein, Ilsenstein, Brocken, Goslar, Harzburg, Baumannshöhle, Rosstreppe etc. Saa følger to Maaneders Ophold i Jena, dengang en af Tysklands berømteste Universitetsbyer med 900 studenter. Man har ikke Indtryk af, at Hornemann har faaet meget ud af Tiden. Han stifter ingen Bekendtskaber, holder sig til Steffens og en dansk Studerende, den kantianske Theolog Malte Møller, lider betydeligt af Hjemve og er fuld af Kritik over alt og alle. Maden duer aldeles ikke. Studenternes barbariske Dueller, grove Bøllestreger og raa Terroriseren af Borgerskabet, som Myndighederne staaer komplet magtesløse overfor, forarger ham med Rette. Om Professorerne, som han ganske vist ikke træffer privat, har han paa faa Dage sin kategoriske Dom parat: de er dels „drikfældige, nogle faae Prygl af deres Koner, andre sælge deres Meninger og alle hade de hinanden“. Han synes først at undtage visse af de største Berømtheder som Schiller, der ingen ser og aldrig ses, og Fichte, der for Øjeblikket er bortrejst. Senere kommer han dog under Vej

med, at ogsaa Schiller kigger gevaldig dybt i (Champagne-)Glasset, og at Fichte har faaet sin stygge Kone „ved at æde sig fast et Sted, det er at sige til Qvittance paa en Regning, han ikke kunde betale“. Saa ved vi det. Bedre befinder han sig i Bog-Staden Leipzig; og Dresden, den første helt fremmed-arteede By, han besøger, synes ogsaa at have behaget ham. Pariserbrevene er tynde i Sammenligning med Brevene fra Tyskland.

Bibliotekar Torben Nielsens gode Indledning udreder bl. a. det udviklede Familieskab mellem Slægterne Hornemann og Bredsdorff. Noterne havde jeg ønsket betydeligt fyldigere. Udgiveren henviser i Forordet til at søge manglende Oplysninger i „almindeligt tilgængelige opslagsbøger“. Disse fortræffelige Værker er alle gode Brevsamplings-Læseres Skræk. Enten ejer man dem ikke, eller ogsaa savnes de Oplysninger, man søger, eller man gider ikke afbryde sin Læsning for at støve rundt i sine Reoler for at stoppe Hullerne i sin Viden. Man opgiver at faa Besked. Og kan man virkelig forlange, at vi skal have Rede paa den yderst udviklede inden- og udenrigspolitiske Situation Frankrig befandt sig i ved Nytaarstid 1799? Hvem husker General Fincks Kapitulation ved Maxen 20/11 1759? En trestjernet Berømthed som Maleren Claude Lorrain er oplyst i Kommentaren, men ikke den forlængst glemte „yndede Digter Colin d'Harville“. Et Ewald-Citat fra „Harlequin Patriot“ er oplyst, men ikke et tilsvarende fra „Balders Død“; Baggese-Citater fra „Labyrinth“ og „Kallundborgs Krønike“ kan findes i Noterne, men ikke noget om, hvad Hornemann mener, naar han S. 117 siger: „Ovidius siger, og Baggese efter ham“. Der hentydes her til Baggese's komiske Fortælling „Thomas Moore eller Venskabs Seier over Kiærlighed“ („Poetiske Skrifter“, Arlauds Udgave, I, S. 135). S. 57 skriver Hornemann: „(En vis Forfatter) fortæller, at da man ved et Sneeskred i Schweitz fandt et Barn uforandret paa det Sted, hvor det for 60 Aar siden ved et uforsigtigt Skridt var nedstyrtet, gienkiendte en Olding sin Ungdoms Legekammerat“. Da det er den Historie, Oehlschlæger har behandlet i sin kønne Idyl „Den lille Hyrdedreng“, havde det været uhyre interessant at faa oplyst, hvem „en vis Forfatter“ er. Man maa altsaa glæde sig over de Noter, der virkelig findes, og det skal straks siges, at Kommentaren har adskillige gode Oplysninger, mange af dem, ikke mindst af de personalhistoriske, maa have kostet betydeligt Arbejde at fremskaffe, fordi Hornemann just ikke var meget sikker i sin Sag, naar det gjaldt den rette Stavemaade af Person- eller Stednavne.

Men fornøjelige Breve skrev han uden at forsøge paa at give Stilen et alt for litterært Sving. De skal nok finde Paaskønnelse hos interesserede Læsere.

H. TOPSØE-JENSEN

SAMFUNDETS REGNSKAB FOR AARET 1963

INDTÆGTER	Kr. Ø.	UDGIFTER	Kr. Ø.
Saldo overført fra forrige Aar	7.450,92	Trykning af Tidsskriftet	5.833,19
Tilskud fra:		Honorarer for Bidrag til Tidsskriftet	585,50
Undervisningsministeriet, Tilskud fra Tipsmidlerne 1962/63	1.200,00	Porto	173,00
Dansk historisk Fællesfond, Aarsbidrag 1961	900,00	Papir og Tryksager	420,76
Alfred Good's personalhistoriske Fond	500,00	Møder	328,60
Den Berlingske Fond	2.500,00	Diverse Omkostninger	72,50
Carlsen-Langes Legat	1.000,00	Saldo overføres til næste Aar	17.953,54
Fru Karen Bogelund-Jensen	500,00		
Anonym Gave	250,00		
Gave fra „Samfundets Venner“	487,00		
Medlemskontingent	9.592,86		
Salg af ældre Aargange	496,75		
Andel i Pranges heraldiske Nøgle	280,00		
Indvundne Renter	209,56		
	25.367,09		25.367,09
Samfundet ejer:			
Kr. 17.953,54	kontant Kassebeholdning		
Kr. 500,00	5 % Østifternes Kreditforenings Oblg. 16. Serie II		
Kr. 400,00	4 % Husejer Kreditkasse Oblg. 2. Afd. 5. Serie		
Kr. 100,00	4 1/8 % Husejer Kreditkasse Oblg. 2. Afd. 5. Serie		
Kr. 1.000,00	4 1/8 % Københavns Kreditforenings Oblg. 8. Serie		
Kr. 19.953,54			

København, den 29. April 1964.

sign.: Sven Houmøller.

Ovennævnte Regnskab er gennemgaaet og sammenholdt med Bilagene. Tilstedeværelsen af Kassebeholdning og Værdipapier er konstateret.

Frederiksberg, den 29. April 1964.

sign.: Finn H. Blædel.

sign.: Hans F. Randbøll.

REGISTER

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, et sådant, der ikke er opstået alene ved at sætte „sen“ til faderens fornavn. Denne skik varer for landboernes vedkommende til ca. 1828, jfr. forordn. af 30. maj s. år. Føres et sådant slægtsnavn ikke, anbringes vedkommende på fadersnavnet, eller bliver eventuelt at udelade, når han ikke i teksten er nærmere bestemt.

Desuden udelades de personers navne, om hvem intet af videre betydning siges i teksten, f. eks. førere for hærafdelinger, konger og andre, i hvis tjeneste de i teksten nævnte personer står, forfattere, hvis værker citeres o.s.v.

Kvinder anbringes som hovedregel på deres pigenavn, kun undtagelsesvis tillige på mandens navn og i så fald med henvisning fra pigenavnet; er dette ikke noget egentlig slægtsnavn, bliver det eventuelt at udelade.

Er navnene latiniserede, bibeholdes denne form i registret, medmindre teksten oplyser, hvorledes de skal gengives på dansk.

Nævnes en person flere gange på samme side, antydes det, hvor sådant anses forønden, i registret ved et mindre tal foroven, til højre for sidetallet.

Fyrster sættes på deres navn, ikke på landets, medmindre dette anses mest praktisk, da tillige derpå.

Sammensatte efternavne f. eks. Lente-Adler, sættes på første dels begyndelsesbogstav altså i det nævnte tilfælde på L.

Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; eks.: des Vignes sættes under V.

Begynder efternavnet med le eller la, sættes det derimod som regel under L. Er partiklen smeltet således sammen med navnet, at et nyt ord er dannet, f. eks. Dupuy, anbringes navnet på partiklens begyndelsesbogstav, her altså D.

De efter spansk skik sammensatte efternavn (moderens slægtsnavn tilføjet efter faderens) anbringes under det første led.

Lokaliteter og institutioner, hvorom teksten har bemærkninger af særlig betydning, er optaget i registret.

Ackermann, Augusta Sophie, g. Kamp-høven 158.	Ambders, Brigitta Margaretha, g. Brinckmann 153 og 155.
Adolph, Johan, apoteker 74.	Ammon, Christoph Friedrich von, professor 131.
Adolphus, Iver Pedersen, præst 33.	Amundin, Hans Thorbjørnsen, tallotterikollektor 40. - Juliane Frederikke, g. Ebsen 40.
Ahlefeldt, Bendix Waldemar, hofjunker 24. - Conrad, kammerherre 30. - Hunold Carl Johann Georg von, herredsfoged 150. - Povel Bertram, stud. 14.	Andersdatter, Dorthe, g. Scheel 74. - Karen, g. Wichmann 41.
Ahlefeldt-Laurvigen, Christian Johann Frederik, oberstløjtn. 32. - Frantz Wilhelm Ferdinand, stiftamtmand 32.	Andersen, Georg, herredsfoged 155. - Nicolaus, herredsfoged 155. - Peder 41. - Svend, gartnersv. 93. - Wilhelm Christian, herredsfoged 148.
Allen, C. F., historiker 134.	Angel, Lorents Albertsen, handelsmd. 12. - Thomas Albertsen, handelsmd. 12.
Als, Anna Cathrine Laursdatter, g. Oxenbøll 4. - Laurits Andersen, præst 4.	Arboe, Friedrich, huslærer 19.
Alsen, Henrich Christian, kanc. råd 28.	Arends, Johannes Joachim, præst 11.
Altona, Marie Asunta Cathrine, comtesse Blücher af, g. Levetzow 148.	Asmussen, Nis, herredsfoged 143.

- Aspern, Mathias Wilhelm v., livmedikus 10.
 Bachmair, Johan Thomas, politimester 19.
 Baden, Jacob, prof. 21-22.
 Bagge, Oluf Olufsen, herredsfoged 147.
 Balle, Nicolai Edinger, biskop 25-26.
 Bang, Niels Hofmann Sevel, konrektor 131.
 Bartholin, Elisa Maria Cold, g. Gerstenberg 160.
 Basballe, Arrild Christensen, stud. 14.
 Bauer, Georg Lorenz, professor 132.
 Bauerlein, Sophia Johanna Wilhelmina, g. Thiessen 147.
 Baumann, Henrich, voldmester 93.
 Becher, Jens Frederik, præst 31.
 Beenfeldt, Poul, kommandant 74.
 Beer mann, Friedrich, forstmand 134.
 Behn, Valentin, herredsfoged 152.
 Behr, Gottschalck, herredsfoged 145.
 Bendtsen, Bendt, rektor 131. - C. H. A., overlærer 134.
 Bennick, Ingeburg, g. Rasch 145.
 Bent, Christina Sophia, g. Jürgensen 150. - Jost Diedrich, herredsfoged 150.
 Bentzien, I. A., kunstgartner 134.
 Benzon, Lars, kammerjunker 31.
 Bergen, Conrad Friedrich von, herredsfoged 153.
 Berger, Frederik Valentin Erik von, herredsfoged 150.
 Bernstorff, Friedrich Heinrich von, herredsfoged 158.
 Berregaard, Frederik, diplomat 19.
 Beyer, Agatha, g. Müller 144.
 Bielke, Rudolph, diplomat 134.
 Binge, Mathias Nicolaus Conrad, postmester 28.
 Birch, Andreas, biskop 131. - A. P. H., jurist 134.
 Bjerring, Amalie, sproglererinde 134.
 Blauenfeldt, Maximilian Franciscus, herredsfoged 158, 160.
 Blegvad, Christian Frederik August, sagf. 40. - Christian Nicolai, lærer 40.
 Bleicken, Bleick Mathias, herredsfoged 148, 150, 151.
 Bloch, Cæsar Friedrich Ernst, herredsfoged 149. - Heinrich Greve, herredsfoged 154. - Jens, biskop 131.
 Blome, Hans, herredsfoged 157.
 Bluhme, Johannes Bartholomæus, konsumtionskasserer 28.
 Bock, Frenck Christina, g. Coch 153. - Johan Chr. Aug., læge 134.
 Boeck, Christian Carl, herredsfoged 131.
 Boie, Christina Friederica, g. Christiani 160. - Nicolaus, herredsfoged 151.
 Boor, Johanne Elisabeth de, g. Lüders 149.
 Borgaard, C. P., teateroversætter 134.
 Bornemann, J. A., teolog 134.
 Borring, L. S., sproglerer 135.
 Boye, Friedrich Christian, herredsfoged 147. - Niels, stud. 11.
 Boysen, Jes, herredsfoged 143. - Johan, herredsfoged 146. - Magdalene, g. Nissen 143.
 Braack, Maria Dorothea, g. Kausch 152.
 Brammers, Adolph Fr., gartner sv. 93.
 Brinckmann, Andreas Christian, præst 30. - Christian Hermann, herredsfoged 153 og 155. - Alfred, jurist 135.
 Brix, Chr. Carl, teolog 135.
 Brock, Gustav Edvard, jurist 135. - Niels, købmand 8.
 Brockdorff, Sievert, herredsfoged 157.
 Brockenhuus-Schack, Ludvig Frederik Henrik, greve, herredsfoged 148.
 Brodersdatter, Kirsten, g. Hinrichsen 143.
 Brucher, Peter, herredsfoged 157.
 Bruhn, Christian, gartner 85. - Hans Henrik, gartner 85.
 Brunow, Else Marie, g. Kold 44.
 Bruns, Conrad Hinrich, præst 13.
 Bruun, Marianne, institutbest. 135. - Niels Bertelsen, præst 29.
 Bruyn, Catharina Caroline de, g. Kløcker 153.
 Brück, Friedrich Nicolaus, herredsfoged 154.
 Brøgh, Knud, fuldm. 38. - Matthias 38.
 Buchwald, Detlev, konf. råd. 18. - Frederik v., læge 16. - Schach von, kammerherre 25.
 Buchwaldt, Detlev v., stud. 20. - Heinrich v., stud. 20. - Hugo Emil von, herredsfoged 152.
 Buelle, Jürgen, herredsfoged 157.
 Bugge, Peter Olivarius, biskop 112, 131.
 Buntzen, A., læge 135. - Georg, mediciner 135. - Jens, herredsfoged 150.
 Bylevelt, herredsfoged 157.
 Bødecker, Otto Georg, herredsfoged 144.
 Bøeg, Caroline Fredericke, g. Mansa 101.
 Bøhl, Elisabeth Margaretha Hieronymus, g. Müller 156.
 Callisen, Christian Frederik, general-superint. 31.
 Carlsen, C., polytekniker 135.
 Christensen, Niels, sproglerer 135.
 Christian August, prins 29.
 Christiani, Ludwig Christian, herredsfoged 160.
 Christiansen, Georg Friedrich Eliser, herredsfoged 154.
 Clausen, Dorothea, g. Brøgh 38. - Hans, herredsfoged 156. - Hinrich, herredsfoged 149. - Jacob Paludan, præst 110, 131. - Johannes, præst 109-32. - Kon-

- stance Charlotte, g. Zülow 157. – Lorents, hofmedikus 21. – M. D., slotsgartner 103. – Margaretha Dorothea, g. Lüders 144.
 Clauzen, Frantz, herredsfoged 156.
 Coch, Georg Friedrich, herredsfoged 153.
 Collet, Johan, kammerherre 27. – Peder, godsejer 27.
 Cramer, Anders Wilhelm, overbibl. 28.

 Dahl, Adam Christoffer, toldkasserer 53. – Noline Christine Marie, g. Fabricius 53.
 Danckert, J. J., handelsgartner 103.
 Dankwart, Frederik Christian Emil Theodor Claus, herredsfoged 149.
 Danneskiold-Samsøe, Christian Conrad Sophus, greve 31.
 Davidsen, Johanne Sophie, g. Andersen 148.
 Dessau, David, stenograf 135.
 Diedrichsen, Marquard, herredsfoged 145.
 Dietelmaier, Johann Augustin, prof. 131.
 Djørup, Frants Caspar, distriktslæge 3.
 Dohrmeyer, Meta Elisabeth Christiane, g. Sieverts 160.
 Dorph, Karen Frandsdatter, g. Hammermüller 36.
 Dorschæus, Peder Johansen, præst 13.
 Dreas, Christiane Margrethe, g. Holm 44.
 Drejer, Jacob Hansen, klubvært 35, 36.
 Drewsen, Christian, papirfabrikant 25.
 Dreyer, Hans Peter, farver 36. – Philip August, præst 16.
 Druckenmüller, Johan Jacob, præst 23.
 Dræby, Frants Mathiesen, etatsråd 27.
 Duncan, Claus Jacob, toldforv. 22.
 Dūpow, Jürgen, herredsfoged 157.
 Døllner, Ane Katrine 90. – Carl Friedrich, slotsgartner 88–90. – Hans Nikolaj, haveinspektør 90. – Jens Nikolaj, gartner 88. – S. M., gartnersv. 103.
 Dorschell, H. A. P. 93.
 Ebbesen, Jørgen Clausen, præst 16.
 Ebsen, Abel Magdalene, g. Sand 35. – Anna Margrethe 37. – Cathrine Henrica (Henriette), g. Westengaard 38. – Christian Vilhelm, skipper 39, 40. – Elisa Victorine, g. Schjern 39. – Emilie Johanne, g. Blegvad 40. – Frederikke Amalie, g. Drejer 36. – Hans, kromand 36, 43. – Hans Christian, gæstgiver 37. – Hans Peter, øltapper 38. – Helvig Sophie 37. – Helvig Sophie, g. Brøgh 38. – Holger, soldat 38. – Jens, forpagter 36. – Johan, kniplingshandler 35, 41. – Johan, kromand 36. – Johanne Helene 39. – Johanne Marie, g. Hiort 36, 37. – Julie Christiane, g. Petersen 40. – Kathrine Marie 39. – Lorentz, hørkræmmer 37. – Ludvig Henrik 38. – Maren, g. 1° Walberg, g. 2° Pedersen 37. – Margrethe, g. Rasch 35, 41. – Marie Elisabeth 40. – Marine (Maria) 35. – Peder Rasch, arb. karl 37. – Peter Martinus 36.
 Eccard, Frederik, sekretær 27.
 Eckermann, Ernst Wilhelm, rektor 32.
 Eckholt, Anna, g. Rasch 145.
 Eggers, Catharina, g. Heber 158. – Christian Ulrik Ditlev, overpræs. 28. – Georg Wilhelm, landfoged 29–30. – Oluf Frederik, baron 32.
 Ehlers, Marx Johann, konf. råd 18.
 Eisen, Wilhelmine, sproglærerinde 135.
 Elberg, Charlotte Dorothea von, g. Christiansen 154.
 Engel, P. C., lakaj 101.
 Engelbreth, W. T., provst 118–20.
 Engelstoft, Lauritz, professor 125–26, 132.
 Erius, Fritze Otilie Elise, g. Koop 151.
 Esmarch, Thomas, herredsfoged 157.
 Evers, Sophie Amalie, g. Hiort 36.
 Fabricius, Adam Chr., præst, historiker 53–73. – Adam Vilhelm Johannes 70. – Anna Margrethe 70. – Christen, præst 53. – Elisabeth 55. – Johannes, præst 53. – Knud Frederik Krog 70. – Marie Elisabeth 70. – Otto, biskop 53. – Peter, præst 144. – Preben 55.
 Falbe, Carl Wigant, justitiarius 23.
 Falk, Wilhelmine Margrete Haagensdatter, g. Stilling 2.
 Fasting, Jens Martin, forvalter 5.
 Fedt, Rebecca, g. Døllner 89.
 Feldmann, Christian Nicolaus Ludvig, forfatter 32.
 Femen, Magdalena Margaretha, g. Sidon 159.
 Fich, A., stenograf 135.
 Fischer, Georg Henrik, amtsforv. 19–20. – Margrethe, g. Beenfeldt 74.
 Fischer-Benzon, William August, herredsfoged 148.
 Fitzmann, Adelheit Brigitta Elisabeth, g. Jansen 153.
 Fleischer, Frederik Didrik Seckmann, assessor 22. – Georg Christian, rådmand 21.
 Flessburg, Jens, herredsfoged 158.
 Flindt, Henrik, kunstgartner 135.
 Floto, Burchard, herredsfoged 155.
 Fog, Anna Cecilie, g. Clausen 129–30. – David Rasmussen, præst 132.
 Foltmann, F. A., gartner 103.
 Franch, Oluf Nielsen, herredsfoged 15.
 Franck, Johann Heinrich Ludvig, herredsfoged 160.
 Frederik Carl Emil, prins 29.
 Frederik Christian, hertug 29.

- Frederik Vilhelm Paul Leopold, prins 31.
 Frels, Thora Agatha Louise Emilie, g. Fischer-Benzon 148.
 Friccius, Franz Heinrich, præst 14. – Frederik Christian, præst 24. – Johann Gottfried, præst 14.
 Fridsch, Mads, konf. råd. 26.
 Friedenreich, Anne Marie, g. Rothe 107.
 Friedlieb, Engel Marie, g. Lüders 144.
 Fries, Christina, g. Boye 147. – Georg, herredsfoged 147. – Georg, herredsfoged 156.
 Friis, Bartholine Cecilie, g. Blegvad 40. – Fro Mathilde, g. Koch 145. – Georg, herredsfoged 152. – Hansine, g. Schjern 39. – Niels Hansen, lagmand 33.
 Frimudth, Christopher Andresen, bogtr. sv. 38. – Karen Marie, g. Ebsen 38.
 Friseneuve, F. W., gartner 103.
 From, Andreas, stifts skriver 43. – Andreas Christian 7. – Andreas Jensen, forvalter 37, 43. – Anna Cathrina 7. – Carl Adolph, kt. chef 43, 44. – Engel Kirstine 7. – Frederik Christian, præst 44. – Hans Jacobsen, præst 42. – Henriette Charlotte, g. Rathsack 44. – Ingeborg Jensdatter, g. 1° Ebsen, g. 2° Mørch 36, 43. – Jens Joachim 45. – Jens Joachim, told- og konsumtionsinsp. 45. – Jes Rasmussen 7. – Johanne Elisabeth, g. Soelberg 44. – Johanne Margrethe Hansdatter, g. 1° Larsen, g. 2° Ramschou 42. – Maren, g. 1° Thygesen, g. 2° Koller, g. 3° Oxenbøll 3, 4, 7, 8, 9. – Morten 7. – Niels Knag Jensen 43. – Oluf Jensen 43. – Rasmus, byskriver 7.
 Gabler, Johann Philipp, professor 131.
 Gad, Ole C. L., teolog 135.
 Gade, N. W., komponist 135.
 Garben, Hans Heinrich, kræmmer 37. – Victorine Christiane, g. Ebsen 37.
 Garde, Alfred, kommandør 52. – Hans Georg Friboe, kontreadm. 50, 51, 52. – Janus August, kommandør 52.
 Garman, Jens Schanke, kapellan 32.
 Garriques, Henriette Sophie Adelaide, g. Staffeldt 154.
 Gentz, C., gartner 103.
 Gersdorff, Christian Rudolph Philip, amtmand 18. – Frederik Carl, generallojtn. 18. – Niels Maximilian, general 18.
 Gerstenberg, Carl Frantz Christian Ernst Wilhelm von, herredsfoged 160.
 Geysler, Andreas Johann Just, læge 31.
 Giersing, C. I. H., læge 135.
 Gilbrecht, Johan, herredsfoged 156.
 Gossler, Therese Henriette von, g. Rumohr 144.
 Grape, Joachim David von, kaptajn 8.
 Grauer, C. N., kollaborator, 135.
 Gregoriussen, Truwels, herredsfoged 150.
 Grüner, Ida Christophine Susanna Mathilde, g. Knudsen 145.
 Gude, Johan Christian, herredsfoged 149. – Marx, herredsfoged 154.
 Gunde, Marcius, herredsfoged 154. – Wybe, herredsfoged 154.
 Gundesen, Jürgen, herredsfoged 150. – Nis, herredsfoged 147.
 Gundyngk, Clawes, herredsfoged 154.
 Gunst, Christiane Elisabeth, g. Amundin 40.
 Guntzow, Anders Hansen, præsidet 33.
 Gurlitt, Cornelius, musiker 135.
 Gähler, Caspar Siegfried, borgm. 23.
 Haenlein, Heinrich Carl Alexander, professor 132.
 Hagen, Johan Fr., teolog 135.
 Hallensen, Catharina, g. Garben 37.
 Hallermund, Luise grevinde von Platen zu, g. Hollen 154.
 Halman, Ulrik Christian, præst 13.
 Hammer, Edward Sneedorph, præst 31.
 Hammerich, Johanna Marie, g. Lüders 146.
 Hammermüller, Benedicte, g. Ebsen 36. – Jens Caspar, klokker 36.
 Hammond, Birgitte, g. Oxenbøll 4.
 Hanken, Hanke, herredsfoged 155.
 Hansen, Andreas, herredsfoged 150. – Anna, g. Nissen 143. – Hans 41. – Hans, plantør 101. – Johann Heinrich, herredsfoged 160. – Peder, biskop 112, 131. – Peder, gårdmand 41. – Tønnes, kons. forvalter 74. – Volquard Martin Olaf, præst 30.
 Harms, Fr., dr. phil. 136.
 Hasse, Jacob Lauritsen, præst 12. – Ludwig Christian, diakon 24.
 Hassing, M., kirurg 136.
 Haxthausen, Gregers Christian, geh. statsminister 20.
 Haan, Maria Magdaleena, g. Posselt 158.
 Hebbel, Fr., digter 136.
 Heber, Ludwig Dietrich, herredsfoged 158.
 Hedemann-Heespen, Christian Friedrich von, godsejer 30.
 Hegel, F. V., bogforlægger 162.
 Hein, Albert, herredsfoged 146.
 Heining, Charl. Am. Foss, g. Fabricius 53.
 Heinze, Dorothea Mariana Wilhelmina, g. Lüders 154.
 Heinzemann, Ludwig Gustav, herredsfoged 144.
 Held, Heinrich, herredsfoged 156.
 Heldt, Nicolaus, herredsfoged 159.
 Hellfried, Johann Carl Frederik, gen. postdir. 23.

- Hempel, gartnersv. 103.
Hemsen, Emanuel, herredsfoged 146.
Henning, Angelica Benedicta Christophine Henriette, g. Kühl 156.
Hennings, Friedrich Carl Brigittus, herredsfoged 154. - Johan Henrich, sognefoged 17. - Martin Nicolaus, statsråd 14. - Sophus Hans Erik, herredsfoged 153.
Hengst, Claus, herredsfoged 150.
Henriksen, Lorents, byfoged 10.
Herbst, C. F., numismatiker 136.
Herder, Johann Gottfried, Jigter 131.
Hertz, Christian, gartner 85-87, 92. - Chr. Ditlev, lærling 92. - Claudius Ditleff, slotsgartner 87, 91-93, 96. - Frederik Gabriel, gartner 93. - Jørgen Rudolph, husfoged og tolder 87. - Sophie Juliane 93.
Herzbruch, Karl Julius, landmåler 136.
Heye, Christopher, herredsfoged 158. - Otto, herredsfoged 158. - Peter, herredsfoged 158.
Hinrichsen, Anna, g. Lorentzen 144. - Calle, herredsfoged 152. - Christina, g. Steding 150. - Lorentz, herredsfoged 143. - Margaretha Dorothea, g. Boie 151.
Hiort, Ander (Andreas), vandmester 36, 37. - Lovise Margrethe, g. 1° Ebsen, g. 2° Svendsen 37, 38.
Hirschfeld, Christian Kaj, forfatter 26.
Hoe, Casper Christopher, præst 20. - Catharina, g. Rasch 147.
Hoffman, Hans, amtmand 17.
Hofgaard, Dorothea, g. Jansen 45.
Hofman, Niels, amtmand 19.
Holbøll, Fr. L., gartner 93.
Hollen, Karl Louis August Leopold von, herredsfoged 154.
Holling, Jürgen, herredsfoged 155.
Höllender, Abel, g. Heye 158.
Holm, Elisa Antonetta Auguste, g. Clausen 149. - Jørgen, prof. 21. - Karoline Mathilde, g. From 47. - Margretha, g. Nissen 160. - Ole Pedersen, overkøbmd. 44. - Otto Diederich, herredsfoged 150.
Holmer, Hans Pedersen, borgm. 41.
Holstein, Henrich, kammerherre 24.
Holsten, Ditlev Kaj, gen. major 28. - Hans, adm. 29.
Hornemann, Henrik, godsejer 22.
Huss, Johann Heinrich, herredsfoged 159-60.
Huulegaard, Ingeborg, g. From 42. - Oluf Lauridsen 42.
Høne, Anna Agnete, g. Døllner 89.
Høppensach, Engel Pedersdatter, g. Høyer 8.
Høyer, Andreas, byfoged 8. - Maren, g. 1° Brock, g. 2° Møller 8.
Ibbeken, Gerhard Anton, præst 26.
Ibsen, Christina Margaretha, g. Christiani 160.
Jacobsdatter, Dorreth, g. Ebsen 35. - Maren, g. Huulegaard 42.
Jacobsen, Friedrich Karl Ferdinand, herredsfoged 155.
Jahn, Wilhelm, herredsfoged 159.
Jansen, Abraham Diederich, herredsfoged 153. - C. L., tandlæge 136. - Hans Hofgaard, skipper 45. - Jan, skipper 45.
Jasper, Carl August, herredsfoged 151.
Jensdatter, Karen, g. Lauridsen 4.
Jensen, August Ludvig, præst 11. - Brigitta Catharina, g. Scholtz 145. - Claus, herredsfoged 155. - Felicitas, g. Piper 146. - Niels, fæstebonde 4. - Nikoline Frederikke, g. Fabricius 70. - Simon, herredsfoged 147. - Sophie Benedicte Christine Friederike, g. Ovens 149 og 152.
Jessen, Boy, herredsfoged 143. - Detlev, præst 13. - Henrich, præst 13. - Ingeborg, g. Hinrichsen 143. - Johan, herredsfoged 149. - Marquart, herredsfoged 150.
Jochims, Johann Jacob, herredsfoged 151. - Peter Nicolai, præst 28.
Johnsen, Bjarne, skolemand 136.
Jüngling, Johannes, herredsfoged 155.
Jürgens, Catharina, g. Piper 146.
Jürgensen, Christian August, herredsfoged 149. - Jens, herredsfoged 150. - Jürgen, herredsfoged 150. - Nis, herredsfoged 145. - Peter, translator 136.
Jørgensdatter, Maren, g. From 7.
Jørgensen, Bent S., landøkonom 136. - Søren, smed 53.
Kahl, Johann Hinrich, herredsfoged 150.
Kahlen, Johann Daniel, herredsfoged 155 og 159.
Kalkar, Chr. A. H., teolog 136.
Kamphøener, Christian, herredsfoged 153. - Hieronymus, herredsfoged 158. - Wilhadus, herredsfoged 150.
Katterberg, Cathrine, g. Krüger 79. - Joh., rådmand 79.
Kausch, Paul Richard Oswald, herredsfoged 152.
Kellermann, Peter Christian, herredsfoged 146.
Kelting, Johanna Margaretha, g. Römer 148.
Kesler, Hans Caspar, præst 19.
Ketelsen, Catharina, g. Asmussen 143. - Christian Friedrich Martin, herredsfoged 155.

- Kirkeby, kapellan 67-69.
 Kisby, Rasmus Severin, rektor 28.
 Klinck, Anna Magdalena, g. Huss 159.
 Klinger, Gustav, herredsfoged 160.
 Kløcker, Nicolai von, herredsfoged 153.
 Knudsen, Adolf, cand. theol. 167. - Adrian Benoni, garn. læge 51. - Anna, g. Garde 51. - Hans Christian, skuesp. 132. - Harald Augustin Valentin, herredsfoged 157. - Johann Frederik Christian, herredsfoged 145. - Louise, g. Knudsen 168. - Peter Adolf, læge 168. - Peter Adolf, præst 161. - Philip Julius, prokurator 161-69. - Theodor, stud. med. 167. - Thorvald 167.
 Knuth, Adam Christopher, godsejer 25. - Johan Henrik, stiftamtmd. 25.
 Koch, Frantz Jürgen, herredsfoged 156. - Hans Peter, præst 131. - Johan Christoph Friedrich, herredsfoged 145.
 Koefoed, Hanst, stiftamtmd. 25.
 Koes, Otto August, stud. 10.
 Kofoed-Hansen, H. P., teolog 136.
 Kold, Christian Nicolai, kammertjener 44. - Christian Peter, apoteker 44. - Frederik Christian 44. - Frederikke Dorthea 44. - Peder Nicolai, birkedommer 44.
 Koller, Johan Friederich, købmand 3, 8.
 Koop, Peter, herredsfoged 151.
 Kraft, Dorothea Frederica, g. Sommerfeld 101.
 Krag, Frederik Christian, kammerjunker 19.
 Krarup, Nic. E., jurist 136.
 Kreimer, Johan, gartner 82-85. - Marie Margrethe 84.
 Krichouff, Johann Carl, etatsråd 30.
 Krieger, A. F., jurist 136. - Jochum Christopher, gartnersv. 84. - Johan Cornelius, slotsgartner 79-84. - Johann Christoph, gartner 82. - Severin, gartner 83.
 Krock, Margareta, g. Nissen 143.
 Kruse, Johan Christian, præst 23.
 Krüger, Christian, urtegårdsmand 79.
 Kühl, Klaus, herredsfoged 156.
 Kyrillos, patriark 131-32.
 Kønemann, Johan, stud. 11.
 König, Ida Margaretha, g. Boysen 146.
 Kópke, Hans, herredsfoged 156.
 Køster, Armin, præst 30. - Johannes, præst 30.
 Kåhre, Elisabeth Catharina, g. Wolff 45.
 Kaarup, Anna Hansdatter, g. Døllner 90.
 Kaas-Lehn, Otto Ditlev, baron 31.
 Lange, Fritze Elise, g. Kühl 156.
 Langhein, Andreas Friedrich August, herredsfoged 158.
 Larsen, Jens, br. br. 42. - Elisabeth, g. Laurop 153.
 Lassen, Andreas, isenkrammer 36. - Catharina Maria, g. Ebsen 36.
 Lau, Johann Christian, organist 30.
 Laurberg, Anna, g. Mushaack 151.
 Lauridtsen, Oluf 4.
 Laurop, Hans Petersen, herredsfoged 153.
 Lawaetz, Henrich Wilhelm, administrator 26.
 Legrand, Nicolaus Ulrich, herredsfoged 153.
 Leisner, C. A., gartner 103.
 Lemvig, Albert Christensen, præst 17. - Peter, assessor 18. - Søren Christensen, præst 17.
 Leskow, Johan Georg, præst 23.
 Levetzau, Hans Frederik, justitiarius 15.
 Levetzow, Wilhelm Frederik Ludwig Theodor von, herredsfoged 148.
 Levin, S., læge 136.
 Levy, Bernh. Sigfred, kemiker 136.
 Lewsen, Christian, herredsfoged 147.
 Liebhold, Apollonia Maria, g. Huss 159-60.
 Lillienkiold, Hans Christopher, reg. råd 29.
 Lind, P. E., teolog 136.
 Linde, Christen, godsejer 12. - Friderica Johanne, g. Flessburg 158.
 Lindbach, Christian Nielsen, guldsmed 44. - Friderica Dorthea, g. 1° Soelberg, g. 2° Kold 44.
 Listov, Andreas, teolog 136.
 Lobedanz, Elisabeth Dorothea Friderica, g. Sievers 146 og 155.
 Lomborg, Elisabet, g. Boysen 146.
 Lonnerus, Andreas, præst 10.
 Lorck, Anna Dorothea, g. Rambusch 156.
 Lorentsen, Nis, herredsfoged 143. - Nis, herredsfoged 144.
 Lorentzen, August Friedrich, herredsfoged 149.
 Lowson, Jens, godsejer 27.
 Lumbye, H. C., komponist 137.
 Lund, Christian, herredsfoged 155. - Deliana, g. Drejer 36.
 Luth, Christian, herredsfoged 155.
 Lübbes, Carl Christian Theodor, herredsfoged 159.
 Lübckert, J. H. B., slotspræst 137.
 Lüders, C. J. A., læge 137. - Conrad, musiker 137. - Hinrich, herredsfoged 144. - Hinrich, herredsfoged 144. - Johan Joachim Christian, herredsfoged 153-54. - Michael Friedrich, herredsfoged 144. - Michael Friedrich, herredsfoged 146. - Peter, herredsfoged 149.
 Lütgens, Joachim Friedrich, herredsfoged 149.
 Lønborg, L. A., ingeniør 137.

- Løvenskiold, Severin, værksejer 24.
 Mackeprang, Anna Elisabeth, g. Prangen 153.
 Mammen, Karen, institutbest. 137.
 Mandix, Cathrine, g. Martensen 157.
 Mangor, Johanne Matthea, g. Rothe 107.
 Mansa, F. V., læge 162. – Johan Ludvig, slotsgartner 93, 96–100. – Johan Ludvig jun., slotsgartner 101–02. – Ludwig Chris., gartner 97. – Paul Georg, løjtnant 100.
 Manteuffel, Wilhelm, herredsfoged 157.
 Marquardsen, Dietrich, herredsfoged 145.
 Marquardsen, Christine, g. Rasch 145. – Claus, herredsfoged 145. – Jes, herredsfoged 145. – Jürgen, herredsfoged 145.
 Martensen, Christoph, herredsfoged 157.
 Martini, Frants Christopher, præst 25. – Louise Sophie Friderica, g. Stricker 153.
 Martinussen, Jens, møller 36, 42.
 Mathiesen, Joachim Christian, præst 18.
 Matthiesen, Anna, g. Krieger 82–83. – Christian, herredsfoged 151. – Søren, klokker 83.
 Mecklenburg, Anna Dorothea, g. Kamp-høvenør 153.
 Mehren, A. F. V., orientalist 137.
 Meincke, Bartram, herredsfoged 150. – Heinrich, herredsfoged 150.
 Mentzer, Johan Samuel, præst 14.
 Meybohm, Johan, herredsfoged 156.
 Meyer, Ludvig, naturvidenskabsmand 137.
 Mich, Frantz, musketer 8. – Nicolaj 8.
 Michaelis, Johann David, professor 131.
 Miller, Susanne Elisabeth, g. Knudsen 51.
 Milnitz, Dorothea Sophia, g. Hensen 146.
 Molbech, Chr. K. F., forfatter 137.
 Moltke, Adam Frederik, herredsfoged 145. – Frederik Ludvig, geh. konferensråd 22. – Georg, kammerjunker 25. – Joachim Godske, geh. statsminister 23. – Julie Georgine Sophie comtesse, g. Brockenhuus-Schack 148. – Mathilde Caroline comtesse, g. Levetzow 148.
 Mommsen, Theodor, jurist 137. – Tycho, filolog 137.
 Monrad, D. G., teolog 137.
 Moritz, Moritz, herredsfoged 145–46. – Moritz Andreas, herredsfoged 147.
 Morus, Samuel Friedrich Nathanael, professor 131.
 Mourier, Pierre Paul Ferdinand, kapt. 25.
 Muhlenhagen, Johan Adolf, herredsfoged 155.
 Muller, Otto Frederik, konf. råd 23.
 Mushaack, Steffen Conrad, herredsfoged 151.
 Muusmann, Julius Kay Axel, herredsfoged 154.
 Müller, Charlotte Christine, g. Rothe 103. – Hieronymus Christian, herredsfoged 156. – Jürgen, herredsfoged 144. – Ludv. Chr., præst 61–63. – Peter Petersen, kancellist 26. – Wilhelm Adolph, diakon 18.
 Münster, Frederik, biskop 131.
 Møller, Anna Sophia, g. 1° From, g. 2° von Grape 7, 8. – Erdmuth, g. Oye 156. – Friedrich Jessen, herredsfoged 159. – Laurids, præst 4. – Mads Jørgen, forpagter 8. – Mariane Auguste, g. Sauer 151. – Morten, krigsråd 8. – P. L., litterat 137. – Peder Nielsen, ridefoged 4. – Søren Pallesen, præst 17.
 Mørch, Niels Antoni, kromand 36, 43.
 Nasser, Gerhard Hinrich, herredsfoged 146.
 Neander, Anna 147. – Peter, herredsfoged 147.
 Nielsdatter, Anna Chatrine, g. Lorentsen 144.
 Nielsen, C., gartner 103. – Gunde, herredsfoged 147. – Niels, gartner 103.
 Nisdatter, Anna, g. Boysen 143.
 Nissen, Eduard, herredsfoged 160. – Gregorius, herredsfoged 150. – Hans, herredsfoged 143. – Lorenz, herredsfoged 143. – Nicolaus, herredsfoged 143.
 Nitzsch, C. W., historiker 137.
 Obelitz, Frederik, arkivar 31.
 Oeksen, Thomas Johansen, stud. 16.
 Ohem, Cathrina Helena, g. Sidon 159. – Christian Albrecht, herredsfoged 159. – Detleff, herredsfoged 159. – Deilev, herredsfoged 159. – Hans, herredsfoged 159. – Hans, herredsfoged 159. – Marquard, herredsfoged 159.
 Ohlsen, F., gartner 103.
 Olog, Sejer, præst 28.
 Osten, Hans Hansen, prov. skriver 41.
 Ovens, August Hans Andreas, herredsfoged 149, 150 og 152.
 Oxenbøll, Anne Marie 4. – Augusta Adolphine, g. Djerup 3. – Birgitte Christiane Marie, g. Pontoppidan 3. – Caroline Cathrine Matthilde 3. – Christian Ditlev, købmand 3–9. – Christiane Charlotte, g. Fasting 5. – Christiane Hyllborg Marie 3, 4. – Friedrich, skovfoged 5. – Gustav Adolph 3. – Jean Morton 3. – Jens, forpagter 5. – Jens Christian 3. – Jens Olsen, præst 4, 5, 6. – Johan Ludvig, forvalter 5. – Karen, g. Møller 4. – Maria Helena 3, 4. – Michael Christian Wilhelm, herredsfoged 2. – Morten, byfoged 1–9. – Ole (Oluf) 5, 7. – Peter 3.
 Oye, Hinrich, herredsfoged 156.

- Pahl, Marcus jun., herredsfoged 147.
 Pahlson, Marcus, herredsfoged 147.
 Paul Frederik August, storhertug 32.
 Paulli, Emil Theodor, læge 137.
 Paulsen, Anna Maria, g. Lüders 144. — Chr. M., naturvidenskabsmand 137. — Hans, kapt. 29. — Johan Henrik, læge 15.
 Pedersdatter, Maren, g. Wichmann 41.
 Pedersen, Frantz, skibsmand 37. — Jon, rådmand 74.
 Pentze, Jasper von, herredsfoged 157.
 Peter Frederik Georg, prins 32.
 Petersen, Abel Cathrina, g. Bloch 149. — Carl Ludvig, kunstgartner 138. — Christian, herredsfoged 156. — Christian Balthasar, herredsfoged 144 og 147. — Diedrich Nicolaus, herredsfoged 146. — Erik, herredsfoged 145. — Emil Frederik, kasserer 40. — F. C., gartner 103. — Frederik Ferdinand, daguerreotypist 40. — Jürgen Bernhard, herredsfoged 155. — Ludwig Daniel Wolfram, herredsfoged 159. — Thomas, herredsfoged 146.
 Petsch, Hans, lærer 19.
 Pieter, Joachim, privatlærer 18.
 Piper, Anna Sophia, g. Petersen 146. — Vilhelm, herredsfoged 146.
 Plessen, Carl Adolph, godsejer 23. — Christian Frederik, godsejer 24. — Christian Sigfred, finansdeputeret 16.
 Plum, Frederik, biskop 131.
 Pogwisch, Anna, g. Pentze 157.
 Pohlmann, Emma Friederica, g. Buchwaldt 152.
 Pontoppidan, Christine Sletting, g. Brück 154. — Dines, præst 3. — Henrik, forfatter 1, 3. — Ludvig Eriksen, præst 22.
 Posselt, Christian, præst 11. — Christian Heinrich, herredsfoged 158. — Conradt Friedrich, herredsfoged 158.
 Pott, David Julius, professor 131.
 Poufler, Kirstine Marie, g. Schjern 39.
 Prangen, Frantz, herredsfoged 153.
 Prehn, Elsabe, g. Lüders 144. — Johan Henrik, borgm. 25.
 Prescheur, Ulrik Philip, stud. 13.
 Prien, Carl, filolog 138.
 Puls, Detlef Johan, herredsfoged 152. — Detlef Johan, herredsfoged 153. — Margaretha 152. — Matthias, herredsfoged 152.
 Qualen, Josias v. 23.
 Raben, Carl Adolph, amtmand 23. — Frederik Sophus, overceremonimester 23. — Jens, herredsfoged 156. — Sigfred Victor greve 164.
 Rafn, Emilie, g. Blauenfeldt 158.
 Rahbek, Knud Lyhne, prof. 29.
 Rahtlev, August Johann Friedrich, herredsfoged 152.
 Rambusch, Friedrich Vollrath, herredsfoged 156. — Margaretha Friederica, g. Hennings 153. — Sophie Dorothea Friederica, g. Henning 153.
 Ramschou, Sivert Christensen, br. br. 43.
 Ramus, Jonas Christensen, justitiarius 19.
 Rantzau, Frantz, major 75. — Peter, landråd 21.
 Rasch, Claus, herredsfoged 145. — Hans, sognepræst 35, 41. — Jes, herredsfoged 147. — Peder, herredsfoged 145. — Peder, prof. 35, 41.
 Rasmusdatter, Maren, g. Martinussen 42.
 Rasmussen, E. M., slotsgartner 103.
 Rathsack, Johan Henrik, amtskirurg 44, 45.
 Rauert, Rosalie Agathe Caroline, g. Franck 160.
 Ravn, N. E., læge 138.
 Ravnkilde, Niels, musiker 138.
 Reeh, Johan Henrich, gartner 83 og 103.
 Reichenback, Meno Heinrich, kateket 23.
 Reiersen, Nicolai, præst 15.
 Reventlow, Christian Ditlev Frederik, statsmin. 25. — Detlev, geh. råd 16, 17.
 Reyher, Magdalena Charlotta Juliana Frederikke, g. Sievers 146 og 155.
 Rhude, Johann Henrik, præst 20.
 Richardt, C. J., landskabsmaler 138.
 Richter, Johann Hinrich, herredsfoged 158.
 Riegelsen, Hans Andreasen, landsdommer 17.
 Riggelsen, Anna, g. Thomsen 143.
 Riisbrich, Børge, prof. 22.
 Ring, Voldborg, g. Westengaard 38.
 Roemer, Julius Detlef Ludwig, herredsfoged 157.
 Rohde, Frantz Joachim, herredsfoged 156.
 Rohmann, Jørgen L., teolog 138.
 Rolfsen, Johann, herredsfoged 158.
 Romundt, Dorothea Wilhelmina, g. Possell 158.
 Rosen, Luise Augusta Gertrude von, g. Moltke 145.
 Ross, Gustav, læge 138.
 Rothe, Carl Christian, præst 22. — Chr., haveinsp. 103. — Rudolph, slotsgartner 103-08.
 Rude, Lars, slotsgartner 91.
 Rumohr, Cai Wilhelm Georg von, herredsfoged 144. — Christian August, godsejer 28. — Eleonore Caroline von, g. Bernstorff 158. — Hans Adolf, godsejer 19.
 Römer, August Peter Christian, herredsfoged 148.

- Rømer, Diderich Christian, dr. jur. 26.
 Rüchard, Johan Christian, herredsfoged 149.
 Sally, Jørgen, gartner 138.
 Sand, styrmand 35.
 Sangaard, Christine, g. Kellermann 146.
 Sauer, Johann Heinrich, herredsfoged 151.
 Saxtorph, Chr., læge 138.
 Schack, Hans Frederik Christian, løjtn. 31.
 Scharffenberg, Peter Friedrich, herredsfoged 147.
 Schaumann, Hans Peter, gartnersv. 93.
 Scheel, Anne Margrethe, g. Hansen 74. – Christian Jørgensen, gesandt 22. – Hans Heinrich, gen. løjtn. 74–78. – Henning 74. – Joachim Ernst, oberst 74–78. – Marcus 74. – Poul, adv. 24.
 Scheffer, Christina, g. Fries 147.
 Schiern, F. E., historiker 138.
 Schiffmann, Johan Frederik Alexander, legationsråd 29.
 Schive, Melchior 14.
 Schjern, Eske Christensen, forvalter 39. – Jens Jermiin, insp. 39.
 Schmidt, Adelheit, g. Moritzen 147. – Gotthilff Johan, præst 27.
 Schnitger, Nicolai Rudolph, gartnersv. 101.
 Schnoor, Henrich Christian, skuespiller 31.
 Scholtz, Julius Christian Josias, herredsfoged 145.
 Schrøder, Claudine Gunilde Rebecca, g. Hertz 87 og 92. – Detleff, herredsfoged 152. – Hans, herredsfoged 152. – Hans, herredsfoged 152. – Jørgen, herredsfoged 154. – Titus, præst 10.
 Schulenburg, Werner v. d., rigsgreve 21. – Wolf Didrik v. d., generalløjtn. 20.
 Schulin, Frederik Ludvig, godsejer 23. – Louise Marie Sophie comtesse, g. Wedell-Wedellsborg 148.
 Schumacher, Jens Leegaard, borgm. 31. – Peter Christian, amtd. 26.
 Schwartz, J. H. H., læge 138.
 Schwensen, Elsabe Margretha, g. Bagge 147. – Schwen, herredsfoged 147.
 Schytte, Sophie Julie, g. Petersen 40.
 Schütze, Christian Heinrich, præst 29.
 Schönberg, Catharina, g. Ohem 159. – J. J. A. von, læge 131.
 Schönheyder, Johan Christian, biskop 25.
 Schøller, Christian von, herredsfoged 148.
 Scriver, Otto Gottlieb von, herredsfoged 155.
 Seding, Jacob, herredsfoged 154.
 Seeblad, Jørgen Ottesen, præst 33.
 Serup, Mathias Worm, præst 16.
 Seestern-Pauly, Frantz, herredsfoged 156.
 Seidelin, Berthel, præst 22. – Christian Davidsen, præst. – David Frederiksen, præst 15.
 Schemann, Christiane Dorothea, g. Gude 149.
 Selmer, Christian Rasmus, proviantkommissær 10.
 Semmler, Julius, musiker 138.
 Sevel, Magnus Hofman, prof. 27. – Søren Hofman, konrektor 24.
 Sidon, Ludwig August, herredsfoged 159.
 Sievers, Peter von, herredsfoged 146 og 155.
 Sieverts, Johann Bartholomæus, diakon 16. – Johann Heinrich, herredsfoged 160.
 Siewers, Johann Heinrich, herredsfoged 155.
 Simonsen, Emilie, g. Bleicken 148.
 Skeel, Anders, amtmand 19.
 Skow, Frands, præst 27. – Mathias, godsejer 27.
 Smith, Caspar Wilhelm, sprogforsker 138. – Troels, teolog 138.
 Sneedorff, Frederik, prof. 29.
 Soelberg, Poul Andreas, skibskaptajn 44.
 Sommer, Peter, landsdommer 16.
 Sommerfeld, Niels, kammerråd 101.
 Sonnenschmidt, Emma, g. Ahlefeldt 150.
 Sorterup, J. A., arkæolog 138.
 Specht, Hedwig Margrethe, g. Laurop 153.
 Staffeldt, Wilhelm von, herredsfoged 154, 155, 157.
 Stage, Peter Christian, sogneskriver 24.
 Stampe, Henrik, statsminister 53.
 Staschen, Dietrich, herredsfoged 149.
 Steding, Charlotte Christine von, g. Kamphøener 150. – Johan von, herredsfoged 150.
 Steen, Adolph, matematiker 138.
 Stemann, Amalie Elisabeth v., g. Seestern-Pauly 156. – Georg v., kammerherre 30.
 Stenglin, Konrad Philipp von, kammerherre 25.
 Stilling, Jacob Michael, fattigdirektør 2. – Johanne Cecilie, g. Oxenbøll 2. – P. M., teolog 138.
 Stokkemarke, Johanne Elisabeth, g. Fog 132.
 Stricker, Cecilia Margaretha, g. Bloch 149. – Lorentz, herredsfoged 153.
 Strumpfert, Nicolaus, herredsfoged 158.
 Stuhlmann, Johan Henrik, dr. jur. 24.
 Staal, Johanne Dorothea, g. Westengaard 38.
 Svendsen, Peder, købmand 38.
 Symonsen, Hans, herredsfoged 147.
 Sørensdatter, Johanne, g. Ebsen 37.

- Sørensen, Theodor, orientalist 139. – J., voldmester 103.
- Tadey, Carl Ludwig, herredsfoged 160.
- Tambsen, Hans, herredsfoged 150.
- Tammsen, Otto, herredsfoged 152.
- Tauber, Em., rektor 56.
- Taur, Jens Ibsen, kap. 16.
- Tedtens, Matthias, herredsfoged 155.
- Teisner, Chr. Fr., slotsgartner 102–03.
- Thaulow, Gustav, pædagog 139.
- Thiessen, Friedrich August, herredsfoged 147.
- Thomassen, Cecilia Maria, g. 1° Jansen, g. 2° Rathsack 45.
- Thomsen, Catharina Margaretha, g. Nasser 146. – Christian Friedrich, læge 21. – Grimur, forfatter 139. – Jes, herredsfoged 143. – Maria Sophia, g. Matthiesen 151.
- Thorsen, P. G., bibliotekar 139.
- Thygesen, Jes, læge 139. – Niels 8. – Niels, købmand 8. – Thyge Jesper, godsejer 22.
- Tislef, Hans, assessor 26.
- Torp, Anna Maria, g. Hansen 160.
- Toxværd, Louise, g. Mansa 100.
- Tygesdatter, Maria, g. Hansen 41.
- Uhl, Leonhardt, herredsfoged 156.
- Uriel, Johanna Elisabeth, g. Langheim 158.
- Ursin, Georg Fr., matematiker 139.
- Ussing, J. L., filolog 139. – Niels, hosp. forst. 26. – W. J. A., jurist 139.
- Utzen, Jacob, herredsfoged 154.
- Valentin, Johanne Dorothea, g. Lindbach 44.
- Vallentiner, Adrian Valentin, præst 27. – Frederik, prof. 27. – Theodor, læge 139.
- Vim, Henrietta Louisa Marie, g. Hennings 154.
- Voigt, Anne Christine, g. Mansa 96. – Henrich, præst 12. – Margaretha, g. Blome 157.
- Volckmar, Charlotte, g. Jahn 159.
- Voss, Adolph, slotsgartner 90–92. – Carl Albrecht, gartner 92. – Frideriche 93. – Juliane Marie 92. – Sofie Eleonore 92.
- Waggners, Johan, slotsgartner 90.
- Wagner, Johann Dietrich, herredsfoged 158.
- Wahl, voldmester 103.
- Walberg, Rasmus Mathiasen, grovsmed 37.
- Wallmoden, Frederik, godsejer 29.
- Wandal, Johan Ernst, provst 41.
- Wandrey, Johann Eduard, herredsfoged 152.
- Wedel, Sara, g. Voss 92.
- Wedel-Jarlsberg, Frederik Anton, diploma 27. – Frederik Christian, kammerherre 28. – Frederik Hartwig, oberst 27.
- Wedell-Wedellsborg, Wilhelm Ferdinand baron, herredsfoged 148.
- Weis, Andreas Severin, møller 139.
- Wendt, F. W., kunstgartner 139.
- Werner, Marie Henriette Laura, g. Klinger 160.
- Wesling, Lucia, g. Heye 158.
- Wessem, Johannes, krigsråd 34.
- Westengaard, Berthel, brugger 21. – Christian Ditlev, borgm. 38. – Jens Eriksen, præst 38.
- Westergaard, N. L., orientalist 139.
- Wettering, Sophia Friederika Christiana v. d., g. Lübbes 159.
- Wiborg, K. F., kunsthistoriker og teolog 139.
- Wichmann, Caspar, tolder 41. – Frederikke Amalie, g. 1° Rasch, g. 2° Wandel, g. 3° Holmer 35, 41. – Georg Frederik, præst 26. – Hans Bertelsen, præst 15.
- Widelin, Poul Bjarmsen, stud. 20.
- Wiencken, Oldmann Gerhard Conradsen, præst 15.
- Wilder, Peter, læge 30.
- Wimpffen, Carl Wilhelm Anton von, herredsfoged 145.
- Wind, Christian, kapt. 14. – Niels Krabbe, geh. konferensråd 14.
- Winther, Geert, politiker 139.
- Wisch, Abel Cathrine Wolfsdatter v. d., g. Osten 41.
- Witte, Ludwig Heinrich Friedrich, herredsfoged 155–56 og 160.
- Wittorp, Joachim, herredsfoged 157.
- Wivet, Adam Frederik, stud. 12.
- Wolberg, Auguste Henriette, g. Witte 156 og 160.
- Woldum, Morten, præst 22.
- Wolff, Anna Frederikke, g. From 45. – Caroline, g. Holm 150. – Emil Theodor, landøkonom 139. – Johan Gerhard, købmand 45.
- Wolfhagen, Minna, g. Knudsen 157.
- Wolfrath, Friedrich Wilhelm, præst 28.
- Worsaae, J. J. A., arkæolog 140–42.
- Wrede, Christina Maria, g. Køpke 156. – Margrethe, g. Hemsén 146.
- Wulff, Jana-Maria, g. From 43. – Jochum Hansen, præst 43.
- Wøldike, Peter, præst 11.
- Zeuthen, Elisabeth Christine Olesdatter, g. Wulff 43.
- Zimmermann, Harro, rådsherre 12.
- Zingelmann, Herman, diakon 17.
- Zoëga, Georg, arkæolog 28.
- Zuschlag, F. L., billedhugger 162. – Julie, g. Knudsen 162.

-
Zwergius, Anton Wilhelm, diakon 14.	Ørum, Maren Madsdatter, g. Frimudth
Zülow, Georg Gustav Christian von, her- redsfoged 157.	39.
Ægidius, Barthola Christian 144.	Østrup, Charlotte Marie, g. Oxenbøll 2.
Ørn, Poul Madsen, stud. 33.	Aaboe, Constantinus, møller 5. – Kier- stine Margrete, g. Møller 4. – Kirstine,
Ørsted, Søren Chr., læge 140.	g. Oxenbøll 4.

	Bind III–VI (1888–1891) udsolgt.		Bind V (1932)	
			Hefte 1	11 ekspl.
			- 2	8 -
Række 3.	Bind I–VI (1892–97). udsolgt.		- 3–4	11 -
			Bind VI (1933)	
Række 4.	Bind I–VI (1898–1903). udsolgt.		Hefte 1–2	28 ekspl.
			- 3–4	34 -
Række 5.	Bind I (1904) udsolgt.	Række 10.	Bind I (1934)	
	Bind II (1905)		Hefte 1–2	21 ekspl.
	Hefte 1		- 3–4	11 -
	- 2–3		Bind II (1935)	
	89 ekspl. udsolgt.		Hefte 1	17 ekspl.
			- 2	38 -
	Bind III–VI (1906–09) udsolgt.		- 3–4	36 -
Række 6.	Bind I–VI (1910–15). udsolgt.		Bind III (1936)	
			Hefte 1	22 ekspl.
Række 7.	Bind I–VI (1916–21). udsolgt.		- 2	38 -
			- 3–4	38 -
Række 8.	Bind I–VI (1922 –1927). udsolgt.		Bind IV (1937)	
			Hefte 1	28 ekspl.
Række 9.	Bind I (1928). udsolgt.		- 2	38 -
	Hefte 1–3		- 3–4	27 -
	- 4		Bind V (1938)	
	2 ekspl.		Hefte 1	33 ekspl.
Række 9.	Bind II–IV (1929–31). udsolgt.		- 2	45 -
			- 3–4	udsolgt.
			Bind VI (1939)	
			Hefte 1	36 ekspl.
			- 2	26 -
			- 3–4	23 -

Af de endnu på lager værende årgange kan medlemmer erhverve enkelte årgange før 1940 for en pris af 4 kr. pr. årgang; enkelte hefter sælges for 1 kr. pr. stk. Ved køb af et enkelt sæt af de på lager værende årgange leveres disse for 30 kr. — For ikke-medlemmer er prisen hhv. 7 kr. og 50 kr. — Årgangene 1940–57 koster 15 kr. pr. årgang, 1958–62 20 kr. pr. årgang, 1963 flg. 25 kr. pr. årgang, enkelte hefter sælges ikke. — Bestillinger sendes til sekretæren, afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, Sdr. Fasanvej 46, København Valby.

Indholdsfortegnelse til de første 50 årgange er udsolgt, hvorimod indholdsfortegnelse for 1930–1945 kan fås for 2 kr.

Abonnement på Personalhistorisk Tidsskrift kan kun tegnes ved indmeldelse i Samfundet. Henvendelse herom sker direkte til Samfundets sekretær, afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, Søndre Fasanvej 46, København Valby. Foreninger og biblioteker har adgang til at blive medlemmer af Samfundet.

PUBLIKATIONER

udgivet af

Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie

- Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660. 1885.. Kr. 1,00
Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848. 1919..... - 3,25
Fritz Jürgensen West: De kongelige Amtmænd i Hertugdømmet
Slesvig 1660-1864. 1921..... Udsolgt
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrifts første 50
Bind. Ved H. Hjorth-Nielsen. 1930..... Udsolgt
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1930-45. Ved
Albert Fabritius. 1946..... Kr. 2,00
Perlestikkerbogen. Ved Hans Knudsen og Albert Fabritius. 1954. - 37,50
indb. - 48,00
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 28,00, indb. kr. 36,00.
Albert Fabritius: Giertrud Birgitte Bodenholfs mysterium og
gravrøverierne på Assistens kirkegård. 1955..... Kr. 2,75
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 2,00.
Knud Prange: Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexikon. 1959 - 27,00
indb. - 32,00
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 16,00, indb. kr. 19,00.
Alfred Larsen: Lolland-Falsters degne og skoleholdere. 1960. indb. - 75,00
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 50,00.

Samfundet ejer oplaget af

- Fredrik Nielsen, A. Olrik og J. Steenstrup: Dansk Navneskik. 1899. Kr. 1,00
Kristian Carøe: Den danske Lægestand I-V.
I. Doktorer og Licentiater 1479-1788. 1909..... Udsolgt
II. Kirurger 1738-1785. 1906..... Udsolgt
III. Den danske Lægestand 1786-1838. 1905..... Kr. 2,00
IV. Den danske Lægestand. Supplementbind til 7. Udg. (Læger,
der har taget Eksamen efter 30. Januar 1838 og er døde inden
1. Januar 1901). 1904..... Udsolgt
V. Supplementbind. 1922..... Kr. 2,00

*Henvendelse til sekretæren, afdelingsbibliotekar Sven Houmøller,
Sdr. Fasanvej 46, København Valby.*